

282396

1919.

РІЧНИК ХХ.
КНИЖКА II.

ТОМ LXXIII.
ЗА ЛЮТИЙ.

З М І С Т :

ДМИТРО МАРКОВИЧ: Мої
    гріхи 129

ДМИТРО ЗАГУЛ: Червоні
    блиски 138

М. ГРУШЕВСЬКИЙ: Метеор 140

О. ОЛЕСЬ: Поезія 143

ПАНАС МИРНИЙ: Повія . 144

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА:
    Nocturne 159

ВОЛ. ДОРОШЕНКО: Захід-
но-українська Народня
Республіка 160

КЛИМ ПОЛІЩУК: Розпята
    Душа 184

М. ТЕРЕЩЕНКО: Поезія . 208

ХОМА БРУТ: Пляшка . . . 209

МИКОЛА КОВАЛЕВСЬКИЙ:
    Од романтики до реалізму 213

О. ГРУШЕВСЬКИЙ: Нове
    видання творів О. Олеса. 226

К. Г.: Военні теми в нашій
    літературі 231

БІБЛІОГРАФІЯ. 234

ОГОЛОШЕННЯ.

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

К И І В.

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський у Києві“.

НАРОДНЯ ВОЛЯ.

Газета присвячена інтересам трудового селянства і робітництва.
ВИХОДИТЬ ЩО-ДНЯ.

Адреса: Київ, Вел. Васильківська 38, тел. 13—37.

Приймаєть ся передплата на щоденну газету

БОРОТЬБА.

Орган Центр. Комітету Укр. Партії Соц.-революціонерів.

Адреса контори: Київ, Хрещатик, ч. 35, телеф. 58—79;

Редакції: Караваївська, ч. 5, телеф. 52—55 і 63.

Приймаєть ся передплата на щоденну газету

ЧЕРВОНИЙ ПРАПОР.

Орган організаційного Комітету фракції незалежних У. С.-Д. Р. П.

Адреса: Київ, Михайлівський пер. № 35.

Виданіє Товариства „ЧАС“ у Києві

український двохижневий часопис громадсько-правового життя

ЗАКОН і ПРАВО.

Під редакцією Ів. Оппокова.

Умови передплати на рік 1919: на 3 м. (січень—квітень) без преставки 33 гривні з пересил. 40 гр. Окреме число на роздріб півшоста гривень (2 карб. 75 коп.).

Редакція: Київ, Володимирська 42, Т-во „ЧАС“, відчинена щодня від 12—2 год.

Приймаєть ся передплата на журнал двох-місячник

НАШЕ МИНУЛЕ

Журнал міститиме на своїх сторінках статті і розвідки з історії України, історії укр. письменства, культури і мистецтва, мемуари і листування історичних діячів, матеріяли з побутової історії і історії політичного і національного руху на Україні. Широку увагу присвячено буде відділу критично-бібліографічному і хроніці культурного життя в зазначеному обсязі. Журнал виходить під редакцією П. І. Зайцева,

Адреса: Київ, Вид-че Тов-во „Друкарь“ Хрещатик 50.

КНИЖНІ НОВИНИ:

Г. Гайне. *Книга пісень*. Пер. Д. Загула і В. Кобилянського.

Мих. Грушевський: *Старинна історія*. Греко-римський світ.

Всесвітня історія в короткім огляді, ч. IV — Європа в першій пол. XIX в.

Част. V, Позаєвропейські краї в останніх століттях.

Част. VI: Європа в другій пол. XIX в.

На порозі Нової України. Гадки і мрії.

Sub divo. Оповідання і начерки.

З старих карток. Історичні оповідання.

В. Леонтович. *Оповідання*, том I.

К. Поліщук. *Серед могил і руїн*. Нариси і оповідання.

Д. Маркович. *Твори*, кн. I.

Гр. Чупринка. *Поезії*, т. III.

ДМИТРО МАРКОВИЧ.

Мої гріхи.

Чи знаєте ви, читачу, що означає „тяга“? Се та велика сила, яка все птаство перегоняє з холоду на тепло, з півночі до південних країв — „на вірій“. І з півдня весною на північ — де тепло настає. І от сю силу припинити, перемогти неможливо. Настане осінь і без вказівок, без мап — птаство летить на нову волю, на крашу, теплішу й світлішу долю — се почала ся „тяга“. Так само буває і з людьми й найбільше з інтелігентними. Захопить сила, тяга до землі, до села, до свіжого повітря, до волі в полі, серед травиці, серед лісу, річок, серед птаства милого — й ніяка сила не втримає, треба такій людині геть-мерцій тїкати з міста на село, на хутір. Така сама сила захопила і мене; все стало огидливе, все противне — на село, на землю потягло. А для того, щоби жити на селі і землі, повинно мати знарядде — себ-то знатте і уміне; й тому засїв я за книжки агрономічні і другі і свій малий практичний досвід обогачав теорією, наукою.

Моя дружина завше не любила міста і охоче збрала ся на село і теж стала вчити ся, стала на акушерські і фельдшерські курси і не дивлячись на 41 рік життя, училась, і вивчила ся. Нам пощастило, жінці достала ся спадщина і ми з великими перешкодами, труднощами і юридичними закавіками — купили маєток на Волині в Острожському повіті. Маєток був до щенту зруйнований, земля знищена, з неї витягли все, що тільки змогли; будівлі були: домок старенький, гнилий; обора величезна з щою для товару і нова хороша, велика клуня. Товаряча щопа на третій день од вітру геть-повалила ся. Інвентарю ні живого, ні мертвого, ні сіна, ні соломинки, навіть гвоздика чи мотузочка — нічого не було. Достав ся той маєток в місяці лютому і робота закипіла.

Л.-Н. Вістник, кн. II.

1

НБ ПНУС

282396

Виписане було ярове насінне з різних маєтків, а овес з Швеції — селекційний, гречка — сибірська, горох — найкращий, конюшина — ідеальна, городина — найкраща.

24 березоля прийшли по залізниці вози, збруя для коней, плуги, борони, екстірпатори і друге-инше. 25 на Благовіщення в Острозі був ярмарок, де я купив 20 коней, а 26 — сам впереді повів 5 плугів і почала ся робота без кінця. Обробили поле добре, завчасно посіяли, пішли дощики і вродила ярина така, якої не було у нас ніколи за 20 років дальшого хозяйнування. Зняли хліба теж добре, завчасно, по сухому. Пшеницю і жито — озимину склали в скирди на полі, а надзвичайну ярину перевезли і поставили на току скирдами по обох боках клуні, а найкращий і найдорожчий хліб звезли до клуні, набили її так, що ледве можна пролізти поміж снопами. Притулені і придушені до стінки стояла молотілка новенька; віялки прості і штучні. Все се знарядде було куповане за границею, коштовно. Всяка річ з того землеробського знаряддя перед купівлею обговорювала ся, обдумувала ся багато, питали ся експертів, їх вказівками користували ся. Сама маленька дрібниця в машинах — оглядена, облюблена. Як ще все те привезли — ми ходили, обдивляли ся і кохали ся в тому нашому хозяйстві.

І от у жовтні, коли всі люде з села були в полі, орали на пар, де-не-де звозили ще ярину, озимину кінчали возити — почув ся передзвін на дзвіниці церковній. Жах ухопив — горіло село. З поля, через двір наш, бігли хлопці, дівчата, чоловіки і жінки — всі перелякані, бігли рятувати.

Огонь зразу захопив дахи трьох хат. Суша стояла перед тим, хати хутко займали ся — бо накриті всі соломою. Почав ся вітер, загуло страшено і цілі огненні снопи вітер перекидав на хати і вони як свічки зразу займали ся. За пів години 15 хат горіло. Бочок не було в селі, мій син скочив на коня, що був запряжений в однокінній бочці і поскакав до річечки за водою. А що можна зробити з одною бочкою?! Біжу і я туди серед вогню, плачу, крику несамого і безнадійної толочкнечі. А вітер люте, несе фуґу огненну... Жінки зовсім з глузду зсунули ся: он баба Маріяна тягне з хати постелю і застряла в дверях, а дах згорів, стеля зайняла ся, от-от повалить ся і забє Маріану. „Тікайте, бабо!“ — „А як же постеля?“ — „Покиньте!“ Та де там! не кидає. Ухопив бабу, викинув її геть. А вона кричить: „пустить мене! Постеля, рушники згорять!“ Там жінка тягне з хати кадку, але впала балка вся в огні і жінка одскочила, а

спідниця в неї заняла ся. Всі бігли, кричали, один другому призаував, — але все те безглуздо, з одчаю; вітер огненний гуде, плач, галас жінок і дітей — і повна безпомічність, безсилість. Одним рядком стоять хати, позаду хат огороди, а далі рядок клунь селянських; на городах коноплі зелені, на них падають шматки горящої соломи, але конопля зелена і вогонь зараз тухне. Почав я вговорювати брати коноплю і встеляти дахи на клунях, — але де там! „Як? мою коноплю?! Несміть займати! — кричить Божок. — Не дам! дрюком забю!“ Але люди зрозуміли, що конопля недопустить вогню і вони, озвірили, кричать: „Бери, Божка, кидай його в огонь, нехай згорить!“ Але Бог милував, не вхопили Божка і не кинули, а коноплі вибрали, покрили близчі клуньки і вирятували — 3—4 клуні, останні ж зайняли ся і згоріли з хлібом, сіном і конюшиною. Селяне наші весь хліб, жито і пшеницю ввозять в клуні. За годину — 25 хат з клунями, з хлібом і всім, що в хатах було пожежа злизала і на обгорілих балках сиділи чорні од диму і попелу жінки і гірко плакали, а чоловіки зтомлені, отупілі від одчаю і горя мовчки, похмуро ходили ще і то там, та там підіймали і ховали шматки обгорілого дерева, чи двях, чи залізачку. На зустріч мені йде сусід мій здоровенний Сидір, підійшов, обхопив за шию, припав до груді і давай істерично плакати. „Паночку, голубчику, що ж ми робитимем? Все чисто геть-погоріло, хліба на зиму не буде, паша згоріла! Де я возьму — сімя велика!“ — І плаче і плаче.

Сльози завше тяжко бачити, а як плаче от такий здоровенний чоловік і тяжко і просто страшна стає.

Слав його втішати „е! брате, нічого, все буде добре, нема в тебе хліба — в мене є, вродило, слава Богу, поділимо ся. Я жита не продаватиму. Одпочиньте, та приходьте до мене, побалакаємо, обміркуємо. Скажи і другим, поділимо ся“.

— Еге, хіба що так! — і замовк, перестав плакати.

На завтра всі погорільці зібрали ся до нас у двір. До працкарні перейшла Жуменчина сімя: Іван, його жінка Явдоха, вагітна і трое дітей. Де хто остав ся у нас у кухні, чоловіки їдотайні пішли і там поробили собі ліжка. Перебалакали про збіже — жито, переписали кому і скільки треба, щоби прохарчувати ся до нового хліба і вирішили, що в осени повернуть пуд-за-пуд. Дуже дивували ся, що я не хотів надсипки.

— Як же ж так? Треба на мірку врикнути, ну хоч гарнець; другі беруть по три гарці.

— Ні, не треба.

— Яка ж вам користь з того?

І на обличі питаючого і на других я бачив риси недовірячуло мое серце, що вони думають як і завше: „пан обдурить“.

— Користь така: не дай Боже мені трапиться ся яке лихо і ви мені допоможете. Се по сусідськи...

— Еге, хіба що так, — але недовіре чуло ся.

Ліс у нас був молодий, але на бантини, на крокви — було його досить і тому списали кому скільки треба і я дав приказ, щоби їм зараз же показали де рубати.

— Ну, се добре, спасибі вам, — я як же з лісом, у нас його нема і не виросте, як же ми оддамо? — питають люде.

— І я не прошу повертати: я ліса не сіяв, купив землі з лісом, тому беріть, будуйте та й годі.

— Таак... — казали хозяїни, — а все краще буде як ви зараз поцінуєте ліс, хто що візьме поцінуєте і зараз нам скажіть, бо може дуже дорого поцінуєте...

— Та ні, я нічого не хочу.

— Нічого? значить дурно? — недовірливо питали люде.

— Так, нічого, а я ж лісом не торгую і не продаю, тільки лихо, нещасте примушує рубати молодий ліс.

— А ви все ж поцінуєте, щоб потім, згодом не було б якого непорозуміння.

І на обличах у людей явно і виразно було недовіре і думи, що „пан обдурить“. І не дивно — хто ж його не обдурював? Той хто не хотів, але таких, в його селянській історії, щось не звісно було. І хоч я се добре розумів, що таке відношення вовсім нормальне явище, що инакше вони не можуть думати, бо що посіяне, те й пожнеш — і все ж таки на душі було погано, я почував якусь образу — я йду з одвертою душею од серця, а мені не вірять. Образа. І се погане вороже почутте на довго зостало ся на душі.

Люде хутко почали будувати ся, вийшла з земства штрафовка. Настав листопад з дощем, з грязюкою невилазною і тут трапило ся велике лихо.

Жуменчиха Явдоха заслабла, треба було мати дитину, вона вже третій день мучилась, приходили жінки, що бабуть. Моя стара і днює і ночує у прачкарні. Приходить перед світом і каже, що Явдоха привела дитину, але місце не одходить, вона страждає і в неї ще одно дитя, але лежить поперек і моя жінка не бере на свою відповідальність, боїть ся зробити належну операцію. Зараз же запрягли четверо коней у віз і я послав до села

Хорова по земську акушерку, її знали за дуже знаючу. В 12 годин приїхала акушерка. За дві години акушерка з мою жінкою впоралися, винали мертву дитину і веселі прийшли обідати. Явдоха попрохала їсти і заснула. Всі ми були в чудовому настрою. Іван Жуменчук радісний прийшов всіх дякувати за поратunek од смерти його Явдохи.

Вечоріло, акушерка збиралася їхати. Задзвонив дзвінок і фурманка підїхала до ганку. Ми всею сімєю вийшли проводити гостей і тут оглянулися на тік, з якого тільки що виїхала фурманка. Увесь тік був освітлений.

— Що се, що се? — питаємо.

— Та се ж клуня горить! — закричав гуменний, що біг з того двора.

І справді, дальший ріг клуні був в огні, а через 2—3 хвилини вся клуня залита вогнем. Треба було вирятувати хоч скирди гороху і вівса, що стояли по сю сторону клуні, про скирди по ту сторону нічого й думати.

Знову злий передзвін на дзвіниці гукав, стогнав і плакав, люде з села бігли з відрами повз нашу хату через сад на пожараще. Четверня з дзвінками лігала з великою бочкою до річки і на поворот, бо з колодязя за 10 хвилин всю воду витягли. Іван Жуменчук забув за жінку і як несамовитий заліз на скирду і накривав рядом та мішками верхи ожередів і скирд — їх поливали водою. Клуня вся горіла. Надзвичайне огнище не давало змоги підійти і на три сажні, в середині горів хліб, дерев'яні віялки, та молотїлки. Вітер був од хати, але якось повертав хвилинами і на наш будинок (летїли купки горячої соломи).

— Коней, коней выпускайте в сад! — кричав і я як несамовитий.

Коней і товар з обори і стайні вигнали до саду. Од страшного вогню стало вітряно, пожежа гудїла, на дзвіниці дзвонили, фурманка з дзвінком зловіще дзвонила, товар ревів, люде голосно гомонїли, безглуздо кричали: „води, води, заливай, хай, накривай. А де ж мішки? Мішки давай, накривай!“ — А води немає, мішків і ряден не вистарчає. Пішов я за клуню — всі чотири скирти горїли — їх і не рятували.

— Огонь на даху хати, рятуйте хату, — хтось кричить.

Я побїг туди: огонь на хатї залили, дочка сидїла на призьбі і плакала.

— А де мама? — питаю.

— Там, у слабої, у Явдохи; Явдоха просе її винести.

Біжу туди — Явдоха вириваєть ся, а жінка обняла і тримає її.

— Явдохо! Лягай і не руш ся — вже все потухло, — брешу їй, — сюди навіть і іскри не летять. Заспокой ся, серце. Оленочко, йди кохана з хати, ти ж змучена.

— Пані моя, мати моя, ідїть, любко, до кімнат, — просе Явдоха.

— А ти тут знову будеш плигати, та утікати, бач знову кров полива з тебе.

— Моя мати, моя любя панїчко, присягаю ся, що лежатиму тихо і не порушу ся ні на крок. Ідїть, моя мати, моя спасителька.

Пішли ми з дружиною.

— Що, — питає, — все згоріло? Чи що вирятували?

— З клуні нічого не рятували — машини, і весь хлїб згоріли і ярина за клунею, — кажу їй.

Сіли ми у саду, я держу її руку в своїй рудї, темно, нас не видно, а повз нас іде юрба чоловіків і жінок.

— От яке нещасте! Все геть згоріло. Бідний пан, стільки працював і все згинуло, — каже якась жінка.

— А чорт його не візьме! Збуде другу клуню.

— Він багатий, не пропаде. Так їм, панам, і треба, — каже якийсь чоловік.

— Нехай по містах сидять.

Чую, що рука моєї жінки затремтіла, а мене неначе хто ножем в серце вдарив.

— Так от як! думало ся, таке спочутте мойому горю і се-ж тї, яких я так щиро і горяче любив, та се-ж ніхто як вони ж мене і підпалили, не дурно говорять: „так їм панам і треба“. Безумовно вони, селяне, мене підпалили. І зле почутте закрало ся в серце, отруїло мою душу і отрута вилила ся в осудї їх всіх і зненависти. Всї добрі відносини — забули ся і зістало ся тяжке, гірке на душі. Якось зразу віра в людей захитала ся і впала.

— Що ж ми будемо робити, — каже жінка, — у нас грошей було всього 15 карбованців, 10 я оддала акушерцї, зостало ся 5, один червінець, і треба будувати клуню, молотити, людям платити. В тебе є гроші?

— У мене ні копійки, давай і сього червінця. Якось то буде, — одповів я і пішов на пожарище.

До світу я був там, порядкував, щоби все позаливати, щоби не розвіяло де іскри і нової пожежі не вчинило ся. Як добре розвидніло ся, я звелїв запрягти і подавать четверню кращих коней в фаєтонї. Умив ся, напив ся, чаю, попрощав ся з жінкою і дочкою.

— Куди се ти їдеш і коли повернеш ся, — запитала мене дружина.

— Не можу сидіти тут серед ворогів. Куди їду, не знаю. Коли приїду — не знаю. Дорогою все обдумаю. Мені дуже тяжко... Або зовсім не верну ся і дам тобі звістку, що робити, або верну ся з повною кишенею гршей, щоби будувати ся та продовжувати господарство. Прощавай, прости, що залишаю саму у такий тяжкий час. Инакше не можу. Треба, щоби все перебрало і улегло ся.

— Ну, коли так треба, то їдь здоров і зповіщай хутче.

Сів і поїхав. Дощик моросив, холодно було у повітрі, холодно на душі. Їхали помалу — грязюка була страшенна.

— А куди їхати? — запитав візник біля коловорота.

— До міста, до Острога.

І поїхали.

Треба сказати, що ні в Острозі, ні навколо у мене не було ні друзів, ні навіть знайомих. Кредиту ніякого, бо ніхто мене не знав і ніяких справ по куплі-продажу я ще не мав. Куди я їду, чого? і я не знав.

І так: було велике бажання жити в селі, внести світ і культуру серед селян, жити трудовим життем серед людей і природи. Що ж нині? Хліб згорів, машини теж, грошей не має, щоби змогти далі будувати ся і вести хозяйство. Все згинуло, всі мрії розлетіли ся. Треба одтряхнути порошок од ніг і тїкати знову кудись... Але ні, не хочу, поборю ся, ще раз попробую... Попробую з пораним серцем, з сумнівом в людей. Треба щось друге... Але злоба дня, відповідальність перед господарством, перед робочими повернула думки на реальний ґрунт. І думало ся, в місті побалакаю серед купців — хліботорговців, або запитаю поради у маршалка повітового, за него була чутка, що він з гвардейських улан, добрий піяка, товариш, добра людина, давно хозяйнує, по Волині всіх знає і всі його знають. Думало ся, розпитати його, може що порадить.

Маршалок прийняв мене ласкаво і коли я йому сказав, що мене спалено сю ніч, він став реготати.

— Ха, ха, ха! От так штука! Се вже у нас на Волині такий звичай. Значить і ви вже хрещені у нашу віру. Віншую! Се у нас завше так: хто купить маєток, зараз же його „мужики“ спалять. Такі гарні люде, самі не купують, а другого, хто купить — палять. Мене теж спалили в перший же рік. Ну і що ж? Не застраховане? Так, так се як всі, так і ви. Чув я, що Михай-

ловці горіли, чув, що ви ліса дали і без грошей, чув, що у вас чудовий інвентар, що хліба вродило, що добре зібрали, все се ми знаємо, — а от вам і подяка, ті ж самі, кому ви помогали — вас же і спалили. А за потрави берете пів цїни по таксі і оддаєте на школу? Чув і за се, був і я, вибачте, такий же дурень, а тепер ні. З якої речі? *він* мені шкоду робить, а я гроші на *його* ж школу оддам? Ні, я не такий, отсе візьму, та при йому ж у кишеню пхаю. Так, так все се звісно нам. А грошей нема? Ну, я так і знав, треба добути негайно. Добудемо, а поки що вже 12 годин — прошу бути моїм гостем, я свого столу не маю, то йдімо до клябу, пообідаємо. Пете? Ну і добре, випемо по чарці і побалакаємо.

Пішли до клябу, пили горілку, вино, щось їли. При кінці обїду понаходило де-кілки зубрів і зубрят. Маршалок веселий знайомив мене зо всіма, а далі як закричить.

— Человек! Шампанського! Панове, за ново охрещеного волиняку!

— Як, вже і вас зпалено? — цікавили ся зубри. — Се вже у нас такий звичай. Ваше здорове! Ви не печалуйтесь, се з першого кроку, а далі все обїдеть ся — вони до вас привикнуть, ви до їх — і все гаразд буде, тільки не потурайте їм, держіть в лапах цупко, а то на голову сядуть. Се справжні гали.

— Пане добродзею! — каже старенький зубр-граф. Не вірте їм, всі вони хами, з хлопа не буде людини, вони вас сзалили і як би не становий, та добрий бат (батіг) вони б нас всіх порізали. Пане — се хахли хитрі. Треба злочинця зпіймати — і в огонь вкинути.

— Хлоп — се бидло, не журіте ся, а приборкайте їх добре до рук і все гаразд буде, — утішав другий.

З першого кроку мені противно стало і що далі, то гірше. Куди я пошав? що спільного у мене з сими дикунами? Скоріше геть од їх, мені не по дорозі з ними.

— Е! е! ні непустю: грабувать, до кінця грабувати: записуйтесь в члени товариства запомоги бідним гімназістам, — рішуче приказав маршалок.

— Нехай другим разом, — кажу, — в мене не густо в кешені.

— Е! пуге, давайте кілки маєте.

Витяг я свого останнього червінця в пять карбованців, оддав. Ну, тепер зовсім легко — ні копійки. Якось то буде!

— А тепер до діла, до справи. Їдьте до Кривива, там живе богатий купець і єдиний на весь край поміщик величезного

маєтку, жид Герман, єдиний на світі жид, чесна людина; розкажіть йому все і він купить вашу пшеницю, дасть гроші наперед. Се культурна, прекрасна людина. Їдьте здорові.

Вечоріло, поїхав я грязюкою. Дорога йшла густим сосновим бором. Шльопають коні по болоту, одноманітно брязкає дзвінок, легко колише фаєтон. Тиша в лісі і чомусь соромно стало. Се тиша і величавість столітніх сосон, спокій природи були живим докором. Там, на селі не було спочуття моїй біді, — а оттут, серед зубрів, яке спочуття? Се гірше од підпалу. Щось муляло, мучило, я чув, що зробив якусь неправду, я мовчки годив ся з тими, що винуватили *всіх* селян в підпалі, що в простих, бідних людях не бачать людини, от як годовані кабани. Да і сам я мав в серці гадюку, я сам *всіх* взагалі обвинувачував в злочинстві. Се не правда, се не може бути. І тут зразу стало видко, що підпалював один, а не всі, хто той одні — для мене було однаково.

За що ж я кинув обвинувачуванне *всім людям*, всім, до кого я вліз, кого я хотів любити і справді любив, хто на мене робив, кому ми геть всі винні і борги дідів, прадідів і батьків ще не почали сплачувати.

І чим більше я думав і згадував розмови добродушливого маршалка і нових знайомих зубрів — тим більше бачив, що я зробив *великий гріх*. Я осудив тих, хто і не може бути винним в пожежі і в підпалі, я допустив похитнути ся вірі в людину, я осквернив свою душу, отруїв мої відносини до сих забитих, темних, поневолених людей. Стали на хвилину і чутно як ліс помалу шепотів, гуде ліс спокійний, величавий і величезний. Ся величність, спокій і правда природи впливали на мої думи. Так, *мій гріх*, треба спокутати. Треба з корнем вирвати з душі і серця гадюку неправдивого відношення. Все більше і більше ся думка захоплювала і на душі легше ставало, навіть теплійше стало...

За пів години я сидів у великому теплому кабінеті поміщика Германа. Він, старий вже дуже, привітно вислухав мене і сказав:

— Бувають у нас, як і по всіх краях, де живуть люде бідні і темні, такі випадки. Найдеть ся завше який небудь, кому гуменний чи приказчик не догодить, він з помсти, з дуру підпалить, се ж не довго; а є ще й такі, що з дуроців йде повз клуні і запалить, навіть не думаючи, що з того буде. Просвіти треба, богато світу і волі і такі випадки зменьшать ся, щоби зовсім їх не було — не скажу, не вірю сему, але зменьшить ся злочинство, мусить зменьшити ся, — спокійно говорив старий єврей. —

А що до пшениці, то я вам дам тисячі зо три грошей і пошлю оглянути її. Як помолотите — привезіть її до мене на млин і тоді порахуємося по ціні, яка в той час буде. А більше не дам, бо нині не маю. Їдьте на цукровий завод і зробіть контракт плянаторський на три роки, там дадуть вам аванс тисяч з шість чи сім, потрохи виплатите буряками.

Як камінь з душі впав. Підночував трохи і в ночі поїхав до цукроварні. Ранком я вже був на Олексинському заводі, зробив умову так як мені радив Герман, добув сім тисяч карбованців і в вечері був дома з повними кишенями грошей, а головне з чистим серцем, бо гадюку мій гріх задушив. Коли ми zostали ся на самоті, моя дружина запитала:

— Скажи, будь ласка, з чого ти такий веселий, невже тому, що добув стільки грошей.

— Ні, — кажу, ще і не з того.

І далі розказав все, що пережило ся, про мій гріх проти людей і про те, як я думаю.

— Так, голубе, і я так саме мучила ся і думала і се правдиво, ми гріх зробили і тепер треба жити по новому, люблячи людей. Почнемо будувати нову клуню і нове життя.

Я щиро поцілував руки моїй незмінній справжній дружині. І ми будували нову клуню і нове чисте життя.

ДМИТРО ЗАГУЛ.

Червоні блиски.

I.

Умірає день за днем,
 день за днем
 Десь за обрієм ховаєть ся;
 Щирим золотом, вогнем
 Вечорами розсипаєть ся.

В потонулій далені
 наші дні,
 Дні минулі заховали ся;
 Ми скорботні, ми смутні
 З ними навіть не прощали ся.

Ми майбутнього ждемо,
ми снімо
Про красу ніде не бачену;
І розмови ведемо,
Скільки днів даремно страчено.

II.

Горить кровавий наш вогонь,
Ми іскри скрізь розсипали,
А Божі янголи стояли осторонь
І над румовищами хлипали.

Напились ми червоного вина,
Дурманом перевили ся,
Хай плаче згірая янголів дурна!
За те ми з чортом подружили ся.

III.

Хай блищить вогонь і сталь!
хай блищить!
Хай тріщить крихкий хрусталь!
хай тріщить!
Нам нічого вже не жаль,
Нічого тужить!..
Нам заграли, заспівали
блискавки, мечі,
І пожежі запалали
у ночі.
Гуркотять страшні громи
день і ніч;
Вють ся клубами димі, —
гарна ніч!

Запалили жертву ми
Богу — сатані!..
Все, що було, хай зотліє!
ранки, ночі, дні
Наше серце червоніє
на вогні.

Метеор.

Тільки що закінчилась сесія Трудового Конгресу. Він пролетів на нашім політичнім овиді як метеор, що в своїм короткім перелеті спалоє маси нагромадженої матерії, щоб заблиснути на мент в наших очах. За короткий час, від коли була висунена на публичну відомість його ідея, і до моменту, коли вона набрала своєї реалізації в „законі 28 січня“, ся ідея вибликала велике заінтересуванне, гарячі дебати за і против, в огні їх вона підпала ріжним змінам і відмінам. Аж кінець кінцем принцип, положений в її основу — трудовий принцип, незвичайно важний, зведено до таких результатів, ямі змушують дуже жалувати, що його не розгорнено відповідно, а зведено до такої маловартної маніфестації.

Значінне сього факту буде виднійше згодом, в перспективі подій. Тепер же, пишучи по гарячим слідам конгресу, я хочу спинити ся тільки над фактичною стороною його.

Коли я читав в коректурі свою статтю в передостанній книжці Л.-Н. В.¹⁾, де викладали ся аргументи за скликанне, в формі переходової інстанції, чи передпарляменту, Центральної Ради, замість творення якоїсь нової передпарляментарної форми, я вже знав, що в правлящих кругах справа порішена инакше, а власне рішено скликати, „трудоий конгрес“ для передачі йому повновласти директорії. Як вияснилось потім, справа була поставлена так ще перед здобуттем Київа, і в Винниці в середині грудня н. ст. була вже виготовлена декларація (опублікована потім, як проєкт, в київських газетах), де директорія оповіщала своє рішення скликати „Конгрес трудового народу на Україні“, щоб йому передати свою власть і від нього дістати санкцію своєї діяльності. Зложити його мали депутати від селянства, від війська і від робітництва.

Але в директоріяльних кругах, очевидно, не було певної згоди що до сих принципів, декларація була відложена до нарад з київськими партійними кругами, і в результаті гарячих дебат з ними декларація заявила ся 26 грудня вже з иншою конструкцією Трудового Конгресу: депутатів від війська замінено депутатами від „трудої інтелігенції“ що безпосередньо працює для трудового народу себто: робітників на полі народньої просвіти, лікарських помішників, народніх кооперато-

¹⁾ По шкоді, Л.-Н. В. 1918, кн. XII.

рів, служачих в конторах та інших установах". Пізніше уставлено ще особнє представництво для залізничників і поштовиків та телеграфістів, з огляду на великі заслуги положені ними для повстання. Крім того до участі в Конгресі запрошено галицьких представників, національну раду Галицької України, незалежно від характеру цього представництва.

Все се внесло значні неясности в фізіономію конгресу, віддалило його від трудового привіпцу політичного представництва і власти, висуненого ідеологами останньої революції й розвиненого — правда що не дуже ясно й глибоко — в декларації: „Право управління і порядкування краєм повинно належити тільки тим класам, які суть основою громадського життя, які творять матеріальні та громадські цінности, які кровю і життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу“. „Класам нетрудовим треба розумно і чесно признати всю шкодливість і несправедливість їхнього бывшего панування й раз на все помирити ся з тим, що право рішати долю більшости народу належить тій самій більшости, себто класам трудовим“.

Сі зміни дали лівим течіям привід говорити про сфальшування Трудового Конгресу, про його неправомочність, невідповідальність, іти на шлях бойкоту або пасивного утримання від його постанов. В тім же напрямі впливали ті незвичайні, несприятливі обставини, в яких проходили вибори і потім самі наради конгресу.

Передвиборчі зібрання й агітація фактично не могли мати місця. При сильній цензурі не зіставалось змоги свобідно обговорювати й освітлювати питання, приготовляти матеріал для занять конгресу, вияснити партійне становище до моменту і висунених ним питань. Вибори мусіли проходити на сніх, тому що інструкцію для них опубліковано дуже пізно. Партійні комітети не встигали оповістити кандидатур. Значна частина української території під ту хвилю вже була захоплена війною й повстаннем. Вибори не могли переводитись.

Сама сесія проходила в гнітючій атмосфері різних глухих чуток і загроз. Ще вона не встигла розпочатись, як уже з різних боків членам конгресу почали нагодувати, щоб кінчали справу як скорше, бо довго сидіти не можна, даний день може бути вже останнім. Становище фронту описувалось найтемнішими фарбами. Правительство почало евакуацію урядових і громадських інституцій, що викликало в місті наліку, яка не зісталась без впливу і на настрої членів конгресу. З другого боку їх всяко підгоняли до поспіху. Ще не було заслухано справозданне уряду, а вже від фракцій стали жадати декларацій, зазначення своєї позиції до уряду, розвязання проблеми власти.

Тим часом як справа вимагала ґрунтовного освітлення і в'яснення до поставлених питань і людности на місцях, і партійних ґруп по такій довгій перерві в парламентарній роботі, коли від них ждали не демонстрації в той чи инший бік, а дійсного обґрунтування, дискусію обривано, збивано. Членам роблено докори, що вони марнують дорогий час в балачках в такій небезпечній і відповідальній момент, їх закликали — навіть з директоріяльної трибуни, як скорше розіхатись і своїм впливом на місцях, на фронті підняти настрій боротьби.

Саме скликання конґресу ставало якимсь непорозумінням. А від програми зазначеної декларацією директорії в її першій редакції, — що „конґрес матиме всі верховні права і повновласть рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя республіки“, що „конґрес остаточно вирішить земельне питання, а також установить всі инші соціально-економічні форми дальшого устрою України“, не зісталося і сліду. Членів приспішували яко мога скорше, як то кажуть, розписати ся і розіхати ся. І кінець кінцем таке становище, зазначене декларацією галицької фракції, знайшло підтримку. Пройшла резолюція фракції у. с.-д., підтримана частиною фракції у. с.-р., котрою сесія конґресу відкладала ся до часу, коли визначить „президія в порозумінні з директорією, в найблизший час, коли явить ся змога нормальної роботи“. До того часу верховну власть, з законодатною функцією, віддавало ся директорії, а від конґресу вибирались комісії „з підготовчими і контрольними функціями“. „Правительству У. Н. Р. разом із комісіями“ доручено підготувати „закон для виборів всенароднього парламенту Великої Соборної Української Республіки“.

Таким способом Трудовий Конґрес зведено до значіння простого передпарламенту, а трудовий принцип, висунений повстанням, властиво поховано, чи зроблено пробу похорону.

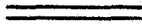
Про се треба дуже пожалувати. Можна було дуже багато говорити про те, коли б була змога і час, на тему, чи треба було його вживати для такого переходового вжитку. Я власне ще з більшим переконанням повторюю, що для такої переходової ролі краще було скликати стару Ц. Раду, організацію вже готову, звісну, котра не могла будити ні якихось незвичайних, неможливих до сповнення надій, ні принести особливого розчарування. В ній можна було в'яснити й обґрунтувати і можливість приложення трудового принципу влади в данім моменті, перше ніж поспробувати його покласти в основу будови влади.

Сталось инакше. Проголошено сей принцип, викликано ним велике заінтересованне серед трудящих мас—і кінець кінцем приложено всі старання до того, щоб звести його на просту декорацію. В сїм поверті правдоподібно відбили ся якісь глибші зміни в правлящих кругах

та їх курсі. Але факт зістаєть ся фактом, що принцип такий важний, такого глибокого значіння розмінано на декоративні форми, навіть не освітивши відповідно, в парламентській дискусії, як і чому се сталось. Все пройшло за лаштунками, в фракційних засіданнях, ще більше — в переговорах сеніорен-конвенту і президії з директорією, і на поверхні зіставсь „закон 28 січня“, як пам'ятка неуміння зробити відповідний ужиток з проголошеного трудового принципу.

Очевидно, раз висунений на чергу, він не дасть себе так легко знову звести з кону. Се оден з тих духів, які небезпечно буває вкликати.

О. ОЛЕСЬ.

* * *

Хтось весну мою убив,
Заморозив кров гарячу...
З того часу серед нив,
Я стою і тихо плачу.

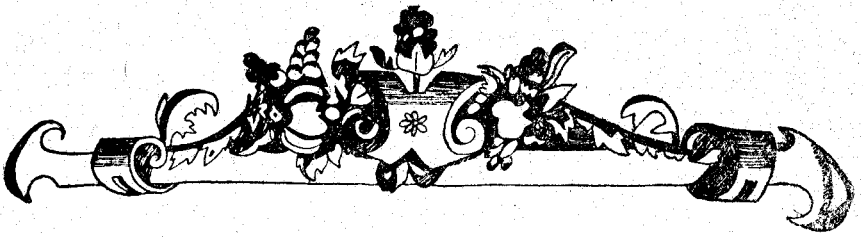
З того часу цілий світ
З мене, посміху, смієть ся,
Я мовчу дивлюсь на цвіт, —
Ледве серце не порветь ся...

Часом вітер прилетить,
Упаде мені на груди,
Легче зробить ся на мить,
Якось ближче стануть люде.

Прилетять думки-гадки,
Мрія голову підніме,
Оживуть мої квітки,
Заблищать струмки під ними.

І стою я серед нив,
Ллють ся сльози, а не плачу...
Хтось весну мою убив,
Заморозив кров гарячу.

ПАНАС МИРНИЙ.

Повія.

РОМАН.

З народнього життя.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ.

СТОПЧ ГОЛОВОЮ.

IV.

Їй недовго довело ся ждати... У вівторок, як пішла Марія на ніч, та вже і ранок — а її не має. Уже Христа і попорала ся біля чого було треба — немає Марії. Пан збираєть ся на базар.

- Скажи Марії, щоб на базар ішла.
- Марії немає, — одказує Христа.
- Як немає?
- Немає.
- На чорта й краше! То збирай ся ти.

Христі давно хотіло ся піти куди-небудь з двору, хоч на людей, на місто подивити ся. Мерщій одягла ся вона, ухонила корзину і — готова.

Недалеко вже й до базарю, — палицею кинути. Уже й вози видно, крик і гвалт людський чуєть ся, як з перехрестної улиці вискочила пані.

- Здрастуйте, Антін Петрович, — скрикнула до пана, просягаючи руку. — На базар?
- На базар.
- Будемо ж разом іти.
- Чого се ви одні? — питає пан.

— Та я не одна: там десь з-заду дівчина зостала ся. От лихо з сими слугами! Куховарка, як пішла учора з вечора, та й досі немає.

— І у вас так? І в мене не краще. Воно видно усі куховарки зговорили ся на сьогодні.

Пані зареготала ся; зареготав ся і пан. Христя іде з-заду мовчки. Коли чує наче що штовхнуло її у бік; зирк — Марина!

— Здорова Марина! — признала ся Христя.

— Христя? — скрикнула та. — Де ти взяла ся?

— Я вже більше місяця, як тут. Служу.

— Як же се? А дома хто?

— І вже тепер дома! — понуро одказала Христя.

— Як саме?

Христя почала було розказувати, та вони як-раз дійшли до базарю. Пан повернув в одну руку, пані — в другу.

— Марино! ти знаєш усі ходи; прийди до мене — докажу, — просе Христя.

— Прийду, прийду; безпримінно прийду. На днях їди! — і обидві розійшли ся. Як Христі ще раз бажало ся срінути Маринку, поглянути їй у обличчя, подивити ся на її убори. Зовсім переродила ся дівчина — павничкою виглядає, і у платті, коси в дрібушки заплетені, платок на шиї... І скоро яка стала, — зовсім не та Марина? — думає Христя, посиішаючи за паном.

На базарі не барили ся: купив пан м'яса та зілля — з тим і вернули ся. Прийшли до дому, уступають у кухню — лежить на полу Марія, — голова платком закутана.

— Ти де була, віяла ся? скрикнув на неї пан.

— Я не здорова, — не подводячись, одказала охриплим голосом Марія.

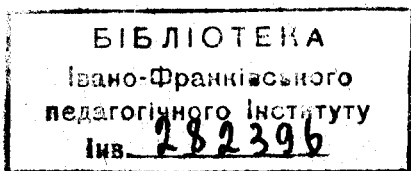
— Марш з двору, коли не здорова! Як на всю ніч бігати, так і здорова... Марш!

Марія підвела ся, платок, що прикривав її обличчя, зсунув ся з голови на плечі. Аж пан сступив ся назад, глянувши на її лице, а Христя трохи не скрикнула! На йому не видно було ні очей, ні рота, ні носа, — один шматок пухлого та синього, як бразолія, м'яса!

— Де се ти? Хто се тебе? — скрикнув здивований пан.

З тих балабух, що венавлять вад очима, полила ся якась мутна вода. Марія тремтіла, як у трясці.

— Господи! — каже пан: — Що ж як би тебе хазяїн або хазяйка ударила хоч раз — якої б ти заспівала? — Зараз би

пішла жаліти ся; а як москалі он як морду ростовкли — так і нічого!

Марія, як мала дитина, заридала і впала на піл закриваючись платком.

Пан здвигнув плечима, плюнув і пішов у горниці. На Христю напав такий страх, що вона бояла ся підійти до полу: чорне, збите обличчя Маріне не сходило з перед її очей... Що се з Марією? Не вже се той москаль, що вона розказувала і так журила ся за ним? Жаль пройняв наскрізь Христине серце.

— Христе-голубко! послужи за мене, поки я перележу, — з під платка загомонила плакучим голосом Марія, — я тобі неказано дякувати буду.

У Христі павернулись на очах сльози і, не поклич її пан у горниці, — певно вона б розплакала ся. Там, у горницях, дждавши поки пан вийшов кудись, вона почала прохати.

— Панічко, голубочко! мною як хоче робить, не женить тільки Марі з двору. Куди вона піде, страшна така?

— Та що ж там з нею?

— Збита вся — курці нігде клінути!

Пані пішла подивитись. Жіноче жалісливе серце обізвало ся, коли вона глянула на Марію. Пораявши якоїсь масти, вона одіслала її в комору.

Христя, як муха, літала, радійша — усюди поспіти, усе зробити, щоб не було задержки, не було ремствування на Марію. Над вечір виморилась — страх! Поки пани пили чай, вона прикорнула трохи на полу. Отдавши вечерю, вона пішла до Марі в комору.

Марія видно спала, бо не обзивала ся; чутно тільки її важке зітханне. Христя лягла... Щось їй не спить ся; Марія не сходить з думки. Кругом темно — хоч око виколи! Гляне Христя у ту темноту, а перед очима — вона, Марія, уся збита... Стуле вона очі — і перед закритими очима вона, як мана, колишеть ся. Краще, вже лежати так... Тихо неповорухно лежить Христя, розкривши очі; крізь невеличкі щілинки пробивають ся сірі смужечки надвірного мороку... Ось вони забігали у темноту, заіскрили... Скільки їх, Господи! неначе сніг той, так і куйоводять ся! Се, зразу все те зникло... темнота колихнула ся, щось загуло... почуло ся схлинування, далі плач... Христя підвела ся.

— Маріє! то ви?

Марія заридала.

— Чого ви? може вам чого треба? то я подам.

— Нічого мені не треба, з плачем одказала Марія.—Христе! Іди сюди. Іди, ляж коло мене.

Христя помацки побрала ся до Марії.

— Сюди, сюди. Ось тут ляж. Я посуну ся.

Христя лягла.

— Коли б ти знала, Христе, як важко! — трохи перегадом почала Марія. — Коли б ти знала, як гірко! І чому він мене не вбив?

— Хай Бог милує! Оханіть ся, що ви кажете... Хто ж се вас так побив?

— Ох! він, Христе, він, бодай його збила лиха та нещасна година! Він, проклятий! Я давно помічаю, що він не так дише. Мені давно доводили, що він хвалив ся: коли б знайти яку заможню міщанку — оженив ся б. — Я йому сказала. — Не вір, каже: люде брешуть. Памятаеш — у той день, як ти стала, я ходила до його, та не застала і на другу ніч ходила — теж даремно до білого світу дожидала ся. Побий тебе, думаю, сила Бога! Хотіла залишити. І ото скільки днів зовсім не ходила. А вчора у-ранці чую — перстні купує, либонь уже у їх діло покінчено. Я в вечері до його. Застала. — На що се, питаю, ти перстні купував? — А твое какое діло? — Як, яке діло? — одказую йому: — кому ж, як не мені — діло? Я знаю, кажу, все знаю, хоч ти і криєш ся від мене. І не думай, кажу, вінчати ся. Ото, як перед Богом хвалю ся, — я т бі слави нароблю! — Ти? ти? — визвірив ся він. — Я! я! — кричу йому... Як махане він мене в один висок! а далі повернув ся — та в другий! — так мені світ і закрутив ся... Не знаю я, що було зо мною, знаю тільки, що опинила ся на дворі.

— І такого б ката я любила! — здивувала ся Христя. — Я б його ще на позов потягла: як він сміє отак бити, отак нівечити!

— Ох, не знаєш ти, Христе, нічого, — каже, важко зітхнувши, Марія. — Ти знаєш, що я не тільки не згадала йому ніколи, що він отак мене зівечив, не тільки не позивала його, а як та собака, лизала йому руки, аби він тільки не женив ся... Господи! І чого я така нещасна вдала ся? На що Ти, Боже, дав мені таке прокляте серце? Я сама себе винувачу, сама на себе жалію — і нічого не враю з собою! Мало я йому усяко всячини переносила, мало я йому всього передала? На себе не страчу — йому несу. І от тепер, бач, дяка за се... Христе! прошу і остерегаю тебе: не люби нікого, н коли. Коли тобі хтє кинеть ся в вічі — одверни ся, та тікай мерщій! Коли що во-

рухнеть ся у серці — задави, замий отрутою його, тільки не давай йому волі! Хай ніхто так не мучить ся, як я мучу ся! І Марія, припавши на плече до Христї, гірко гірко заридала.

Два дні пролежала Марія, а на третій — панї загомонїла; доки вона буде лежати? Скрут такий, а вона вилежує! — Треба вставати. Устала Марія — тільки тїнь її — схудла-змарнїла. Сльози та туга, туга та сльози день-у-день, ніч-у-ніч, хоч кого зсушать; ледве вештаєть ся по хатї, хатню роботу справляє, а останню вже Христя. Вона і на базар і всюди бігає за Марію.

У суботу Христя стрїла знову на базарї Марину.

— А що ж ти не приходила?

— Сьогодні після обїду прийду. Безпримінно прийду, — обїцяє та.

Христя дожидала того після обїду, як Бога. Вона кидалась до всього, бігала, поспїшала перемивати й перечирати, щоб було вільно, коли подруга прийде, щоб побалакати з нею. Коли то вони бачились? Чого-чого не перевернулось, не перейшло з того часу, як ще у селї балакали вони по душі, повіряли одна одній свої таємні думки-надїї? Правлячись біля дїла, вона пригадувала, що слїд подрузї сказати, чого не слїд.

Ось і після обїда настало. Уже і управилась Христя, а Марини немає. Ходє, нудьгує вона, позирає раз-у-раз у вікно, вибігає на двір, за ворота — Марини немає. Уже й вечір настає; зступають ся померки в хатї. Збрехала Марина, думала Христя. Та яка ж вона брехлива стала!

У вечерї пани пішли кудись і дїтей забрали з собою. Тягли і панича — не схотїв, зостав ся дома. От би коли Маринї прийти, — вільно, просторо! Ніхто не помішає їм, не перерве початок розмови. Нема ж її!. Туга обїймає Христине серце. Хвалить ся сумна Христя Марії, котра чогось змерзла і побрала ся аж на пїч.

— Бачила сьогодні Марину. Казала прийду після обїду, та й збрехала!

— Жди Марини! Так би й кинула свого панича, та прийшла до мене! — відказала Марія.

Христї приходило ся вірити Марії на слово. Справдї, коли б у Марини не було кого, чому б їй не прийти? Видно, правду Марія каже... Та й проклятуша ж ся Марина! Стій же: діжду ся я вільного часу, випрошу ся у панї — сама до тебе прийду. Уже ж усе побачу. Не втаїш ся ти від мого ока! — думає Христя.

Коли се — двері рип і — на порозі появилася Марина. У білому ситцевому платті, у чорному з ластуку бурнусі, завязана чорним шерстяним платком, — баришня, або багата міщанка, а не наймичка!

— Марино! голубко! А я думала: збрешеш? — скрикнула Христя і кинула ся подругу обняти та цілувати.

— Уже коли пообіцяла прийти — то прийду. Хоч пізно, бо раніше не можна було: поки управилася, та прибрала ся.

— Роздягай ся ж та сідай, спочить, — торбує Христя подругу. Та почала роздягатись.

— Та яка у тебе свита? — дивувалася Христя. — А плаття? Бач! Та гарно як тобі у сьому платті. А серги які? і трохи не схожа на ту Марину, що у селі була. А росчісана як гарно! Та як тобі личить та голуба лента, що в косах? Дивись! Як би побачили тебе селяне і не пізнали б! — торохтіла Христя, обдивляючись подругу і спереду, і з-заду, і з боків.

Марина стояла серед хати, даючи волю подрузі надивляти ся на себе, любовати ся уборами, поstattю. Висока, у платті — вона здавалася ще вища. Міцно воно обхопило їй тонкий високий стан, вирисовуючи широкі плечі, високі груди. Довге намисто червоніло на довгій шії, на душі блищав великий срібний дукач, а по боках його — два менших. Коси калачиком лежали на голові, перевиті голубою лентою; довгообразе лице червоніло, віддавало здоровем, очі грали радістю.

— Бач, як гарно! А ти гудила городські убори, — обізвалася Марія, виглядаючи з-за печі.

— Здорові були, Маріє! — привіталася Марина. — Я вас і не примічаю. Чого се ви аж на піч забрали ся! Ото сором — літом на печі!

— Така, бач стала, що й літом мерзну, — зітхнувши одказала Марія.

А Христя одно любить ся, та дивується Мариною, аж панич з другої хати почув.

— Кого ви там вихваляєте так? — спитав він, просуваючи голову у двері.

Марина як раз стояла проти його, висока та брова і прямо дивилася йому у вічі.

— Та й молодець же дівка! — похвалив панич.

— Собі так удайтесь! — не то з жартом, не то образливо одказала Марина, не спускаючи очей з панича.

— Куди нам? з мижисіткою та в пшенишний ряд! — жартує той.

— То-то й є! — одказала Марина і, глянувши на Христа, зареготала ся.

Христя собі піддержала, і обидві, регочучись, мерщій заховали ся за піч.

— Козир дівка! — похвалила паничеві Марія.

— Чия вона?

— А вам на що?

— Так хотів знати.

— А кортить? Хай кортить, не скажу, — дратує та.

Панич підняв брови, здвигнув плечима і зачинив ся у своїй хаті. Марина і Христя, штовхаючи одна другу, виткнули ся з-за печі.

— Пішов? — спитала Марина.

— Пішов! — одказала Марія.

— Шкода. Я хотіла ще з ним побалакати, — сміючись каже Марина.

— А що і у вас такий панич? — спитала ехидно Марія. Марина крутнула головою.

— Потурай їм! Вони всі одним миром мазані, — образливо одказала Марина. Може б від того і розмова перервала ся, коли б Христя не пристала до Марини розказати що-небудь.

— Що я тобі розкажу? Я хоч і буду розказувати, то все про людей тобі невідомих; а от ти розкажи що про село. Як там у вас? Що Горпина здорова, не пішла заміж? А Івга і досі побиваєть ся за Тимохвієм?

Христя почала розказувати і про село, і про себе. Марина слухала, коли-не-коли випитуючи то про те, то про друге. Марія, лежала на печі, мовчала.

— Щож тобі наравить ся город? — спитала Марина коли про село та про знайомих перебалакали.

— Сумно якомсь... людно дуже, — одказала, роздумуючи, Христя.

— А тобі Марино? — обізвалась Марія.

— Мені? Коли б хто давав сотню рублів і сказав: кидай Марино, город, та йди знову у село, — не пішла б! І не піду... ніколи! ніколи! — граючи очима і усміхаючись рожевими устами, торохтіла Марина.

— Бач, а спершу й тобі було так, як Христі, сумно?

— Подождіть трохи, — і Христя зживеть ся. Ось свято настане... гулянне, каганне... Вийдеш на улицю, — повно всюди, народ, як плав, пливе... та всі в дорогих празникових уборах... Очі розбігають ся, дивлячись!

— Христа не любить городських уборів, — сказала Марія.

— Христа? — скрикнула Марина. — То вона тим, що ніколи не наряджала ся.

— Чому не наряджала ся? наряджала ся, — збрехала Христа.

— Коли? А ну нарядись, ми подивимо ся.

— Не хочу.

— Маріє! устаньте, та нарядимо її! — скрикнула схилившись Марина.

— Не хочу! не хочу! замахала руками Христа.

— Та ні. Се казна-що! Ти не хочеш, то ми хочемо подивити ся. Маріє! уставайте бо, — усміхаючись каже Марина.

Радість Марини перейшла і на Марію: запалі сумні очі почали тихо загорати ся; бліде лице почервоніло, на устах заграла усмішка. Марія тихо підвела ся і почала злазити з печі. Христа скочила з міста і мала утікати у горниці. Марина погнала ся за нею.

— Ні, не тікай, бо не втечеш! — передержуючи, каже Марина. Христа противить ся.

— Христе, голубко! для мене! Ну ж для мене зроби, — умовляє Марина.

— Та що ж я для тебе зроблю?

— Наряди ся. Ми подивимо ся; ти сама побачиш, як гарно.

— А як пани на той час зйдуть!

— То що? прийдуть — подивлять ся! — каже Марія.

— Коли там вони прийдуть? Десять разів можна нарядить ся й розрядити ся, — увернула і Марія.

— Ну те, Маріє, ми її спершу розсчешимо, — торбує Марина. — Сідай! Сідай отут, на кінці полу; я розчешу тебе. Де гребінець?

Поти Марія шукала гребінця, Марина розпустила Христі косу. Густе волосе, як хвиля, падало аж до долу.

— Тай коса ж у тебе? от коса! — хвалила Марина, проводячи гребінцем вповдовж волося. Їй приходило ся аж геть одступити від Христі, щоб розчесати краї, таке воно було довге. Зрівнявши, Марина розділила його на дві половини, ще попочесала, а потім заплела у коси; товсті, як рука, спускали ся вони по плечах до полу. Поки Маринка плела та чесала, Марія стояла проти Христі і любила ся, як з-сяк так зачесаної голови, виллалась тепер така хороша головонька, що й очей не одірвеш від неї! Як же Марина обвела ще коси кругом голови, звязавши калачем на потилиці, — то і не пізнати Христі! Невеличкі уха, до сього закриті густими пасмами, тепер одсторонились не

мов усміхали ся; по за ухами, на потилиці ні одної і малої волосини, щоб стерчала, одстовбурили ся — гладенько, рівненько. мов виточено. Так уже приложила рук своїх до того Марина. Лоб увесь вийшов з-під волося, невисокий, за те широкий та білий, на ньому, мов дві п'явки, чорніло над очима дві брови. І лице наче подовшало, чи у низу повузчало, — зразу не запримітиш. Так перемінила ся Христя.

— А гарно як! Господи! як гарно, — скрикнула, глянувши, Марина. — Дайте дзеркало; хай вона подивить ся сама та скаже.

Марія кинулась у горниці за дзеркалом.

— Диви ся! — сказала підносячи. Марина присвітила. У Христі аж искорки в очах замиготіли.

— Бач. Не я тобі казала? Бач! — торохтіла Марина. — А як би ще сюди за косу квіточку. Одну рожеву квіточку.

Марія здивувала ся Марининій дотешности.

— Мистець ти, Марино! справжній мистець!

— Тепер скидай оце ганчіре та надівай... Що в тебе є? — порядкує Марина.

— Спідниця, карсетка, — каже Христя.

— Як би до карсетки вишивана сорочка.

— У мене є; я зараз,—кинула ся Марія, і не забарила ся принести з комори тонку вишивану сорочку.

— То оце сорочку скидати? — скрикнула Христя. — Не хочу!

— Надягай поверх! — гукнула Марія і зібравши сорочку перекинула через Христину голову. Довга сорочка, як той мішок упала до долу; мережана шитва лежала аж на землі. І Марія і Марина зареготали ся.

— Оце як би панич зійшов! — сказала Христя.

— Нужен він нам! Як нарядимо ся — хай тоді подивить ся — відказала Марина підбираючи і увязуючи кругом стану сорочку.

— Надягай мерщій спідницю! — гнала знову Марина. Хапали ся — мов не знать — куди поспішали... Ось і спідниця обхопила круглий і низький стан, урізуючись у боки червоною крайкою.

— Тепер карсетку надягай, — держачи у руках карсетку, поспіша Марина. Наділа й карсетку.

— Держись рівно!

Як кравець, міряючи плаття, общипує та обемжує, так Марина смикала Христю. Ось уже все готово.

— А ну дивись! скрикнула Марина. Марія піднесла дзеркало.

— Підожди, ще не все! — і Марина мерщій скинула з себе дукачі, намісто і начепила Христі на шию.

— О тепер так! — сказала, одійшовши геть. І лице, і очі у неї горіли, любуючись, як то гарно Христі у тому уборі.

Їй було справді гарно. Низенька, кругла, вона здавала ся не полевою квіткою довгостеблою, от як Марина, а повною огородною маргариткою, що так щиро ходили коло неї невтомні дівочі руки, доглядали невсипущі очі, кожну бурянину прополуючи, рано й вечір поливаючи. Чорнява головонька з ясними очима, чорними бровами й рожевими устами, мов виточена, сиділа на високій шиї, унизаній намистами, дукачами; личко червоніло, усміхало ся; очі грали; здоровем і радістю іскрило від їх. Білі обшивані рукави випадали з темної корсетки, мов пучок квіток, навязаний на руки, корсетка чорніла, а ситцева спідниця червоніла несчисленими квіточками, мов поляна серед лісу, густо укрита травянками.

— Бач! бач! бач! — кричала Марина, жартовливо бючи Христю по плечі. — А казала погано. Якою треба ще краще? З роду-віку у селі до ладу не нарядять ся. Адже правда Маріє?

Марія стояла, дивила ся і — очі її розбігали ся.

— От бач! от що значить до лиця, — вимовила вона зітхнувши, мов що згадало ся їй давне-минувшє, котре вже не вернеть ся знову.

— Глянь, та подивись на себе! маштрує Марина Христю.

У Марії очі заграли.

— Знаєш що, Христе? — почала вона тихо. — Піди отсе до панича.

— Боже мене храни! Щоб вигнав?

— Ні, не вижене. Піди нарочито, чи пізнає, — каже й Марина.

— Знаєш що зроби? — рає Марія: — увійди та й кажи: просили барин і бариня, щоб пожалували до їх. Як спита — які? Хіба, скажеш, не знаєте? Ті, до яких ваші пани поприходили.

— Піди Христе! Піди, голубко! Піди, моя сестрице! — пада коло неї Марина.

Христя рішила ся. Ступила раз, у друге, повернула ся і засміялась.

— Тільки не смій ся!

Христя ще раз ступила, утерла ся, оглянула ся і вхопившись за клямку, одчинила двері. Марія й Марина поступили за нею до одвірків.

— Здрастуйте! — привітала ся Христя.

— Здорові! — одказав панич, одводячи очі від книжки. Він читав.

— Просили пан і пані щоб пожалували до їх.

— Які пан і пані?

— О-о, хіба не знаєте? — щебече Христя, усміхаючись.

Марина зачмихала; Марія сунула їй кулака під бік і одіпхнувши геть від дверей, вставила у їх голову.

— А почім же я знаю? — каже панич.

— Там і ваші пани, — наводила Христя.

— Пізно вже, — каже панич, дивлячись на невеличкі дзегарі. — Кланяй ся і дякуй. Скажи: зібрав ся спати.

— О Маріє! о лихо! о не видержу! — затуляючи рукою рота, шипотала Марина. Регіт її підкидав, давив, перевертав.

— То так і сказати? — пита Христя.

— Так і скажи.

— Прощайте ж.

— Іди здорова.

Тільки що Христя повернула ся іти, як Марія і Марина підняли нестямний регіт.. Ха-ха-ха! хо-хо-хо!. о лихо! о! о! о! носило ся по кухні, ломало ся у двері до панича.

— Що там таке? — промовив він сам до себе і, мугикнувши, напрямив ся в кухню.

Марина і Марія аж на під попали від реготу; не видержала і Христя. Тепер тільки панич довідав ся, що його піддурили і сам усміхнув ся.

— Так оце той посланець! — сказав він, хитнувши головою на Христю.

Марина вибігла аж на серед кухні і, як божевільна, плескала у долошки, заливаючись реготом; Марія, припавши до полу, від нестямки тремтіла уся, хапаючись за живіт.

— А ну йди сюди! йди сюди посланець з чужих країв! — жартував панич, простягаючи руку, щоб ухопити Христю.

Христя оскочила було геть, та її з-заду пхнула Марина, так що вона трохи не стукнула ся з паничем. Панич ухопив її за руку, увів у свою хату і почав оглядати.

— Іч, гарна яка! Іч, яка хороша стала! — хвалив він її, тріпаючи її своєю невеличкою білою рукою по її повній щоді. Від того тріпання, біла кров у Христине лице, приливала у голову. Загорали ся у серці разом якісь любі і важкі почуття, — так загораєть ся кніт, коли до його піднесеш палючий сірник. Рука паничева якось гріє, доскоче; Христя, червона як маківка, схилила голову на один бік і придавила підборіддем його руку до своєї шиї. Вона почула, як її серце забило ся, як дух у грудях затнув ся, високо піднімаючи повне огню лоно.

— Славна! — мовив таким любим голосом панич, що Христя аж підвела голову.

— „Чи він се сказав, чи ні?“... Очі їх стріли ся. Крізь сині стекла очок виставились, мов чорні ягоди, його зрачки, якісь іскорки жевріли у їх; у Христі ж очі горіли-палали... Дух у грудях ще дужче сперло, кров ще більше вдарила в лице, аж в ушах шуміло. Христя, мов хто кольнув її, стрибнула назад і вибігла в кухню.

— Що він казав? Що казав? — зашепотіли разом Марина і Марія. Христя не змогла говорити, так її серце било ся, стукотіло.

— Ні, з вами каші не зварип! — промовив голосно панич, закриваючи книжку. Ідїть краще та пісні заспівайте. Хто вміє?

— Христя вміє! — гукнула Марина.

— Я не вмію, — похнюпившись, тихо одказала Христя.

— Та ну годі. Де ж не вмієш? — уговорює Марина. — Уміє, уміє, — доводе паничеві.

— Христе! чого ж ти? Бач, яка соромлива. Іди заспівай хоч одну; я послухаю. Я люблю прості пісні.

— Так я ж не вмію, — одмагали ся Христя.

— Поведемо її! — скрикнула Марина і разом з Марією ухопили Христю під руки і умчали в паничеву хату.

Панич ухопив стільця, приставив до свого і посадив Христю рядом з собою. Христя тільки сплеснула руками і зареготала ся... Вона сидить рядом з паничем! де не так давно сиділа пані... Чудно, чудно! — Марина і Марія звисились на стілець до неї, поглядають то на панича, то на неї, ззирають ся самі з собою; і чує Христя як вони очима сміють ся... Їй робить ся і душно, і млосно; щось давить за горло, пориває за серце. Вона скочила, утекла б, так він придержує її за руку — не пускає. У тім місці, де обхопили його пальці руку, — кров беть ся, видаєть ся жило.

— Якої умієш, Христе, розкажуй, або заспівай. Я запишу. — І, се кажучи, береть ся за папір і перо.

Настала мовчанка. Панич жде. Христя мовчить, пригадає: яку б його? Думки так заплутали ся у її голові, пісні помішали ся одна з другою, що вона не пригадає цілої ні одної. Ще хоч би не Марія та не Марина повисли над головою, а то вона чує на собі їх гаряче зітханне, їх нетерпіляче жданне.

— Та я не вмію! — скрикнула Христя, червоніючи, аж сльози виступили на її очах.

— От, знову не вмію!.. Ну бо, зділай милость, — просе панич.

— Та ну бо, Христе! — штовхнула її Марина під бік.

— Ох! як мені душно! — зітхнула важко Христя.

Знову мовчання, знову жданне.

— А що гарно? — скрикнула Христя і зареготалась. За нею Марина і Марія; панич нахмурился.

— То й не заспіває ніхто? — спитав він суворо.

— Нехай Марина попереду... мені душно, — одказала Христя.

— Я не вмю співати, я розкажу, — згодила ся Марина.

Христя мерщій скочила з стула і вибігла в кухню. Марина сіла коло панича, схилила ся на його, руку занесла на його стілець, не мов збирала ся обняти.

— Якої ж вам? Гриця знаєте? — спитала.

— Ні, не знаю.

Марина почала розказувати Гриця. У хаті стало так тихо, хоч мак сій, тільки голос Марини раздавав ся, передаючи слова пісні, та перо, записуючи, бігало скрипіло... Христя на пальчиках увійшла у хату і стала коло Марії. От же розказує Марина, думало ся їй, та так сміливо, так гарно, а вона — не може. Їй — соромно... Чого? Та й дурна ж я яка!.. І вона рішила ся, як тільки Марина докаже свою, розказати про дівку і вдівця. Вона так любила ту пісню!

Марина скінчила.

— Пишіть другу! мерщій — промовила вона.

— Сідай же! — каже Марина, схопившись з стільця.

— Ні, сиди, сиди. Я звідсіль.

І почала розказувати. Спершу тихо, трудно слова зривали ся з її язика; вона червоніла, зостановлювала ся, пригадувала... Далі, та далі язик її розвизував ся, пам'ять яснійшала, голос дужчав... Вона дивила ся на писанне: перо несамовито бігало, поспішаючи за її словами; стрічка за стрічкою, мов випливали з-під пера, рівно смали ся на папері...

Не йди, дівко, за удівця —

Буде тобі лихо!

дзвенить на всю хату її молодий голос. Всі глибоко зітхнули при тих словах, не мов сказали: правда, правда! Видно і паничеві пісня полюбила ся: очі його горять, по обличчю пробігають непримітні мишки.

— Уся! — скінчивши, скрикнула Христя.

— Ух гарна яка! — сказав панич положив перо. — Бач, а казала: не вмю, — укорив він Христю.

— Та вона як знає їх! — тримаючи його за плече, каже Марина, — то й счоту не має!

Панич скося глянув на Марину; видно йому не полюбилося її тримання. А Марині що до того? Вона не примічає його косого погляду. Його свіже личко, його голос тихий та любий так тягнуть до себе. Марина ще схилила ся до його; її плече черкаєть ся з його плечем, її рука лежить на його спині. Виставивши голу шию і впиривши на його очі, вона так щебече... їй хочеть ся так щебетати! Вона розказує яких пісень співала Христа у селі, і які то все гарні пісні!

— Ви тільки її заставте; вона все розкаже.

— Добре, добре, — хмуричись, одказує панич. — Нехай ще другим разом, тепер я втомився.

— Годі! ходімо, — каже Марина направляючись іти.

— Постійте, — каже він і поліз до кешені. Витяг семигривника, подає Христі.

— На віщо? пита та.

— На! — настоже він.

— На що? — аж скрикнула Христа.

— Та бери, дурна! то за пісню, — каже Марія.

— Не хочу! — замутившись, відказала Христа і мерщій вибігла в кухню. — Панич здвигнув плечима, закопилив губу.

— Та й дурна ж яка! — зареготавшись каже Марина. — Давайте мені, давайте я візьму.

Панич нехотя подав. Марія, побачивши, що недавній лад якось порвав ся, поспішала собі за Христею; зостала ся одна Марина.

— Спасибі вам! — щебече вона, вертячи семигривника у руках. Оцих грошей ні на-що не потрачу... ні за-що! Дам жидові, щоб приробив ушко — дукач буде. Гляну на дукач — і вас згадаю! — світлячи очима, додає Марина.

— Чому ти, дурна, не брала? — доносить ся з кухні голос Марії. — Панич розсердив ся!..

— Хіба я наймала ся розказувати? — скрикнула Христа, аж панич кинув ся.

— Чого там вони? — обізвала ся Марина і вибігла в кухню. Панич зачинив за нею двері і заходив по хаті.

Хороша Христина врода, молода кров забунтували його кров, збудили... Так би і обопив її! так би і впив ся у повнчу гарячу пічку, притис до свого лона!.. Х-ху-ти! та й смаковита ж! — махнувши рукою, мовив він. Очі в його горіли, зітхавне виривали ся з сам до глибу — важке-гаряче. Він чим-дуже заходив по хаті... Дика, як та коза, дика!.. І грошей, дурна, не схотіла бра-

ти... А тут ся хльорка навернула ся!.. От уже хльорка! І „дукач на память“, — кривив він її у думці... Та вже ж! — промовив у голос і грузько опустив ся на стілець, кусаючи губи. Йому досадно було, досадно, що Христя не сама прийшла, а з тими... Уже мені ті помішниці! — трохи не скрикнув він і не схопив ся. — Христе! дайте води! — гукнув він крізь двері. — Хоч ще раз подивлю ся на неї, — думав він, і як же то кисло скривив ся, як воду унесла не Христя, а Марія.

— А та?

— Там з дівчиною зостала ся.

Він припав гарячими устами до холодної води.

— Ну, та й розпалила ти панича, — хвалила ся Марія вийшовши у кухню, — так повен стакан одним духом вимчав!

Христя сиділа на лаві, мовчала; мовчала і Марина, сидячи на полу.

— Чого се ви так засмутили ся? — спитала Марія, дивлячись на дівчат.

— Ох, пора вже мені до дому! — скрикнула Марина і схопившись, почала збиратись.

— І в нас панич е, не думай! — торохтіла вона, одягаючись, до Христі. — Та ще як ловко грає на скрипці! Ось приходить коли-небудь, я попрошу, він заграє нам.

— На ж наместо! — здіймаючи з шиї, подає Христя.

— Не треба. Як прийдеш — тоді віддаси. Чула ж: приходить. Прощавайте!

— Голінна до паничів, аж трусить ся! — промовила Марія, як Марина скрила ся в сніях.

Христя, провівши Марину до ворот, вернула ся, сумна, насуплена. Вона лаяла сама себе за сьогоднішній вечір. І щоб було сидіти у кухні, ні ж: понесла лиха година до панича! Чого! Щоб ткнув, як собаці, семигривинника! А та — навперейми... „давайте мені!“ Так і лізе у вічі, так і сучеть ся!.. А вона, вона крапца? Нарядила ся і поплентала ся до його!.. З серцем скидала Христя недавно ще любу одержу, рвала, розплітуючи, косу... Їй на ранок не хотіло ся і кришки чого-небудь з сьогоднішнього зоставити, щоб воно не нагадувало про сей вечір.

Положившись спати, вона довго не спала, ворочала ся з боку на бік; а в голову — дивись — то те, то друге й прилізе, вишпорить коло серця, з якого б його боку пристати, щоб ущипнути дужче, уколоти глибче!..

(Далі буде).

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА.

Nocturne.

Я не забуду про наше щастє,
Але нікому і не скажу...
У світлі ночі була се казка...
О тихше, милий; мовчи, мовчи!..

Ти знаєш, — люде такі нікчемні,
А наше щастє, — сама краса!..
Його вгадали-б хіба в нас боги,
Великі боги ясніх небес...

Пряєсні зорі хіба б світили,
А иньші.. — Годі!.. мовчи, мовчи!..
Ось чуєш квіти посеред ночі
Цвітуть і мліють, — не гомонять?!

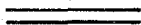
Ось бачиш — таве мла срібно-біла
Бо тихий місяць коха її,
Не каже слова, — німа кохає, —
Так тихше, тихше, не говори!..

Ти може думав, що в мене спало
Збідніле серце без мрій, пісень?
Що час сей довгий, неначе вічність,
Я не любила як сон тебе?..

Але ж ти вабив мене, мій милий!
Ти — сон був гарний, що снівсь мені,
Тебе у мріях я обіймала,
Тобою квітла душа моя!..

Хіба ж було се — лихе мовчанкє?
Хіба я вмерла коли ж жила! —
Коли понсова троянда щастя
Взгнем у серці моім цвіла!..

Мовчи, мій любий, тихенько, тихо...
І зорі й квіти про се мовчать,
І тільки співи, немов лебєді,
В-ночі про щастє в душі ячють...

Західно-українська Народня Республіка.

По розгромі і розпаді Росії військами осередніх держав і утворенню на території бувшої царської імперії цілої низки народніх республік прийшла черга й на другу європейську збиранину народів — на стару габсбурзьку Австрію. Роздирана внутрішніми національними спорами стара наддунайська імперія почала тріскати ся й хитати ся вже на самім початку світової війни і не роспала ся вже відразу тільки завдяки залізному обручеві німецького мілітаризму, який взяв її в свою необмежену й цупку опіку. Але й непереможна, здавало ся б, мілітарна організація Німеччини не встояла проти всесвітньої коаліції, яку zorganizувала проти неї британська імперія. В літку минулого року явно позначила ся невидержка німців на західнім фронті, а се рішило й долю її союзниць — після маленької Болгарії настав час і Австро-Угорщини. Ледви тримаючи ся на італійським фронті, почала шукати для себе рятунку в ґрунтовній перебудові свого державного ладу відповідно до відомих домагань Вільсона, сподіваючи ся сим робом задержати свою великодержавну цілість. Робило ся се, очевидно, з мусу, під натиском обставин. Думка була така, що Антанта не зичитиме цілковитого її розкладу, болячись можливого в таким випадку зміцнення Німеччини австро-німецькими землями. Але, як звичайно буває, на сей шлях перебудови згідно з бажаннями поодиноких націй вступило ся *за-пізно* і йшло ся непослідовно: Угорщина рішучо противила ся переведенню у себе федеративного принципу. Тимчасом мілітарна сила держави була росхитана, а Чехія й південна Словянщина, що були тепер в ласках у Антанти, й не думали попускати щось з своїх національних ідеалів задля ратування габсбурзької династії, та ще й з спеціальним вирішенням малярів, а взяли ся явочним порядком здійснювати свою власну державність.

В таких обставинах появил ся 16 жовтня маніфест цїсаря Карла „до моїх вірних Австрійських народів“, в яким заповідала ся згадана вище перебудова. Сей маніфест не вр. тував, бо й не міг сього зробити, ні наддунайської імперії, ні її укритої мохом віків династії від призначеного їм кінця і, коли ми тут про нього згадуємо, то не тому, що він становив якийсь етап в життю цілої Австро-Угорщини, воно йшло своїм власним трибом, — а тому, що від нього зачинаєть ся нова доба в політиці наших австрійських земляків, або краще сказати, в політиці їх провідних кругів. Льоаяльні до мозку і кости галицько-бу-

мовинські українські політики тільки тепер, з дозволу начальства, починають брати ся — правда досить нерішучо й боязко — до будови власної державности. Звикнувши ходити на паску у кожночасного правительства, вони ніяк не могли стати на шлях революційної творчости подібно чехам або південним слав'янам.

Сеї тридцятилітньої політики не захитав навіть відомий акт покійного цесаря Франца про відокремленне Галичини (в листопаді 1916 р.). Правда, опозиція звалила тоді „Загальну Українську Раду“ й скинула з президентського стільця Костя Левицького, але й „Українська Парламентарна Репрезентація“, яка взяла тоді в свої руки на чолі з новим головою д-р Е. Петрушевичем провід австрійсько-української політики, не зійшла, на жаль, з утоптаного попередніми „германичами“ (д-р К. Левицьким і М. Васильком) шляху просьб і запобігання перед центральним правительством. І коли в тих обставинах, в яких опинив ся український народ у Австрії в перших роках війни (1914—1916 рр.), могла бути ще зрозумілою, хоч се ще й не давало їй права бути часто-густо, кажучи евфемістично, недостойною, то тепер, по революції в Росії продовжувати стару лінію, та й ще до того опозиції, було вже непростимим гріхом. Але те, що в 1917 р. було лише гріхом, в 1918-м, коли яскраво позначив ся хід подій й неминучий розклад держави, було вже великим політичним переступом, який можна пояснити хіба лише тим, що парламентарна репрезентація, сидючи так довго в столиці, загубила всякий зв'язок з краєм, з рідним народом і громадянством, а в душних міністерських передпокоях затратила цілковито й живий політичний нюх, розумінне обставин. Тим тільки можна пояснити, що, коли живі сили народу рвали ся до самоцінного здійснення свого права, парламентарна репрезентація жахала ся всякого рішучого кроку, уперто хапаючи ся за поли міністерських лівреї очевидячки розкладаючої ся держави. Не в революційнім себестановленню бачила вона шлях до волі, а в смішнім канюченню в умираючої власті, від неї сподіваючи ся ласки й дозволу. Рутенці тут перейшли самих себе! Даремно представники українських частин, що стояли на італійським фронті, — бачучи, до чого діло йде, бачучи як чехи, хорвати й південні слов'яне, не чекаючи дозволу з гори, спішили до рідного краю, — звертали ся за порадою до п. Петрушевича: він казав їм сидіти тихо, зробіть ся, мовляв, усе само собою, військо верне до краю легально, за дозволом Начальної Команди й цесаря... Фантом державної могутности Австрії все ще опановував душі наших політиків і вони аж до останнього моменту зацитькували все і вся, страхаючи ся самі й страхаючи иньших, що австрійський уряд готов в разі чого видати цілу австрійську Україну полякам, при помочи жандармерії й війська!

Але не будемо забігати вперед. Отже 16 жовтня появилася цісарський маніфест, в яким було сказано, що „Австрія по волі своїх народів має стати союзнаю державою, в якій кожне плем'я на області, яку воно заселяє, творить свій власний організм. *Зєднання польських областей Австрії з незалежною польською державою сим ніяк не передсуджуєть ся.* Місто Трієст з своєю областю відповідно до бажань його народів одержує окреме становище.

Ся перебудова, яка *ніяк не нарушує інтегральности країв святої угорської корони*, має запоручити кожній національній державі її незалежність, одначе вона буде успішно берегти спільних інтересів і їх всюди там зазначувачи, де спільність є життєвою konieczністю поодиноких державних організмів. В першій мірі вказане є зєднання всіх сил, аби всі великі завдання, які повстають як наступства війни, полагодити успішно на основі засад права і справедливости.

Доки не переведеть ся сеї перебудови законним шляхом, зостають ся в силі без ніякої зміни урядження, які існують для береження загальних інтересів“. Далі говорить ся, що правительство одержало поручення приготувати негайно всі праці для перебудови Австрії, а в кінці містить ся заклик цісаря „до народів, на самоозначенню яких буде основана нова держава, аби вони співділали в сім великім ділі через *національні Ради, що, створені з послів до Державної Ради кожної нації*, мають заступати інтереси народів у відношенню до себе й правительства (центрального В. Д.).

Отже сей маніфест давав пласет тим державам, які вже фактично повстали, як от Чехія й південна Словянщина, й дозволяв, а навіть бажав, щоб і інші народи утворили свої держави в звязку з Австрією. На чолі сих держав мали стати, як бачимо, не спеціяльно вибрані якимись установчими зборами правительства, а бог зна коли вибрані, ще перед війною, послы до віденського парламенту, люде, що властиво вже втратили право бути послами, а часто-густо й не були б уже вибрані наново, як би такі вибори відбули ся тепер. Польські землі віддавали ся Польщі, Угорщина зоставала ся незайманою, Трієст обявляв ся окремою областю, а про Галичину Східну й Західну не сказано ні слова відповідно до засади австрійської політики, щоб і вовк був ситий і кози цілі. Українці могли тішити себе не без підстави, що Східна Галичина є їх областю, а Поляки, що й вона належить до „польських областей Австрії“, які мають відійти до польської держави.

Як би там одначе ні було, сей маніфест розв'язав нарешті руки нашим політикам і вони взяли ся до творення Ц. К. української держави, як називали поляки українську державу в межах Австрії.

Опираючи ся на сїм маніфесті, Українська Парляментарна Репрезентація скликала у Львові в днях 18 і 19 жовтня Українську Національну Раду й Народній Зїзд чи то пак Зїзд Українських Нотаблів для вирішення правнодержавної будучности українських земель Австро-Угорщини. Спершу відбули ся збори Ради в складі всіх українських парламентарних і соймових послів з Галичини і Буковини, в тім також Членів Палати Панів і вірільних членів Союму (єпископів) й відпоручників усіх чотирьох українських партій (нар., радик., с.-д. і хр.-суспільної) — по трьох з кожної. В кінці прийнято до Ради ще трьох відпоручників від академічної молодіжи. Рада виробила свій статут, обьявила себе конституантною й по довгій дискусії, в результаті котрої члени соціал-демократичної партії покинули нараду, винесла такі постанови:

Стоячи на становищі самоозначення народів Українська Національна Рада, як конституанта, постановляє:

I. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині — а з окрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини¹⁾ — творять одноцільну українську територію.

II. Ся українська національна територія уконституується ся отсим як українська держава. Постановляєть ся поробити приготовчі заходи, щоби се рішення перевести в життя.

III. Взиваєть ся всі національні меншости на сій українській області — причім жидів признаєть ся за окрему національність — щоб уконституували ся і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в скількості, відповідаючій їх числу населення.

IV. Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної сим способом держави на основах: загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступством, з правом національно-культурної автономії та з правом заступства при правительстві для національних меншостей.

V. Українська Національна Рада жадає, щоб зорганізована отсе в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

---

¹⁾ З угорської України не прибав ніхто, тільки від гурта чільніших тамошніх українців надійшов лист, в котрім просили вони про прилучення їх до Австрійської України та заявляли, що по порозумінню з собою вишлють своїх представників до української конституанти. В. Д.

VI. Теперішньому австро-угорському міністрові заграничних справ, гр. Бурянові, відмовляється права пересправляти іменем сеї української території.

Останній пункт прийнято тому, що гр. Бурян відкрито заявляв ся аж до останнього моменту за польськими претензіями на українські землі Галичини й Холмщини.

В статуті означував ся характер і склад Укр. Національної Ради, порядок її скликання, справа підписування публичних заяв іменем Ради та її права й обовязки. Що до сих останніх, то в статуті сказано про них дуже невиразно, з певною дозою малоросійської хитрости, а саме: Укр. Нац. Рада має право і обовязок: а) виконати в хвилі, яку признає за відповідну, іменем українського народу австро-угорської монархії його право самоозначення та рішити про державну судьбу всіх областей тим народом заселених; б) підприйняти усі постанови та заходи репрезентативного, законодавчого та адміністративного характеру, аби своє рішення під а) перевести в життя.

Ся невиразність була умисна: послы бояли ся проклямувати єдність австрійської України з самостійною закордонною українською державою, боячи ся накликати на себе гнів Австрії, яка, мовляв, готова за се видати Галичину цілком на луп полякам. (Реакційність гетьманського уряду, якою можна було б до певної міри виправдати сю новоздержливість від проголошення спільности з Великою Україною цілком не брала ся при сїм на увагу, бо, як відомо, гетьманство серед австро-українських політиків мало досить симпатій, хоч, правда, оснований на непорозумінні й нерозумінні). Скликає У. Н. Р. і проводить на її засіданнях кожночасний голова Укр. Парламентарної Репрезентції, а в случаях його перешкоди, *той, кого він до свого уповноважить*.

На другий день зібрав ся в залі Народнього Дому Зїзд Нотаблів, який перемінив ся в величезне віче з бурливим закінченням. Річ у тому, що послам ходило тільки про декорацію, про святочне, урочисте проклямованне винесених на передодні ними постанов що до австро-української державности, бо цілу справу фактично порішили збори 18 листопада і зїздові не було вже властиво нічого обговорювати й ухвалювати. Але зїзд був надто численний, щоб спокійно прийняти й одобрити внески установленої згори Національної Ради, тим більше, що люде саме на те й зїзджали ся й сходили ся, щоби нарадити ся над спільною й дорогою всім справою і в результаті сеї наради винести якесь обовязуюче (бодай морально-обовязуюче) для цілого краю рішення. Селяне, міщане, робітники й інтелігенція зїбрали ся з далеких сторін і глухих кутів, десь з Гуцульщини й з-під Кракова, щоб спіль-

но заявити ся про долю свого рідного краю, погостити про неї. Настрій у всіх був такий, щоб оголосити єдність усіх українських земель без ріжниць кордону. За сею єдністю стояли й українські соціал-демократи, представники котрих, не згодившись на винесену на передодні Національною Радою постанову що до утворення укр. держави в межах Австрії, покинули, як уже ми вище згадували, нараду 18 жовтня, не голосуючи за резолюціями. Тенер явились вони з великою бурсою робітництва, головно залізнодорожників, щоб на зїзді запротестувати проти рабськості послів. Се все завдало останнім багато клопоту й вони не знали, як вийти з халепи, яку сами собі зготовили, скликавши зїзд. Ціле передполудне зійшло марно на нарадах, думало ся вже, чи не відєлякати зїзд, а пополудні урядити менше, замкнене, за окремими запрошеннями зібранне. Та се було б великим скандалом і от рішено в кінці, що д-р Е. Петрушевич, яко голова У. П. Р. і У. Н. Р. виголосить промову й по сім запропонує через аклямацію прийняти постанови Ради. Завданне було не легке. Австрія так уїла ся в печінки всім українцям і своїми арештами, вішаннями й талергофами на початку війни, й евакуаціями та реквізіціями й потуранням польськїй сваволі і взагалі польонофільською політикою, що годі було надїяти ся без протесту або бодай без тертя перефорсувати австро-українську розвязку, а знову хотїло ся її перефорсувати зі страху перед урядом, бо уряд, а особливо військові сфери нервово інтересували ся рішеннями українців, думаючи, що вияв волі з одної сторони німців, а з другої українців зіставати ся в австрійськїй федерації, зрівноважить самостійницькі змагання иньших народів і врятує державу. А тут іще не було за що й хвалити стару грїшницю Австрію, ніяк було роспинати ся за неї. Що більше, не можна було навіть промовчати злочинств її супроти українців, які так щиро заявили ся на початку війни за державою.

І д-р Петрушевич як-ні-як мусїв спинити ся на сих грїхах Австрії. За те в другій половині своєї промови він постарав ся як найчорнїше змалювати стан справ в укр. державі, звертаючи ся не проти гетьмана з його москвофільською політикою, а проти цілого укр. громадянства й народу. На Україні, мовляв, нема майже свідомости, не знати, чи не пропаде сама укр. держава, чи не злучить ся вона з Московщиною, не знати, чи визнає її Антант і т. д. і т. д. З промови виходило, що ніби-то самі Стіхові Стрільці тільки й піддержують укр. самостійність і по-за ними вже нікого нема для її оборони. Оратор, як то кажуть, передав кутї меду й перестарав ся занадто. Політичною сю частину промови назвати годі було. Скінчив свою промову д-р Петрушевич торжественним проголошенням Українськїй Дер-

жави на укр. землях Австро-Угорщини, по чім д-р Ст. Баран відчитав постанови Укр. Національної Ради, закликавши прийняти єї постанови через аклямацію без дискусії. Співом „Вже воскресла Україна“ мав закінчити ся Зїзд.

Але по д-р. Барані зажадав слова представник укр. соціал-демократів М. Ганкевич, щоб відчитати окрему резолюцію своєї партії, яка жадала від Національних Зборів торжественного проголошення перед цілим світом, що цілю й домаганням усіх українців є *зеднання всіх укр. земель по сей і той бік кордону в одну вільну й незалежну народню республіку*. Здійснення свого домагання резолюція поручала *Конституантї*, вибраній на підставі п'ятихвостки.

Крім того ся резолюція містила згадку за землю для селян й охорону праці й 8-годинний день для робітників. Під час відчитування єї резолюції сторонники посольської політики й агітатори націонал-демократичної партії піднесли шум, щоб перешкодити бесїдникові, а далі стали співати „Ще не вмерла“. Публіка почала розходити ся з прикрим почуттем заводу, але все ж на залі ще довго заставало ся чимало людей, слухаючи промов С. Вітика й інших соц.-демократів, що вясняли позицію партії й протестували проти австро-української державности. В кінці соціал-демократи закликали всіх, що не поділяють посольської орієнтації, зійти ся по тому дні в залі організації укр. залізничників (на Городецькій ул.) для остаточного порішення справи. На сих зборах явили ся здебільшого робітники і соц.-дем. інтелігенція, але були й селяне й інтелігенти з інших партій. Радісно було почути, як селяне з найдалших кутків Галичини й Буковини повідомляли про категоричний наказ своїх виборців що до зеднання з Великою Україною. Особливо гарно — памятаю — промовляла одна гуцулка з Печеніжина, скаржучи ся на польсько-панське ярмо й знущання та здрєства різних старостинських посіпак. Всі ми — казала вона — тільки й мріємо, щоб вирвати ся з сього пекла бути разом з цілою Україною. В кінці, по промовах, в яких опозиціонери з нац.-демократичної й радикальної партій не щадили гірких слів на адресу офіціальних провідників своїх партій, вибрано комітет із 7 членів, завданням якого мала бути підготовка скликання не посольської, а народньої Конституанти. В склад сього комітету увійшла президія соц.-демократичної партії (Вітик, Чарнецький і Крупа) й по 2 представники від ендеків та радикалів. Відповідні організації мали повстати й на провінції. Рішено було енергійно й безоглядно йти до витиченої ціли.

Тим часом парламентарні послы, як офіціальні представники української політики, перепровадивши 18 і 19 жовтня те, що вважали

за вказане, в більшості відіхали до Відня, аби там далі пересправляти з центральним правительством, так що українська „конституанта“ сиділа властиво у Відні. В краю мали заступати її делегації У. Н. Р., одна у Львові, друга — в Чернівцях. Делегації сі уконституували ся, як водить ся, з порядним спізненням (львівська доперва 17 жовтня), з переведенням української державности зі слів у житте не спішили ся, дожидаючи, що скаже Відень. Віденські ж українські політики тимчасом клопотали ся про те, щоб визнати у правительства поворот галицько-українських полків до краю для оборони новоповсталої української держави перед польськими замахами. Навіть в хвилі, коли стара Австрія розкладала ся й чехи, хорвати, словінці й навіть поляки ставали на революційний шлях, льволянці рутенці не могли зважити ся закликати українські полки до негайного повороту до дому іменем Української Національної Ради, а ждали дозволу Головної Команди й цісаря.

Скрізь — і в міністерстві війни і в Головній Команді — оповідали пізнійше послі — відповідні чинники поставили ся до сього прихильно, Цісар навіть підписав уже відповідний приказ, який телеграфічно мав відійти на фронт, як усе полетіло до гори ногами: фронт захитав ся, почала ся дика демобілізація і до краю вернулись наші полки не в повнім боевім ґаштунку, а якимись волоцюгами, часто обідраними й мало не босими, бо по дорозі через різні національні держави вояків обезбруювано, часто-густо відбирано їм навіть одержу, особливо черевики, а то й харчі.

Так через свою безжонечну льволянність до умираючої австрійської державности, позбавили провідники австрійської України належної опори новопроклямовану власну державність. Через сю боязливість іти власним шляхом, без помочи уряду, пропали для нас не тільки війська з далекого італійського фронту, а й ті, що стояли по містах Західної Галичини, в Королівстві (Краків, Люблін, Ряшів, Ярослав), ба, навіть в Перемишлі (Перемишль, Журавиця) і на Буковині (Чернівці). Пізнійше їх або обезоружили поляки, або вони самі розбігали ся з намови чужонаціональних командантів, які або не хотіли або не зважували ся передати власть українцям.

Революційний шлях зі страхом відкидав ся нашими політиками, бо се була б прислуга на руку й полякам! Бо, мовляв, поляки тільки того й бажають, щоб українці ступили на сей шлях, аби нацькувати на українців австрійську жандармерію та військо. Ще 24 жовтня писало „Діло“ в сконфіскованій польською цензурою (про проголошенню української державности!) передовиці „Єдність і довіра“: „Постанову сю (про проголошенне української державности в рамках австрійської

федерації) прийняли поляки з нетаємним невдоволенням: бо таке становище суцільно змінило ся би в їх користь, як би українська сторона рішалась була визвати також Австрію проти себе. В таких разі числили б поляки на союзника в особі австрійських сил проти українського народу. Пояснюється ся сими — зрештою дуже простими міркуваннями також обставина, що польські газети кожного дня силкують ся вмовити в Австрію, що українська політика вже окончено відвернула ся від усякої можливости звязи з австрійською федерацією.

Хоча сі комбінації польські зовсім не складні, то про те таки було би великою помилкою з українського боку, як би українська сторона їх ігнорувала, або — чого доброго — йшла їм на руку. Ні, сеї прислуги ми полякам не зробимо.

Маючи все те на увазі, український громадянин Галичини нині більше, ніж коли-небудь мусить берегти ся перед усякими політичними „extratour'ами“. Безумовна солідарність і єдність в середині і на зверх, холоднокровність і *довіра провідникам* — нині українському народові рівно потрібні, як рішучість на все, передовсім на зорганізоване діло: діло оборони землі української перед чужим наїздником, діло визволення українського народу з-під 500-літньої неволі“ („Діло“ 1918, ч. 242).

Так зацитькував ся найменший прояв революційної енергії народу, так припиняло ся його змагання вийти нарешті з пасивного стану. І все се в імя єдности й організованости, а тим часом для сеї єдности й зорганізованости всіх сил українського народу його офіційальні керманічі нічого не робили. Керманічі, що звикли до парламентських і позакулісових торгів, поїхали собі далі пересправляти до Відня, а в краю тамчасом нічого майже не робило ся для переведення в життя торжественно-проголошеної державности: вона мала спасти на нас як манна з небес віденських кабінетів! Делегація Української Національної Ради, як згадувано, зорганізувала ся у Львові доперва 27 жовтня, при чому головою образо того самого д-ра К. Левицького, якого скинуто з головства в віденській Загальній Раді й парламентарнім Клубі. Стало ся се по утворенню в Кракові польської ліквідаційної комісії, яка, не зважаючи на українську державність, збирала ся перейняти владу в *цїлій* Галичині в свої руки й навіть наміряла переїхати 1-го листопада до Львова. Збираючи ся до Львова, президія ліквідаційної комісії видала до всіх урядів державних, краєвих і громадських в Галичині, Великім Князівстві Краківським і на Шлеску обіжник, в яким подає їм до відомости Краківські ухвали польських парламентарних послів про приналежність вичислених земель до польської держави і віввала їх урядувати в імени польської держави. Рівночасно повідомила вона австрійське правительство, намісника Галичини гр. Гуйна, всі центральні

уряди державних властей в Галичині, а також правительства нових держав, утворених на території Австро-Угорщини, що вона обіймає власть в Галичині. Поляки, бачите, не бояли ся перебирати власть в краю задля прилучення його до Польщі, а наші люде бояли ся ступити без дозволу начальства ще в той момент, коли з-під ніг його усунув ся всякий ґрунт і опора його — армія — цілком розлазила ся. „Хитрі Паньки“ хотіли своєю льояльністю вивести в поле поляків, а натомість перехитрили самих себе, як правдиві „хитрые Малороссы“. Віденське правительство давно вже втратило голову, цісар не знав, де йому сховати ся, кабінет Гуссарека полетів, уступивши місця ліквідаційному кабінетові Ляммаша, але всі сі авспіці нічого не промовляли до розуму нашим провідникам і вони ще від Ляммаша в завзяттем, гідним кращої долі, добивали ся декларації прихильної для українського народу в Австрії й права його на самоозначенне.

На передодні ще приїзду Ліквідаційної Комісії до Львова домогало ся „Діло“, аби кабінет Ляммаша передав державну власть на українській території Галичини й Буковини вибраному Українською Національною Радою українському кабінетові, який очевидно „повинен одержати потвердження монарха“ („Діло“ 1918, ч. 246 з 29 жовтня). Се що називаєть ся бути льояльним аж до гробової дошки!

І які ж мізерні результати всіх заходів і запобігання наших відежських політиків в справі видання їм такої декларації. Австрія кончала, а таки не годила ся передати своїм вірним Тирольцям Сходу признану їм цісарським маніфестом власть в краю *безпосередньо*. Українці муслі вдоволити ся *посереднім* признаннем своїх прав у декларації кабінету, даній не їм, а *полякам* 31. X. (з приводу їх домагань передати цілу Галичину Польщі). Ся декларація така цікава, що варто її навести в цілости, тим більше, що вона не довга. Так отже:

„Правительство не піднімає жадних замірів проти того, щоб по мислі ідеї злучення польських просторів Австрії з незалежною польською державою управа сими просторами перейшла вже тепер в руки польського заступництва, (себто ліквідаційної комісії В. Д.) та заявляє цілу готовість переговорювати з сим заступництвом про подробиці справи.

Одначе правительство ставить при сім як невідмінну умову, що діяльність польського заступництва *не буде розтяти ся на українські простори, тому, що правительство признає українській нації рівне право утворити самостійний державний організм, якого границі мають бути уставлені шляхом умови між націями, евентуально ухвалою мирового конгресу*“. (Див. „Діло“ ч. 252 з 5. XI. 1918).

В яких обставинах знаходила ся та сама стара Австрія з своїм останнім кабінетом, коли українські політики домагали ся у неї ласки „на письмі“, виразно свідчить отсей коротенький, але яскравий уступ зі звітлення, складеного на засіданню Укр. Нац. Ради у Львові д-р. Вол. Бачинським з. XI., одним з тих послів, що саме клопотали ся про таке „письмо“. В нашій тутешній пресі нічого не було про кінець Австрії, тому, гадаю, читачі залюбки і з цікавістю прочитають сей уривок, тим більше, що він навч показує, що за чудовий нюх мали наші політики, як глибоко розуміли вони політичний момент, коли товкли ся по передпокоях віденського кабінету.

„Відень перш усього уявляє собою такий вигляд, що як найбільше ярко засвідчує розпад старої Австрії. *Австрія не існує*, всі народи, що входили в склад колишньої Австрії, полишені своїй власній долі. *Італійський фронт пустив*. Військо, як се було за Керенського в Росії, валом йде до дому. Попереду машерує курінь 41-го полку (Черновецького). Найбільше лихо саме в тому, що фронт не був складений по національним формаціям, лиш перемішаний (для закріплення дисципліни?!). Тепер ріжнонаціональні формації розціплюють ся і ріжними шляхами зміряють до своїх домівок. Через те розпочала ся формальна мандрівка народів, мандрівка, на котру складають ся дрібні відділи, обдергі, знуждовані, голодні. Вдержанне ладу серед таких обставин не дасть ся подумати. Тому бувші краї Австро-Угорщини і їх народи мусять бути приготовані на важкі переходи, тим більше, що на полудні розбійничають вже так звані зелені дивізії¹⁾. У Відні зглядний спокій. Династія, котрою держала ся стара Австрія, втратила всяке значінне. Воно й зрозуміло. В добі прав націй члени династій сходять до рівня звичайних горожан. Робітники викликають на улицах Відня: „Нехай живе республіка!“ Правительство Ляммаша дурило себе ще якийсь час посіданням певного засобу влади. *Дійсність розвіяла оманні сні чорножовтих австрійців*“. („Діло“ 1918, ч. 254).

На жаль такими чорножовтими, що снили оманні сні, були й лаші офіціальні „батьки народу“, а між ними й автор вищенаведених рядків.

І хто знає, як довго ще сиділи б наші люде, склавши ручки, як би не неблаганий хід подій, що зсунув їх з місця і проти волі заставив ступити на шлях самочинного виступу.

Поки віденські наші представники оббивали пороги міністерств, на Східну Галичину, *цілком неготовану*, сунула польська хмара:

¹⁾ Такі зелені дивізії оперували вже давніше в ряцівськiм повіті, наводячи жах на спокійних мешканців і навіть нападаючи на поїзди.

польська ліквідаційна комісія, що в кінці жовтня уконституувала ся в Кракові з польських послів до віденського парламенту на взір Укр. Нац. Ради для перейняття влади над Галичиною, мала зіхати ся до столиці новоутвореної укр. держави! Можна припускати з повною правдоподібністю, що як би вона не наважала ся на домагання шпехполяків перенести ся до Львова (львівські польські газети в один голос закликали її саме Львів обрати за свій осідок), українці мабуть не вийшли б з своєї летаргії. Але 1-го листопада до Львова мали приїхати з Варшави комісари польського правительства для Галичини кн. Чарторийський і ліквідаційна комісія і українці *мусли* якось поставити ся до сього факту. І от „Ділу“ 30. X. довело ся пригадати всім українцям, урядникам державних та автономічних урядів і органів і членам усіх інституцій та органів утворених під час війни для різних господарських цілей, що вони „*мусять* зайняти становище, що їх державною властю є тільки Українська Національна Рада“, бо очевидно „поляки старатимуть ся довести до то того, щоб ті уряди й органи урядували як уряди й органи польської держави. „Таке становище — писало „Діло“ — мусить зайняти також ціле українське населення. *Очевидно* — *ділом*. Се значить, що заряджень і приказів органів влади ціле українське населення слухатиме тільки тоді, коли ті органи влади будуть виступати в імені Української Національної Ради. За те приказів і заряджень, видаваних в імені і в інтересі польської держави, слухати ніхто з українців не сміє, навпаки, мусить їм противити ся“. („Діло“ 1918, ч. 247). Отже те, що ще перед тижднем було тільки екстратурами, стало ся тепер неминучою konieczністю! Але на жаль, боячи ся таких екстратур, українські політики від 19. X. нічого майже не зробили, щоб у слушнім часі виступити в повній силі й зорганізованости. Як уже згадувано, львівська делегація У. Н. Р. уконституувала ся доперва 27 жовтня. На сім засіданню обговорено справу організації. Мало ся покликати негайно до життя в повітах — повітових комісарів Ради, вибраних делегатами поодиноких громад політичного повіту¹⁾ і затверджуваних львівською делегацією Ради, з прибічними радами, як органом дорадним і виконуючим, а в громадах — громадських комісарів, вибраних громадськими зборами (сходкою) і затверджуваних повітовим комісаром, з прибічними сільськими радами, вибраними також на громадських зборах. Крім того порушено справу утворення у Львові Краєвого Українського харчового Уряду, який мав би перейняти й вести далі справи Ц. К. Краєвого Уряду Господарства. Такий центральний

¹⁾ Галичина, як відомо, поділена на двоякого роду повіти — політичні (адміністративні) і судові.

харчовий уряд і покликано до життя 29 жовтня. На провінції мали місцеві українські господарські організації утворити повітові харчові комітети, затвержені центральним львівським харчовим урядом.

Се був, безперечно, рішучий крок, бо через се Укр. Нац. Рада накладала свою руку на оборот живності в краю й без її дозволу, зглядно без дозволу Головного харчового Уряду, не могли відбуватися ніякі доставки зерна, картоплі, худоби і т. д. Але на полі політичним організація відкладалась аж до зїзду повітових організаторів, призначеного на перше листопада. Повітові ж збори громадських відпоручників мали відбути ся доперва 6-го листопада. Тимчасом годі було далі проволкати з огляду на заповіджений приїзд польської ліквідаційної комісії. Український військовий комітет, який повстав з ініціативи українського січового стрілецтва, до якого увійшли також представники українських старшин інших австрійських військових частин, постановив ділати рішучо й за всяку ціну випередити поляків і от, коли на домагання представників Укр. Нац. Ради 31 жовтня передати владу Укр. Нац. Раді, представники австрійського правительства — намісник гр. Гуйн і військовий комендант Львова фельдмаршал лейтенант Пфедфер відмовили ся се зробити, рішила Нац. Рада під натиском згаданого комітету захопити владу в свої руки при помочи українського війська. Комендантом сих військ призначено одного з видатніших членів Комітету Дмитра Вітовського й поручено йому перевести цілий план захоплення. Рано в ранці вночі з 31 жовтня на 1 листопада представники Комітету явили ся в командах та казармах розміщених у Львові частин і іменем Укр. Нац. Ради перебрали військову владу у Львові в свої руки. Обеззброївши офіцерів та салдатів не-української народности, обсадили вони потім українським військом усі громадські та державні будинки у Львові — ратушу (міську раду), намісництво, дирекцію поліції, пошту, залізничні двірці то що, скрізь повивішували синьо-жовті прапори. Намісника і військового коменданта інтерновано. Так отже завдяки рішучості української молодіжї польський замах був ударемнений: в ранці 1 листопада Львів прокинувся вже українським. Плани польської ліквідаційної комісії були знівечені. Можна собі уявити радість українських горожан Львова і лють та журбу поляків¹⁾.

Повітові організатори, що зіхали ся на сей день з усіх кутків краю, прийняли з ентузіазмом до відомости доконаний факт і поспішили ще того самого дня розїхати ся по хатах, аби на місцях організувати провінцію, бо ж смішно було припускати, що поляки не будуть ставити опору проти українського „замаху стану“.

¹⁾ Докладний опис сеї події див. в ч. 251 „Діла“ в статті „Як Укр. Нац. Рада перейняла владу у свої руки у Львові“.

Найвищим же правительством для цілої Східньої Галичини стала з природи річи делегація Укр. Нац. Ради, яка обивила себе в перманенції і видала розпорядок до всіх урядів на території української держави не виконувати жадних заряджень польської ліквідаційної комісії на області української держави під загрозою відповідальности перед Укр. Нац. Радою. Як би ж, котрий з урядів схотів такі зарядження виконувати, делегація взивала горожан держави ставити їм опір. Рівночасно признала делегація легіон Українських Січових Стрільців за основу і завязок національної оружної сили української держави, постановила, що всі українські полки, які досі зіставали ся в складі ц. і к. армії підлягають відтепер Наказному Отаманові Укр. Нац. Ради, й взивала австрійське ліквідаційне правительство і ц. і к. Начальну Команду австрійської армії віддати негайно всі згадані полки до розпорядимости Укр. Нац. Ради і перенести безпроволочно всі кадри тих військових частин до краю.

Та тепер се останне прохання — инакше не можна назвати сього льояльного „візвання“ — було вже безпредметовим, платонічним покличком: правительство, як би й хотіло, не було в силі його вводити. А ціла льояльність візвання — зверталось бо воно навіть в таку рішучу хвилю не просто до українських воєків з наказом їм вертати чим дуж до краю й ставати на оборону своєї держави, а таки до центральних властей — була просто незрівняна. Аджеж справа стояла так, що ми в Галичині дійшли вже в своїх стосунках з поляками до того, що волею-неволею мусіли ставити їм збройний опір, хоч би й не одержали дозволу від австрійського уряду на ужитте до сього війська; що більш, хоч би навіть схотіло воно перешкодити українським воєкам ставати до сього опору, ми вже не могли б послухати ся сеї заборони.

Як би там не було, час до спровадження війська був уже пропущений. Про се пізно було думати, вже 25 жовтня, коли нарешті „Діло“, по попередніх виводах на тему екстратурів, доміркувало ся, що таки „треба проголосити, що над військами української народности, які досі входили в склад австро-угорської армії і австрійської краєвої оборони, обіймає власть Українська Національна Рада і відкликати їх з фронту до краю для співучасти в будуванні держави“ (ч. 243, вступна „Задачі нашого державного будівництва“).

Таке проголошення й відкликання треба було зробити ще 18 або 19 жовтня, коли покликано до життя українську державу, а не чекати на дозвіл від уряду, котрий ніяк не міг зважити ся навіть на переведення Укр. Січових Стрільців до Львова, яких по відкликанню з України, тримано для чогось на Буковині. Лише на 4-й день по захопленю Львова прибули вони сюди явочним порядком, а тим часом доводило ся

держати ся силами місцевого гарнізону, чи то пак його української частини. Сих же сил було надто небагато. Тяжко повірити, що перевороту dokonано при помочи всього якої тисячки вояків. Очевидно, що з такою незначною залогою трудно було держати ся в місті з переважною польською людністю, настроєною до української державности нечувано вороже, тим більше, що поляки теж мали свої збройні відділи у Львові; готуючи ся захопити власть в краю для ліквідаційної комісії: у Львові перебували польські леґіоністи по випусценню їх з Мармарош-Сиготу, була добре зорганізована й вимуштрована боївка з студентів і взагалі шкільної молодіжи, ремісників та робітництва і було багато цивільних, які в кожній хвилі могли поповнити ряди сеї боївки. Оруже також було наготовлене у поляків ще давнійше. Отаборовши ся в середмістю, Українська Начальна Військова Команда мала супроти сього не легке завдання: охороняти заняті об'єкти (державні і громадські будинки, склади, казарми), пильнувати двірців то що. Скрізь поспіти й всього доглянути з малою силою було годї, а помочи самі побули ся, не поклопотавши ся про неї завчасу. Не було сили й змоги перетрусити і обсадити різні польські криївки з нагромадженими в них складами зброї, — криївки, які невдовзі зробили ся точками оперття для польських боївок, їхніми операційними базами (академічні домк університетів і техніків, Соколи etc.) й фортами. А се дало полякам змогу очуняти вже на другий день перераження в першій хвилі від несподіванки зготованої їм українцями й взяти ся до *плянного* протиділання. До помочи їм стали офіцери — поляки з регулярної австрійської армії, яких українці не позаарештовували, й цивільне населення. Маючи кращий, далеко фаховніший провід, й досить сил, поляки вкінці добили ся, що українське військо і уряд покинули Львів. Щоб держати Львів у своїх руках, українці мусіли б мати значно сильнішу залогу, ніж мали, й кращий провід. На жаль з краю не надходила більша поміч, надії на Наддніпрянську Україну були марні й ті невеличкі підмоги, які все ж що дня прибували з околиць, неутралізували ся понесеними протягом дня втратами. Провід був, кажу, гірший ніж у поляків, які мали фахових військових; офіцерів у українців взагалі було мало; не зважаючи на те, що в місті пробувало досить всяких лейтнантів то-що (яких до 200 офіцерів), не всі вони спішили стати в ряди борців, вважаючи за краще додержувати „нейтральности“. Головну силу очевидно творили Січові Стрільці, але й їх було не багато. Всього війська було у нас в момент виходу зі Львова до 4000.

З такими силами можна було б ще держати самі — двірці й пильнувати над залізницями, але годі було здобувати улицю за улицею, а то кам'яницю за кам'яницею, при чім сховані вороги стріляли звідки

могли — з вікон, дахів, горіщ, всяких закутків. І от провадячи завзяту уличну війну й відбиваючи польські наступи і в середмістю і на передмістях — коло казарм та двірців, втратили українці дуже скоро Головний двірець, який охороняв ся нечисленним відділом. Се була поважна втрата, яка не могла не відбити ся пренепогано на військових операціях українців, оточених з усіх боків ворогами, які тепер наступали півколом від периферій на центр, де в районі Ринку (Народний Дім, Ставропігія) знаходили ся українські штаби й уряди.

Коли полякам удало ся, скористувавши ся перемир'єм, обійти українців і з боку Личакова, тим нічою не лишало ся, як вийти з міста, аби не вигублювати по дурному вояків, і справивши ся з поляками у краю, взяти Львів облогою. Стало ся се 21 листопада і з сього властиво треба було почати відразу. Тоді, тримаючи залізницю в своїх руках і не потрібуючи клопотати ся містом, можна було б перешкодити тому, щоб і з заходу приходила львівським і взагалі галицьким полякам поміч.

Багато завинило тут також становище в Перемишлі, місцеві укр. політики своєю лояльністю супроти Австрії та компромісовістю супроти поляків багато напсували. Як би не ся лояльність, Перемишль можна було б давно зайняти українськими військами, що стояли в його околицях. Се й пропонував, як знаємо, один з офіцерів (М. Євшан) 9-го полку, стаціонованого в Журавині під Перемишлем і складеного головно з бойків. Але сеї пропозиції наші люде настрашили ся й відкинули, пішовши дорогою угоди й компромісу.

Кінець кінцем довело ся таки бити ся з поляками, але коли вони використали час і обставини. Наші війська, які в першій хвилі можна було ужити для боротьби, пізнійше розлізли ся під впливом ворожої нам агітації чужого офіцерства, головно поляків. Угода з поляками в самім місті й не висаженне мостів у повітре помстило ся фатально передовсім на Перемишлі, а потім і взагалі на цілім краю, бо поляки угоду порушили й захопивши в свої руки залізницю й міст через Сян, почали допомагати львівським (Перемишль мали в своїх руках українці всього один тиждень — від 4 до 10 листопада).

Львівський виступ 1 листопада був переломовим моментом. Від нього властиво можна вести початок української державности в Австрії. Основи її зазначені в осібнім маніфесті Нац. Ради до народу, в яким повідомляеть ся про факт обняття власти Радою й закликаєть ся до оборони своєї держави при чім аж тепер тільки завізнано українських вояків з фронтів до сеї оборони. Всі меньшости мають вислати до

Ради своїх відпоручників, запоручаєть ся горожанська рівноправність та інші конституційні права. Дальшу будучність Української Держави рішать Установчі Збори, скликані на основі загального, рівного, безпосереднього й тайного виборчого права.

З хвилею революційного виступу Ради укр. соціал-демократи залишили свій бойкот і вислали своїх делегатів до неї. Очевидно національні меншости й не думали висилати своїх представників — поляжж тому, що взагалі не визнавали української державности й готували ся не співробітничати з українцями, а бити ся, а жиди, тримаючи неутралітет і вижидаючи, чия візьме. І от так серед уличної боротьби, ледві звязана з краєм працювала Нац. Рада з рана до вечора, виробляючи основи нової державности серед яких найбільшу увагу притягала відськова справа й справа адміністраційна, й полагаджуючи всякі біжучі справи (край розбито на військові округи, оголошено скрізь мобілізацію і т. и.). Балачок було очевидно при сім чимало — і можна було сердечно сміяти ся, згадуючи, як у своїм часі сі балакуни висміювали Центральну Раду за її бадакливність.

Спочатку функції уряду сповняла президія Ради і всякі справи, навіть дрібні, йшли на цілу Раду, що забирало багато часу, тому рішено утворити кабінет міністрів, відповідальних перед Радою. Сей кабінет повстав під назвою Державного Секретаріату й розпочав свою діяльність від 10 листопада, зложивши торжественно приречення на вірність Західно-Українській Державі. Всіх Секретарів було 14, з вимком чотирьох — націонал-демократи: Головою Секретаріату і секретарем фінансових справ став др К. Левицький; секр. внутрішніх справ — др Л. Цегельський; секр. закордон. справ — др. В. Панейко; секр. торгівлі й пром. — Я. Литвинович; секр. віроісповідань — О. Барвінський (христ. суспільник); секр. освіти — він-же (в заступстві др С. Смаль-Стоцького, якому застережене се секретарство); секр. суспільного здоровля — др І. Куровець; секр. військових справ — Д. Вітовський (радик.); секр. праці і суспільної оіки — А. Чарнецький (соц.-дем.); секр. публичних робіт — др І. Макух (радикал); секр. земельних справ — др Ст. Баран; секр. судівництва — др С. Голубович; секр. шляхів — І. Мирон і секр. почт і телеграфів — О. Пісецький.

Крім того в склад Секретаріату входить кожночастний голова, зглядно заступник голови Українського Харчового Уряду.

Зі вступленням др. К. Левицького до кабінету, Головою Нац. Ради став укр. соц.-демократ др Лев Ганкевич.

Перед зложенням приречення Державного Секретаріату повна Укр. Нац. Рада прийняла одноголосно таке внесення: Укр. Нац. Рада, як найвища власть українських земель бувшої австро-угорської монархії,

в змаганню до здійснення національного ідеалу всього українського народу поручає Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи для зєднання всіх українських земель в одну державу.

Та поки се станеть ся, треба було уформувати своє державне становище і от 13 падолиста Укр. Нац. Рада ухвалила „Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії“. Складаєть ся він із пяти артикулів, в яких означують ся — назва, грраниці, державна суверенність, державне заступництво та герб і прапор.

Нова українська держава з українських земель бувшої австро-угорської монархії (§ 2) виступає в сїм законі вже як *самостійна* республіка (§ 3) під назвою „*Західно-українська Народня Республіка*“ (§ 1), в якій власть виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі пятихвостки, а до часу скликання Установчих Зборів — Нац. Рада і Держ. Секретаріат (§ 4); герб республіки — золотий лев на синім полі, обернений вправо, прапор — синьо-жовтий.

Під час обмірковування на Раді основ Основного Закону виникли довгі спори з приводу форми й назви нової держави. Одні пропонували замість слова республіка вжити — народоправство (О. Барвінський), иньші домагали ся, щоби не передрішати форми державного устрою в самій назві, треті були проти назви „Західно-українська“ і т. р., але остаточно прийнято законопроект у тім вигляді, як його запропонував Секретаріат. Цікаво, що справа державно-політичного устрою перейшла майже без опозиції — всі годили ся на республіку. *Заважили тут не принципи, а обставини*, бо певна річ, що Нац. Рада в тім складі в яким була, в иньших обставинах нічого не мала б і проти монархії тим більше, що й кандидат був під рукою („Василь Вишиваний“ — арх. Вільгельм, син короля — Стефана Живецького), але огляд на Антанту й демократичний напрям скрізь по світі казав голосувати за республікою навіть тим, що все життя були властиво монархістами. Що се республіканство й демократизм впливали тільки з *опортунізму*, щиро признав ся Олександр Барвінський.

Нарешті з діяльності Укр. Нац. Ради треба відмітити постанову 15 листопада про доповнення Ради відпоручниками повітів і міст до часу скликання Установчих Зборів: по одному від кожного політичного, повіту та кільканадцять членів від більших міст. Вибирати сих делегатів мали *управи* всіх українських організацій — повітових, просвітніх, культурних, економічних і політичних — на своїм спільнім зібранню, яке скликує державний повітовий комісар.

На другий день ухвалила Рада тимчасовий закон про адміністрацію Західно-української Народньої Республіки. Головні основи його та-

кі: в Західно-укр. Республіці поки що зостають ся в силі австрійські закони й розпорядки, остільки вони не противлять ся державности Республіки, урядники бувшої австро-угорської монархії на території Республіки лишають ся на службі по зложенню письменного приречення на вірність Республіки, всі уряди підлягають Секретаріатові, на чолі адміністрації в повітах стоїть призначуваний секретарем внутрішніх справ — державний повітовий комісар, а вибрані до часу утворення Секретаріату повітові комісарі мають бути предложені на його затвердження. Випрацьовано також закон про тимчасову організацію судівництва.

Поза тим у львівськiм періоді діяльності Нац. Ради багато часу відбирали переговори з поляками.

Переговори сї почали ся від дня захоплення українцями Львова і продовжували ся — безуспішно — з короткими перервами аж до виїзду укр. правительства з столиці держави. 1-го листопада зголосила ся до Ради делегація Виділу Краєвого в цілі порозуміння, аби не дійшло до проливу крови. Рада поставила полякам домагання видати успокоюючу відозву до польської людности й делегували представників до Ради. Але коли в вечері 1-го XI польська делегація готова була тимчасово, до міжнароднього конгресу признати укр. владу, то вже на другий день поляки змінили своє становище, заявляючи, що не можуть признати Укр. Нац. Ради державною властю, а тільки репрезентацією укр. народу, й домагаючи ся установлення польсько-укр. власти, аж поки мировий конгрес не рішить про будучність краю. Очевидно Нац. Рада на се не могла пристати. В кінці обидві сторони стали на тім, аби відділити справу цілої східно-галицької території Української Держави і її столиці Львова від справи громади міста Львова. Українці прирікали не чіпати автономії міста. Щоби довести діло до порозуміння, вибрано спільний польсько-український комітет з 12 членів, котрий і мав вести далі переговори. В склад комітету увійшли — від українців: о. Т. Лежогубський, д-р М. Лозинський, д-р Р. Перфецький, д-р Л. Цегельський і А. Чарнецький, а від поляків: д-р Е. Адам, д-р Ст. Домбський, Йос. Найман, д-р Ф. Шляйхер і ректор д-р А. Юраш. Від імени спільного Комітету видано 2. XI. успокоюючу відозву, але з того нічого не вийшло. Польська боївка не спинила своєї діяльності й мішаний комітет не осягнув своєї цілі. Серед поляків взяв верх шовіністичний напрям, не тільки під впливом непримиренного становища боївки й цілої львівської польської преси, а й з огляду на очевидну слабкість укр. військових сил у місті й під впливом надій на поміч і з Західної Галичини й Варшави. І от уже зараз по розліпленню відозви по місті заявили польські члени Комі-

тету, що спокій у місті залежить від згоди польської „оружної сили“, себто боївки, якій вони не можуть диктувати, тому нехай порозуміють ся обидва коменданти. Українці, чуючи свою слабість, згодили ся перемоворювати з боївкою, хоч зі становища права ніякої польської оружної сили для них властиво не існувало, а були просто повстанці проти законної влади, яких треба силою примусити скорити ся їй. Але коли українці йшли на уступки навіть коштом своєї державної гордості, то у поляків тимчасом пиха росла щораз більше. Польська команда ставляла домагання державно-правного характеру, які, порушуючи зверхні права укр. державности, були дійсно не до прийняття для української сторони (як от напр., домагання творення польського війська у Львові і т. д.).

Але хоч і з переговорів нічого не виходило, обидві сторони не зривали їх, не бажаючи палити за собою кораблів на той випадок, як би сподівана поміч не прийшла. Отже завзята бійка тривала далі, переривана зрідка перемирями, а пересправи вели ся й вели ся, аж поки поляки, користаючи з запропонованого з свого таки боку перемиря, не обійшли українських позицій й не змусили укр. команду вивести військо з міста.

Як би не заїсть польських шовіністів, то в місті й краю був би давно вже зразковий порядок, бо українці ніде не виступали агресивно, а вимагали лише признання своєї державности. В самім Львові, в тій його частині, яка була в їх посіданню, українці ставили ся до поляків дуже лояльно й об'єктивно, очевидно, до мирного населення, а не до франкцірерів, що із-за угла стріляли по військових і навіть цивільних українцях.

Ніхто з поляків не був інтернований, польська преса користала з необмеженої свободи, аж поки через явну ворожнечу й провокаційне захопання не була припинена, вже з особливим признанням треба піднести заходи українського уряду коло апровізації міста. На зазив його дооколичні укр. селяне довозили до міста живність (хліб, картоплю, капусту, мясо то що), яку ділено між консумами й міськими крамницями для продажу населенню без різниці віри й національности. Крім того завели українці дешеві кухні, які розвозили по улицах горячу їжу для найбільшого населення. Словом, як би не польська боївка апровізація Львова під укр. властю була б далеко краща, ніж поперед, за встрійських часів.

Тимчасом, поки у Львові кипіла боротьба, в провінції жваво йшла організаційна робота й перехід влади в українські руки відбував ся скрізь в зовсім спокійних обставинах так що, як би не польські імперіялісти, що захопивши Перемишль, слали свої збройні бата-

ги у Східну Галичину, Західно-українська Республіка народила ся б майже без болю: поза Львовом і Черемислем українцям ніде не треба було воювати. А серед своєї людности досить було свідомости й вироблености, щоб не перешкоджати ріжними соціяльними максималізмами творенню хати-держави й відложити внутрішні справи до її збудування.

Те саме треба сказати й про Буковину — тут також обійшло ся б усе мирно; в згоді й порозумінню з місцевими румунами, з А. Ончулом на чолі, перебрала черновецька делегація Укр. Нац. Ради дня 6. XI. від президента краю гр. Ендорфа власть над укр. частиною Буковини. Але військової сили не було для захисту свого права й тому не дивниця, що вже за кілька днів у Чернівцях появило ся реґулярне військо з Румунії, закликане буковинсько-румунськими повінґстами з партії Фльондора.

Від 11. XI ціла українська Буковина стогне під ярмом чужинецьких наїздників, які рівночасно заняли також хотинський повіт¹⁾.

Виїхавши зі Львова Нац. Рада й Державний Секретаріат якийсь час перебували в Тернополі, а пізнійше перенесли ся до Станіславова. В особовім складі обох тіл зайшли деякі зміни, бо де-хто з їх членів зістав ся у Львові, а де-хто уступив. З 14 секретарів лишило ся всього пять.

Так, напр., мусів уступити з головства Секретаріату д-р К. Левицький. Президентом секретаріату став д-р Сидір Голубович.

З діяльности Ради в Тернополі мусимо зазначити дуже важний акт — *передступний договір* заключений 1 грудня 1918 р. у Хвастові між Укр. Народною Республікою в справі злуки сих обох укр. держав в одну державну одиницю. В імени першої виступила директорія — В. Винниченко, С. Петлюра, Ф. Швець і П. Андрієвський, а в імени другої — повновласники Ради Державних Секретарів д-р Л. Цегельський і д-р Д. Левицький. На основі сього договору обидві республіки, заявивши свій непохитний намір злити ся до купи в одну неподільну державну одиницю й скласти одно державне тіло, зобовязали ся перевести сю злуку в можливо найкоротшому часі, при чім, як каже договір, Західно-українська Народня Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правними інституціями та культурними і соціяльними ріжницями окремішности життя на своїй

¹⁾ Докладнійше про се див. у статті „Події на Буковині“, „Нова Рада“ 1918, ч. 224 (23. XI).

території, застерігає для своєї території і її населення як будучої частини неподільної Української Народньої Республіки *територіальною автономію*, котрої межі означить в хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодатними і правительственными державними органами обох Республік. Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав. Злука мала б довершити ся на таких основах: спільними справами є закордонні справи, військо, фінанси, почта і телеграф; автономні справи: шкільництво і віроісповідання, а адміністрація та судівництво лишають ся, як досі до заведення українських законів.

Місяць пізніше відбули ся збори Укр. Національної Ради в Станіславові в днях 2—4 січня 1919 р. На сі збори прибуло 118 членів Ради, вибраних цілим українським народом Галицької України. Збори, які відкрив Голова Ради д-р Є. Петрушевич, здебільшого радили над заповідженою злукою обох республік. Де-хто з членів Ради висловлював побоювання, аби злука не вийшла на некористь укр. народові, бо не знати, як поставить ся до сеї справи Антанта, чи признає її, не знати також, що станеть ся в наддніпрянською Україною, чи не вернеть ся там давній режим і чи не доведеть ся ще бути під Росією то що. Одначе величезна, переважаюча більшість була за злукою, щоб там ні було потім. Речником її був посол Семен Вітик, котрий в горячих словах обстоював злуку. Багато делегатів обстоювало злуку без застережень якої-небудь окремішности для земель Західно-української Республіки. В результаті нарад серед загального піднесення і одушевлення були прийняті на засіданню 3. І. отсі ухвали про злуку:

„Укр. Національна Рада, виконуючи право самоозначення Українського Народу, проголошує торжественно зєдинення з нинішнім днем Західно-української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою в одну одноцілну суверенну Народню Республіку.

Зміряючи до найскоршого переведення сеї злуки Укр. Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-українською Народньою Республікою і Українською Народньою Республікою з дня 1 грудня 1918 р. у Хвастові, — та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з київським правительством для сфіналізованія договору про злуку.

До часу, коли зберуть ся Установчі Збори зєдиненої Республіки, законодатну владу на території бувшої Західно-української Народньої Республіки виконує Українська Національна Рада. До того самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Дер-

жавний Секретаріят, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орган“.

Не торкаючи ся інших порішених на сій сесії Ради питань внутрішнього життя Західно-української Республіки, мусимо відмітити лише ті зміни, які доконані на ній в організації Ради й складі відповідального перед нею уряду.

Отже вибрано *Виділ Національної Ради*, який має право іменувати й приймати відставку Державного Секретаріату. Проводить у Виділі постійний президент Ради др. Є. Петрушевич, а членами Виділу вибрано: др. Л. Бачинського, Гр. Дувірака, С. Вітика, А. Шмігельського, др. А. Горбачевсько, др. М. Новаковського, о. др. Юрика, Ом. Поповича і др. Т. Окуневського. Замість старого Секретаріату, який подав ся у відставку, вибрано новий в складі: др. С. Голубовича — як президента й секретаря фінансів, Д. Вітовського — секр. військових справ, др. І. Макуха — секр. внутрішніх справ, дир. Артимовича — секр. освіти, інж. Мирона — секр. залізниць і пошти, Казаневича — секр. публичних робіт, Бурачинського — секр. віроісповідань, Мартинця — секр. рільництва і др. Л. Цегельського — без теки, йому ж поручено управляти секретарством закордонних справ до повороту з Парижа д-ра В. Панейка.

Варто відмітити, що на зборах Ради були присутні й два представники угорської України — один інтелігент, а другий — селянин. Обидва вони заявляли ся за злукою з великою Україною. Селянин говорив такими словами: „Нам, браття, дали автономію, але ми її не хочемо! Перебирайте нас під свою владсть, щоб ми стали громадянами великої України! Та без вас ми не можемо організувати ся. Наша інтелігенція тягне за мадярами, але увесь народ за Україною! Дайте нам офіцерів, а ми всі від старого до молодого, жінки і діти повстанемо до бою злучити ся з вами. Є одна на світі Україна, нехай живе вона!“

22 січня на Софійській площі відбуло ся торжественне проголошення злуки обох республік. Під час торжества всенародно відчитано нотифікаційну грамоту, яку привезла спеціальна делегація від Західно-української Республіки для повідомлення Директорії й уряду Надніпрянської Народньої Республіки про подані вище ухвали станіславської сесії Укр. Нац. Ради Зах.-укр. Нар. Республіки в справі злуки обох республік, і Універсал Директорії з приводу сих ухвал, в яким ся іменем Великої України годить ся на сі ухвали.

Обидва сі документи предложено потім Трудовому Конгресу на першій, торжественній його засіданню, яке відбуло ся 23 січня, на дру-

гий день по святі злуки всіх частин України в одно тіло. Конгрес прийняв їх до відомости і відкритим голосуванням ухвалив злуку. Проти неї голосувало, або краще від голосування за ню здержало ся тільки два-три доктринери, для котрих принцип „pereat mundus, fiat justitia“ був понад усе, по-над рідний край, понад його окрадений люд — justitia їх програми очевидно, а не живого життя. Універсал Директорії складений в таких словах:

„Іменем Української Народньої Республіки Директорія сповіщає народ український про велику подію в історії Землі нашої Української.

3-го січня 1919 в м. Станіславові Українська Національна Рада Західної Республіки, як виразник волі всіх українців бувшої Австро-Угорської імперії і яко найвищий їхній законодавчий чинник, торжественно проголосила злуку Західної Української Народньої Республіки з Надніпрянською Українською Народньою Республікою в одноцільну суверенну Народню Республіку.

Вітаючи з великою радістю сей історичний крок західніх братів наших, Директорія Української Народньої Республіки ухвалила таку злуку прийняти й здійснити на умовах, які вазначені в постанові Західної Української Народньої Республіки з дня 3-го січня 1919 року.

Однині во єдино зливають ся століттями одірвані одна від одної частини Єдиної України — Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) й Надніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Однині є єдина незалежна Українська Народня Республіка. Однині народ український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу обєднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну самостійну Державу Українську на благо й щасте всього її трудового люду.

22 січня 1919 року, у м. Києві.

Голова Директорії *В. Винниченко*.

Члени: *С. Петлюра, П. Андрієвський, А. Макаренко, Ф. Швець*“.

Сими актами закінчуєть ся осібне істнуванне Західної Української Республіки і відтепер має вона ділити спільно з цілою Україною долю й недолю.

КЛИМ ПОЛІЩУК.

Розпята Душа.

(Оповідання з Латишського життя).

Ірма була сирота. Вона не знала ні батька, ні матері, але її тітка Емма, що взяла її до себе на виховання, нерозказувала, що її батько був гіркий п'яниця і що він будучи п'яним одного разу заходився битися на базарі в Смільтені, і там його так прибили, що він на другий день і помер. — Латишські мужики не люблять бійки, але коли вже б'ються, так б'ються здорово. Коли він вмів, то залишив свою жінку вагітною, яка, вражена наглою смертю свого чоловіка, стала марніти, і після пологів так вже й не могла одужати. Маленькій Ірмі було всього два роки, як померла і її мати. Емма Августман, жінка господаря багаті мизи Муск, що не мала своїх власних дітей, охоче взяла на виховання дівчинку.

В тітки Емми жилося Ірмі не зле. Правда, Емма була жінка сувора, а іноді навіть і сердита, але все-ж таки в неї було щире серце, яке часто вибухало такою любов'ю, що маленька Ірма цілком могла себе відчувати рідною її донькою.

Сумувати за батьком вона не могла, бо не знала його, тужити за мамою не приходилося, бо не пам'ятала її. Знала лише те, що вона вихованка тітки Емми, яка взяла її ще тоді, коли вона була настільки маленькою, що гаразд не вмівала й ходити. Тітка Емма була роботяща господиня і приучала до праці маленьку Ірму. Вона вмівала носити воду від криниці, доїти корів, полоти город, доглядала курей та гусей і поралася на кухні. Коли була вільна година, то вона гралася з хлопчиками з сусідської мизи, або забавляла себе з маленькими котятками, яких що року поставляла стара руда кицька. Зімою вона ходила до волосної школи і старанно вчилася. В зимові довгі вечори вона мовчки залізала в темний куток хати, і її сині очинята мрійно дивили

ся кудись в просторінь, в вечірню пітьму за вікном, де так шумлять вітами старі соснові бори.

Ірма була якась особлива. З оточуючими дітьми вона часто чогось не мирила ся, і все, що робило ся навколо неї, вона надто близько приймала до серця. Буває так, що як почне чого небудь сварити ся тітка Емма, то вона стане перед нею і стоїть мовчки з очинятами повніми сліз. Маленькою, вона ще любила гуляти в саду, де росли кущі бузку і агрусу, де стояли старі дуплиністі яблуні, там вона заклопотано ходила по маленькій доріжці і, як хто питав ся її що вона тут робить, то вона казала, що то вона щось так думає. Під час таких гулянок, її маленьке личко було надто серйозне і заклопотане. Коли вона чим небудь була рада, то радість її теж виявляла ся якось по своєму, — тихо і не голосно, без зайвого сміху, хоч очинята її так сяли, так горіли, як можуть горіти тільки північні зорі латвійського зімового, високого неба. Взагалі вона була серйозна не по літам.

Коли вона підросла і прийшов рік конфірмації, то вона не ходила на гулянки та танці своїх колежанок, а ходила самотою і все щось думала про себе, або старанно працювала біля господарства. Коли в старій кірсі зібрало ся багато парохвіян дивити ся на конфірмаційний іспит, то багато дуже чудовало ся сміливости Ірми, яка на всі запитання пастора, давала спокійну, розумну відповідь і зовсім не червоніла і не плакала, як то робили її товаришки. Після причастя, вона зараз-же пішла до дому і спокійно стала готувати обід. В той день, як і завжди вона порала ся коло господарства, але тітка Емма помітила, що думки її вихованки десь далеко вітають... Конфірмація відбулась і Ірма стала дорослою, до якої може завітати всяка доля...

Після обіду вона вийшла погуляти на широкий шлях, що лежить над річкою Огер. Сей шлях, по оба-біч обсажений зеленими вербами, нагадує собою довгу алею старого саду і тягнеть ся він аж до самої Двини, де є такі милі і затишні дачі, куди з Риги що року приїздить багато панів і пань з такими білими лицами і так гарно одягнутах. Ірма любила тут гуляти і мріяти про щось... Про що вона мріяла, сього не могла знати навіть її тітка Емма, не то що хтось так собі. Може вона мріяла про своє щасте і завидувала тим людям, які що літо приїжджають на огерські дачі, а може вона щось думала про ту убогу мизу, що стояла над самим Огером, про яку так часто згадувала тітка Емма.

Над самим Огером, там де він звивається гадюкою і робить замір вліти ся в Двину, стояла стара миза Купфергамер, де в старій похилій хатині жила вдова Марта Креус, син якої Еміль Креус був десь на службі. Його вже давно не було в дома і люде казали, що він останній раз виїхав з великого горя, що не одружив ся з коханою дівчиною. Казали також, що та дівчина була тітка Ірми, зараз Емма Агустман. Колись вони обоє гуляли бували нерозлучні в дні сінокосні, в літні вечорі довго гуляли по сій же дорозі, де зараз гуляє Ірма. Частенько в зимові вечорі вони вкрадці сходились на побачення і того ніхто не знав і не бачили як вони пестили друг друга, коли розлучали ся біля воріт мизи її батька. Обоє ждали того часу, коли в Еміля знайдеть ся стільки грошей, що вони сміливо зможуть одружити ся і спокійно зажити на своїм власнім господарстві. Але час той сам собою не приходив, а через те Еміль мусів виїхати кудись в Пруси на заробітки. Він був порядний коваль і хоч яку машину вмів поправити. Учив ся він десь в Ризі, в якогось німецького техніка, куди його ще малим віддала Марта. В той час як Еміля не було в дома, до Емми став женихати ся Ян Агустман і вона ніяк не могла відмовити йому, бо тоді ще всім розпоряджали ся родичі. Вона довго плакала і написала до Еміля жалібного листа, а коли він зібрав ся приїхати, то Емма була вже замужем. Еміль тільки раз побачив ся з Еммою біля кірхи, але тоді надійшов Ян і сказав: „Ти, волоцюго, як смієш з моєю жінкою говорити?“. Еміль вдарив його в лице кулаком, і після того його вже ніхто не бачив тут. Марта була вже стара, зігнута німечю і, всі думали, що вона не діждеть ся повороту свого безталанного сина. Де-хто казав, що він виїхав не через те, що не одружив ся з Еммою і вдарив по лиці Яна, а що його заставило щось иньше втікти з сих країв, і що на огерських дачах живе одна покинута ним дівчина з малим дитятком.

Можливо, що він міг так легковажно зробити через те, що був молодий, гарний і дужий, але всі його знали як поважного парубка, розумного, моторного, веселого, добросердечного і роботящого. Він завши був веселий, завши з повагою ставив ся до старших і уважливий був до молодших. Його серце раділо коханнем Емми, але як вона вийшла заміж за Яна, то з ним стало щось непевне. Він не знав що вона думає про нього, а вона не знала що він думає про неї. Житте розлучило ся їх і вони стали байдужі друг до друга.

А серце в них обох ще довго співало тужливої пісні розбитого кохання. Ще довго їм обом, розлученим і зневіреним, все життя здавалося страшною тюрмою і обом однаково, не хотілося жити. Що-ж могла Емма зробити проти волі батька і матері, коли ними вже все було вирішено? Вона ж просилася і молилася, з тяжким плачем розповіла, як гаряче кохає Емілія, але рідна мати сказала тільки, що вона молода і дурна, а через те сама не знає, яке її всміхається гарне життя за багатим Яном Агустманом, який одинак в своїх родичів і після смерті батька все має перейти до його рук і вона зробиться самою багатогом господинею на всю волость і забуде й думати навіть про Емілію. Бо що таке Емілія, який живе з заробітків і має якусь поганеньку хатку, біля якої тільки вітри виють...

Вона ще змагалася, загрозувала кинутися в Огер, але батько так рішуче крикнув до неї, так грізно стукнув кулаком по столу, що вона мусіла скоритися своїй лихій долі і йти заміж за Яна.

З того дня Емма ходила сама не своя, дуже поблідла і зробилася як сонна. Мати її була вже навіть перелякалася і по вечорам бралася її пестити та розважати, щоб вона так не журилася, але батько сказав: „Не панькайся з нею. Поживе з ним трохи, так сама все визнає... Велика цяця якийсь там Емілія, який сам чорт має що їсти“...

Бог його знає, як воно так сталося, але Емма вийшла заміж за нелюба — Яна. Спочатку її було якось трудно привикати до нового життя, а потім вона стала працювати як наймичка, жити з нелюбом чоловіком, як з другом і, навіть була породила двох дітей, яким тільки не судилося чогось жити. Згодом, як померли старий батько і мати, Ян став самостійним господарем, а Емма господинею. Хата її була повна достатку, в хлівах стояло сорок дійних коров, було три наймички і два наймити, які без спочивку працювали від світання до смеркання. Ян вдався порядним господарем і доладно управляв своїм господарством. Емми він не дуже-то любив, але нічим не кривдив. Пив тільки тоді, як було свято, або якась добра справа в господарстві. Коли був п'яний, то зараз йшов лягати спати, а тоді вже ніхто не смів його зачпати, бо тоді він починав лаяти наймитів і нарікати на Емму, що вона йому „світ завязала“, а то-б він не таку жінку мав...

Сам по собі, Ян був високого росту, з маленькою, русавою головою, острим носом, сірими моргаючими очима, широким ро-

том, над яким ніяково стирчали ріденькі вуса. Ходив він якось кумедно згинаючись і волочачи за собою ноги. Важко було Еммі привикати до його, але вона за роботою, не мала часу багато про те думати, або фантазувати в шітмі смеркання за роялем, як то могли робити ті пани, що приїздить в літку з Риги на Огер.

Так жила вона день із дня, тихо і спокійно працювати і ні про що більш не думаючи. Згадуючи, як вона кохала Еміля, вона вже не жалувала за ним, а жалкувала тільки за тим що було і що минуло... Але все минає, немає нічого вічного, все має свій час.

Під час косовиці на мизах заговорили, що на свою убогу мизу повернув ся Еміль Креус, який зараз став дуже великим паном. Казали, що він весь час пробув в Америці і нажив такі великі гроші, що сам один міг-би купити не тільки що таку мизу як в Яна Агустмана, але цілий маєток, як от в німецького Барона Штокмансгофа, в якого всякого добра видимо і не видимо маєть ся. Бувші давні його товариші, ще заздалегідь стали казати, що він дуже пишаєть ся, хоч з ним ще ніхто з них і не бачив ся. Але так вже знали, що він обовязково мусить дуже записати ся, бо гроші се з кожним чоловіком роблять...

В неділю, біля кірхи було багато людей з усіх миз і навіть з Огерських дач, які зацікавлено ждали, чи не прийде часом Еміль молити ся Богу. Служба Божа вже почала ся і старий орган вже догравав першу молитву, як на огерській до розі зявив ся якийсь пан, який поважно йшов в напрямку до кірхи. Він був одягнутий в сіру піджачну пару, крохмальну білизну, а в шовковім гальстуку блищала з дорогодінним камінцем золота шпилька. На голові був м'який легенький солом'яний капелюх, а чорненька борідка була острижена по французькому. Йдучи дорогою, він все зупиняв ся і роздивляв ся навколо себе, уважно приглядаючись до рідних подів і милуючись ними. Підійшовши до кірхи, він зняв капелюха і вклонив ся людям. Де-які підійшли до нього і стали розмовляти про те, скільки сього літа зібрано сїна, скільки масла вивезено в Лібаву місцевим молочарським кооперативом і скільки ще надіють ся вивезти. Розпитували його за Америку, що то за країна така, і він охоче розповідав їм про тамошнє життє і звичаї. Казав, що там далеко краще жити, як у Латвії, і що американські мільонери не вмють так дерти шкури з робочого люду, як деруть ліфлянські барони.

Слухали люде і чудували ся, що з Еміля став такий гарний і такий розумний чоловік, що „все знає“... Бояли ся і одно слово пропустити мимо своїх ушей. А він їм розповідав, як там працюють робітники, як господарюють селяне, які там є школи і все, все те, чого немає ще тут.

„Що тут, — казав він, — яке тут житте в сих лісах, якими володіють німецькі барони. Яка тут школа може бути, як все забрали до своїх рук московські поліцаї, та над всім „Дейч-Ферейн“ панує!.. Там всі люде рівні друг другу, хіба тільки розумом та здатністю відріжняють ся“.

Всі були дуже задоволені тим, що Еміль став таким багатим і розумним чоловіком, а так просто тримав ся і всіх памятав і вітав ся з ними.

Еміль розмовляв і стежив за тим, хто і як саме йде в кірху. Видно було, що йому було се все до сподоби і він тішив ся, що все знаходить на своїх старих містах, як то було давненько, коли він пішов в широкий світ шукати щастя. Вже кінчала ся друга молитва. як Еміль зауважив, що й орган той самий і що він тільки ще гірше став хрипіти на октавах.

В той час до дверей кірхи підійшли Емма Агустман і Ірма. Еміль залишив розмову і пішов привітати ся. Всі-ж знали, що вони колись кохали ся, так було б і не гарно удавати, що він її не бачить. Вони поздоровались за руку і він став її розпитувати, як їй життьє ся зараз, чи все гаразд. Вона щось таке відповіла, а потім замовкла. Мовчав і він і дивив ся на Ірму, яка ніяково позирала на нього. Нарешті він спитав ся:

— Се, може, твоя донька?

— Ні, се донька моєї покійної сестри, а моя вихованка. Вона тільки трохи схожа на мене. Вона в мене гарна дівчина і називаєть ся Ірма — відповіла Емма.

— А як там ваш чоловік поживає?

— Дякую. Йому сьогодні щось нездоровить ся і він залишив ся в дома на господарстві.

В той час люде стали входити в кірху, бо вже мала бути остання молитва і соромно-ж було б не прослухати її тим, що весь час стояли на дворі. Еміль попрощав ся і сказав: — Я на днях зайду до вас.

Він вже хотів був піти, але Ірма якось так глянула на нього, неначе запитувала, відчого він не хоче разом з ними ввійти і помолити ся.

— Я ніколи не йду в кірху молити ся, а молюсь сам собі. — Сказав він до неї, лагідно всміхаючись. Вона здивовано дивила ся на його, як він зараз йшов по тій дорозі, де вона любила самотою гуляти і думала, що за чудна людина!.. Чому-б йому не піти в кірху разом з усіми людьми? Безбожник, хіба?.. Але-ж ні, він зовсім не нагадує собою безбожника. Вона і під час молитви все думала про нього і чогось їй стало сумно на душі і трівожно забило ся серце.

Через два, чи три дні, після першої зустрічі, Еміль зайшов провідати Агустман і стрінув ся з Ірмою. Вона сиділа коло стола і щось шила. Еміль гаразд бачив, як вона прислухаючись до його слів, як він говорив з Еммою, двічі вколола ся голкою. Се його зацікавило.

Він розповідав про свою подорож в Америку. Не маючи на шиф-карту грошей, він в Лібаві найняв ся на один пароплав за помішника кочегара з таким чином заробив трохи грошей і дістав ся до Нью-Йорку. Спочатку йому було дуже трудно серед чужих людей, але згодом він якось знайшов гарну роботу, де йому пощастило заробити стільки грошей, що зараз він має в Вашингтоні свою власну майстерню грамофонів.

Чим більше він помічав, як його слухає Ірма, тим більше він хотів говорити про свої митарства. Йому хотіло ся поділитись з кимсь своїми думками, такого знайти когось чулого і ніжного, хто зрозумів би страшну самотність його застуженого життєвими бурями, бідного серця. Спомини роями несли ся з його мізку, а рідні люде здавали ся йому такими-ж чужими і байдужими до всього, як і там за далеким окіяном.

І він говорив про своє життє за окіяном і забував навіть де він зараз і що саме говорить. Дуже йому сподобало ся, що там всі до кожного чоловіка ставлять ся з повагою і як хто до кого звертаєть ся, так завжди каже „пане“, а ніколи, нігде, ніхто нікому не скаже „ти“. Навіть і тоді шанують друг друга, коли й посварять ся, або щось таке. Робітник там поважає господаря, а господар шанує робітника, бо обое однакові пани і люде. Та й взагалі там краще жиєть ся людям, бо як двое молодих хочуть собі побрати ся, то вони просто йдуть до нотаріуса і там підписують такий шлюбний контракт, по якому сміливо можуть обое жити в купі. А коли вони не зуміють щасливо зажити, так ніщо їм не перешкоджає розійти ся. Або, коли двое щиро кохають ся,

але не мають грошей на своє власне гніздо, то вони женять ся тоді, як є хоч саме необхідне, але ніколи не тратять дарма своєї молодости. — Побравшись, вони вже спільними силами старають ся якось упорядкувати своє життя. Незамужні жінки там живуть не гірше мушин, бо часто мають однакову працю. Там немає такої різниці між мущиною і жінчиною, щоб мущина родив ся мало-що владарем жінчини, як то буває тут. Про віру теж там нічого злого сказати не можна, бо хто-б як не вірував, але всі однакові перед законом республіки. Кожний чоловік жие так, як йому Бог на душу положить і як сумління дозволяє жити.

Коли Еміль перестав говорити, то він помітив, як Ірма зацікавлено дивила ся на нього, неначе її очі хотіли зазирнути в його серце і душу. Він думав спитати ся її, що вона думає про нього, але так і не спитав ся чомусь.

Вже був вечір, коли він попрощав ся і йшов до своєї матері на стару мизу, але Ірма чогось не могла спати. Вона відчувала, що в ній щось прокинулось, віджило і голосно заговорило про новий світ, який широко розгортаєть ся по за сими лісами, де вона вродилась і виросла. Вона знала, що десь за морями є великі землі, де живуть гарні, розумні, щасливі люде, в яких є воля, право і закон справедливости.

Після того, вони часто стрівали ся друг з другом і розмовляли по між собою, як щирі друзі. Помалу зміцнювались їх взаємовідносини, заким вони обоє не відчули того, що весь зміст життя полягає в їх спільнім життю, їх нерозривній дружбі. Вона мріяла далекими землями, а він жив поглядом її очей.

Тільки одно заставляло його страждати серцем. Про се він бояв ся навіть і сказати їй. Думки його самі собою стали звертати ся до тієї дівчини, яку він колись мав своєю коханкою і яку покинув обманутою. Він не міг заспокоїти ся, думаючи, що десь є хлопець, який спершу може назвати його своїм батьком, а потім з призирством плюнути в його лице.

Але він не міг зрікти ся Ірми ради тієї жінчини, яка колись сама скористала його молодістю і красу тіла. Тоді він був зневірений і не вірив в можливість кохання, але зараз він шалено кохає Ірму. Тоді він мало думав над тим, що буде потім, бо для його світ був тюрмєю і життя сміяло ся безнадійністю. Тоді він думав, що таку річ можна загладити грішми, але зараз його сумління кричало, що се буде велика несправедливість. Якесь страшне чутте зростало в його душі, щось таке як жах смерти, як передчутте великого нещастя... Що-ж Ірма могла знати про

се, як вона ще така дитина, така ніжна, біла душею, як тоді в кірсі під час конфірмації.

Он він заблудив на дорозі життя, один він і терпить біль терпіння свого. Він збирався все розповісти Ірмі і ждав часу коли прийде сміливість і він стане рішучим.

Але дні за днями минали ся, а він все ще не набрався сміливости. Надходила осінь, на деревах стало золотити ся листе і наближав ся час, коли він мав виїхати звідси. Не раз вже він думав почати свою сумну сповідь, але слова якось самі задержувались на устах.

Вересень вже минав, як був один святий соняшний, ясний день. Сонце хилило ся на захід і його червоне промінне озолочувало верхи високих ялин і золотий півень на шпилю кірхи палав як жар. Еміль і Ірма помалу йшли вузькою оґерською дорогою, біля якої стояли пожовклі верби, і щось тихо розмовляли. Деся над дорогою в почорнілих кущах дикого агрусу щebetала якась писклива пташка, а в горі журно кричали дикі гуси. Над річкою Оґер стелили ся білі полотна осінніх туманів, які при світлі згасаючого сонця нагадували крила якихось велетенських потвор, які змагали ся по між собою, за право лягти першому на спокійне лоно сонних вод. Вони вже далеко одійшли від своїх миз і вже було видно башти оґерських дач, коли вирішили звернути з дороги до річки, там де стоїть мурований млин. Підійшли до млина і мовчки заслухали ся шуму, як шумить на жотоках вода.

— Що, не страшно? — питав ся він.

— Ні! Я зараз буду щось вгадувати собі, — відмовила вона.

— Як так вгадувати?

— А, отак! Знайду собі одну хвильку і буду дивити ся на неї, куди-б тільки вона не попливла. А як вона розібе вісім хвиль а на дев'ятій сама розібеть ся, то тоді добре треба дивити ся на те місце, от вона розбила ся, а тоді там обовязково зявить ся лице нареченого.

— Ні, нащо так гадати! Се-ж неправда.

— Я сама добре знаю, але хочу так...

Ірма перегнула ся через поренча мосту і уважно лічила хвилі. Він стояв з боку і крадькома — разів зо два оглянув її молоде, струнке, цупке дівоче тіло. Йому було якось не по собі і мимоволі, пригадалась дівчина з оґерських дач, яка мала

широкі клуби і великі груди, приваблений якими він колись присягав ся, що кохає її. Йому зробило ся соромно за себе і він хотів щось таке сказати до Ірми про свою біль, коли та метнулась від поренчат, схопила його за руку і закричала:

— Поглянь-но туди на лотоки! Поглянь!

Голос її звучав жартом і сміхом.

— Що-ж там таке? Я щось нічого не бачу...

— А я бачу свого нареченого.

— Який-же він?

— Нахились і подивись.

Він нагнув ся і побачив своє лице.

— Там такий великий, старий, вербовий корч лежить на дні. —

Сказала вона.

— Що ти хочеш сим сказати? — спитав ся він.

— Я?!: Нічого, добродію...

Він взяв її за руку і стиснув так міцно, що вона аж скрикнула і злякано одступила ся від нього. Він випустив її руку і промовив:

— Ах, Ірмочка, щоб ти сказала мені, як-би я сказав, що кохаю тебе?

— Я не знаю...

Кажучи се „я не знаю“, вона така була чудова, така гарна що він забув за все на світі і йому страшно хотіло ся поділувати її. Його тіло задріжало в якійсь незрозумілій лихоманці, чого він за собою раніш не помічав.

— А коли я кохаю тебе, Ірмочко...

— Мовчи зараз, мовчи, Еміль... Потім скажеш... колись скажеш...

Він заговорив сміливіше:

— Ірмочко, хіба-ж ти не відчувала того, що я кохаю тебе? До сього часу ти могла се відчути?..

— Так. Я відчувала се, але не так скоро... Я потім скажу, бо не знаю ще, чи я люблю тебе, чи ні?..

Вони обоє замовкли і мовчки повертали ся до дому.

Еміль заспокоїв ся і душа його позбула ся того чуття, яке до сього часу так його трівожило. Всякі думки про покинуту дівчину залишили його. Там, коло мурованого млина він переступив через поріг нового життя і не хотів згадувати старого. Тим більш не варто було його згадувати при Ірмі, яка ще не знала терпіння життя. Вже смеркало зовсім, як вони обоє повернули ся до мизи Агустман, де попали на смашну вечерю тітки Ними.

Йдучи до своєї убогої мизи, Еміль часто зупиняв ся і повними грудьми вдихав вогке повітре осінньої ночі, яке пахло прілим листом з дерев і сосниною. Де-не-де на сусідніх мизах ще поблискували вогники і вони йому здавались якимись розкиданими маяками, тими самими маяками, які горіли в той вечір, як він виїздив шукати свого іпастя.

Після того, днів через три вже всі мизи були повні розмов про Ірму і Еміля, що вони мають одружити ся на будучу весну, як він повернець ся з Америки.

Еміль думав, що Ірма і сама знає всі сторони його життя, але він дуже помиляв ся, бо вона була такої вдачі, що, взагалі, мало цікавила ся тим, як хтось про когось говорив щось негарне, або надто розхвалював когось.

Наближав ся час, коли Еміль мав виїхати до своїх справ в Америку, але він ще й до сього часу не спроміг ся відчинити свою душу і по ширости розповісти все Ірмі.

Перед днем відїзду в останній вечір, коли він сидів з Ірмою, його язик скілька раз вже хотів почати сповідь його душі, але Ірма була така весела, що просто жаль було розбивати її маленьку радість. А коли він став прощати ся, то ввійшла Емма і перешкодила йому розповісти те, що так його непокоїло.

На другий день після його відїзду, зірвала ся велика буря і випав перший сніг. За першим снігом, скоро прийшов другий і третій, розпочали ся морози і настала справжня зима. Часи радости минули, як минула ся зелена весна, і залишили ся одні спомини, надії і мрії. Ірма жила споминами минулого літа і надіями будучої весни, коли приїде Еміль і вони заживуть спокійним і щасливим життям. Вона буде його кохати так, як він кохає її, а через те їй не страшно буде залипити свою тітку і поїхати в далекий і широкий світ, де вільно живуть вільні люде.

Одного разу вона була сама одна в хаті і прибирала, бо слідуєчий день мав бути святним. Тітка Емма порала ся біля корів, а на подвір'ї грали ся вибрикуючи молоді телята, яких випустили прогуляти ся. Ірма спокійно чистила столи і, всміхаючись, позираєла в вікно, де так чудно світило зімове сонце і так байдужно веселили ся телята. В той час двері відчинили ся і в хату ввійшла якась старчиха. Ірма знала її і коли вона сказала „лабріт“, то Ірма замість відповіді просто сказала: „Сідайте трохи, бабусю“. Стара жінка, важко зітхаючи, опустила ся на стілець і

заговорила: „Ну й житте сумне, не дай Боже нікому такого!. Зіма, холод, голод і безпритульність“.

— А ви, бабусю, краще пішли б в Роненбург в притулок — сказала Ірма.

— Ні, дитинко, не хочу я туди йти, хоч і при дочці жити ся не солодко. — відповіла старчиха.

Старчиха була матірю безталанної Сільви, яка вийшла заміж за старого коваля Едварта, що зараз десь служить на пароплавній пристані в Лібаві. Старий Едварт був вже вдівцем і мав троє дітей від першої жінки, як посватав ся до молодої дівчини Сільви і її стара мати примусила її вийти за нього, бо він, мовляв, поважний чоловік і добрий робітник, за яким голодувати не прийдець ся. Бідна Сільва стала вянути і сохнути від свого щастя, а стара тільки зітхала та ходила по мизах випрохувати шматок хліба для своєї доньки та чужих дітей, про які старий Едварт і не думав дбати.

— А що там пише Едварт? — спитала ся Ірма.

— Е, що він пише!.. Пише, що зараз його заробіток поганий і грошей він не має. — відповідала стара. — А тут в хаті біда аж навкулачки беть ся. Моя Сільвочка от от зляже в могилу через оті дітиська. Просто немає ніякої ради.

Ірма мовчки взяла краінь хліба, кусок сала, пару яець і все се загорнула в стару газету і дала старій бабі. Даючи пакуночок, вона ще спитала ся, чи не вице та часом шклянки свіжого молока? Стара чогось паче вагалась, але коли Ірма налила повну шклянку свіжого молока і подала його старій, то та взяла і стала пити. Випивши молоко, вона чогось зітхнула і заговорила:

— А ви тепер, панно Ірмо, почуваете себе дуже щасливою?

— А хіба що? Я відчуваю себе так, як і завжди.

— О, не кажіть сього. Я знаю, що ваше серце трівожить ся... Але дарма. Він певне що й в Америці має таку любовницю, як колись в нього була на оґерських дачах. Обманув бідну дівчину і покинув на гріх і сором, а ще такий поважний з себе. О, не вірте тим муцинам, бо всі вони такі..

— Про кого ви говорите, бабо? — спитала ся Ірма не своїм придушеним, хриплим голосом.

З виду вона була неначе спокійна, але ноги і руки її злякано задріжали а перед очами затанцювали якісь чорні, жовті і зелені кружала. Як крізь сон, вона чула слова старої баби, яка ще щось говорила про те, що він міг бути і добрий чоловік,

але ще був дуже молодий, а та дівчина сама була розпустлива і гуляща. Ірма чула се все і не могла зрозуміти про кого саме йде річ і чого її так страшно стало?..

Навіть і тоді, коли стара баба вийшла з хати, вона ніяк не могла прийти до памяти і махнувши рукою, саме до себе промовила страшне „Нехай!.. Що буде, те й буде, але я є вільна зробити так, як сама схочу“... Остра і шалена біль пронизала її серце і, взявши обома руками свою голову, закрила очі, одчай-но вдарилась лобом об стіну і скрикнула таким страшним криком страждання, що її самій видалось, що то закричав хтось иньший, а не вона. Схопивши велику хустку, вона загорнулась в неї і вийшовши на затильні двері, швидкою ходою пішла кудись в білі поля, де віяв північний вітер і страшно-мертво миготіли сніжинки в промінні згасаючого сонця.

Спочатку вона бігла бігом, як колись в дитинстві, коли вечером повертала ся звідкись сама одна до дому і бояла ся мерців, а зараз вона бояла ся чогось більшого як мрець, чогось страшнішого. Стомила ся і стала йти тихше. Прокинулись нові думки сумніву і зневіри. Уста шептали слова, їй самій не зрозумілі. Щось таке страшне і чорне, як дві велетенських крилі охилились над нею і пригнули її до холодного снігу... Вона закричала і знов стала бігти... Бігла довго і нарешті зупинила ся аж коло мурованого млина... Пригадала, що там під лотоками „такий великий, старий, вербовий корч лежить на дні“... Підійшла ближче і побачила, що тут все вже замерзло... Притиснувшись лицем до холодних поренч мосту, вона стала тихо плакати...

На другий день, перед тим як йти до кірхи, вона взяла декілька листів паперу, перо і чорнило і стала писати. Разів скілька починала писати, але зупиняла ся, прочитувала написане і розривала папір на дрібні кусочки. Схилившись низько на стіл вона довго непорушно сиділа щось думаючи, а далі спокійно взяла знов перо і стала писати. Писала поспішаючись, щоб ніхто не встиг її перешкодити сказати так, як вона в той час думала. Написала: „Далекий Еміль! Коли одержиш сього листочка, то забудь згадувати за свою Ірму, бо вона зараз і ні твоя і ні чия. Щастя мого з тобою не буде, бо є в тебе така жінка, що вже забрала його. Чому ти не сказав мені про те, що є в тебе иньша, та иньша, що живе на огерських дачах і має твоє синя. Нині я оставсь самотна, але тебе більше не знаю, бо

аньше ніяк не можу зробити. Від щирого серця зичу тобі здоровля і щастя і ще раз прошу забути за мене. Колись твоя, зараз своя *Ірма*". Прочитавши незграбно написані рядки, вона склала листка в четверо і закліпила в коперту. Мала йти до кірхи, а по дорозі біля волосної управи була поштова скринька для листів. Коли прийшла до кірхи, то там її вразив голос пастора, якийсь такий черствий і бездушний. Він говорив казанне про добро і зло, а вона слухала і не могла зрозуміти про що саме йде річ, що власне стало ся такого... На свідомості її думок, як на гниловоді виринали бульки, щось наче спогади про минуле літо і Еміля... Вона силкувала ся не думати про се і починала напружено вдивляти ся на образ у благословляючого Христа, але в її голову приходили ще страшніші думки, чого в нього таке лагідне, спокійне і задовольнене лице. Невже йому байдуже до тих всіх страждань, безнадійного життя, кволости і підлоти, що сповняють грішну землю?.. Він лагідно всміхається, бо сам далеко від землі... Добре йому там на небі... Добре й пасторові говорити всяку всячину, але коли б він дійсно відчував жах зла і сляиво добра, так в нього не був би такий сухий, черствий, чужий і далекий голос... Вона слухала пасторського казання, а сама відчувала, що ще хвилинка одна, ще тільки момент і вона встане і голосно скаже, скаже так щоб всі чули, що пастор бреше се все і що він сам не знає, для чого ми жниемо і страждаємо. Її дратували не тільки слова пастора, але й сі всі, що стояли і сиділи з низько похиленими головами і що так важко зітхали після слів, де говорило ся про гріх, кару, пекло і страшний день суда Божого... Повітре в кірсі було важке і чув ся затхлий дух поту, коровячого масла, яким пахнули голови і руки всіх побожних парахвіян, а Ірмі все се здавало ся таким чудним і кумедно-штучним, що її страшно хотіло ся зробити щось таке сміливо-образливе, щоб вони всі перелякали ся, або розгнівали ся і перестали б так зітхати і низько схиляти голови. Тітка Емма, що сиділа поруч неї, вже разів скільки здивовано позирала на неї, але знов звертала свої очі на пастора і співчуваючи головою, коли пастор говорив про гріхи людські-

Ірма була дуже рада, коли пастор сказав: „амінь“ і вигодосив благословенне своїм парахвіянам. В кірсі все віджило і остання молитва була досить весела, бо скрізь чув ся придупшений шепот, як говорили по між собою парахвіяне про свої господарські справи. Коли скінчила ся служба і Ірма повертала ся

до дому, то в неї було таке чуття, неначе вона щось загубила, або її хтось вкрав. — Спокою в душі не було, а серце чогось боліло...

В перших числах березня, коли де-не-де на дорогах стали з'являти ся маленькі струмочки води, коли сосна стала шуміти так урочисто і поважно, з далекої Америки прийшов лист. Коли Ірма одержала його, то весь день носила його біля себе нерозліпленим, а вечером, як вже всі поспали ся, вона взяла недогарок воскової свічки і тихенько вийшла в ту маленьку комірчину, де стояла велика скриня з її пожитками. Там вона сіла на свою скриню і розкривши листа, стала його читати. Спершу всього вона звернула увагу як він пише. Рівні рядки неначе були нанизані з круглих літер і вони були написані далеко краще, як пише пастор, або учителі з торговельної школи. Видно було, що Еміль багато учив ся і багато писав: „Найдорожча Ірмочка! Стало ся те страшно, чого я так бояв ся і що мустило стати ся. Коли я перший раз стрінув тебе біля кірхи, то стало ясно мені, що наші дороги колись зійдуть ся... Там коло старого мурованого млина була знайдена спільна дорога... Але я забув тобі сказати про те, що могло б нас розлучити. Властиво, не забув, а якось не спроміг ся... Думав і наміряв ся сказати про се все, але все щось перешкоджало.. Прийшло ся виїхати з тією думкою, що коли ти мене дійсно кохаєш так, як ти казала, то ти не відпураєш ся мене і тоді, коли тобі стане відомим моє сумне минуле. Я думаю так, що коли людина сама по собі *не зла*, а тільки *зробила зло*, то вона особливо потребує підтримки доброї людини. Я тебе прошу, мій коханий Ірмусь, забути про свій суворий лист до мене і простити мені. Все стане тобі ясним, коли я по щирости тобі розповім про свої некеільні болі серця і томління духа. Але, коли ти залишиш ся при своїй попередній думці, так знай, що ти робиш безталанним і мене, і себе на весь наш вік. Я думаю про тебе в день і в ночі, а тривожу ся за наше щасте, яке було таким близьким і можливим. Вітаючи думками коло тебе, я лечу своїм духом до рідної Латвії, куди я весною поверну ся на за завше. Свое підприємство в Вашингтоні я переуступаю якомусь варшавському жидкові, а сам думаю щось подібне розпочати в Лїбаві. Ранійш мені було добре і тут, головне спокійно себе почував, але зараз я весь там, де є ти. Знай, що я остаю ся тільки твоїм. Гаряче кохаючий тебе твій
Еміль“.

Лист упав з її рук і вона замислилась. Вона відчувала, що повороту немає і жити з ним не зможе. До сього часу вона була тієї думки, що вона для його була єдиною, першою і останньою жінчиною в цілому світі, а тут така розрада. Хіба вона могла йому простити се?.. Правда, вона де-що знала про його відносини до її тітки, але була такої думки, що там не було ніякого кохання, а так щось молоде, якесь юнацьке захоплення. А вона ж, будучи ще в другій класі волосної школи, вже читала Яна Порука і знала яке буває кохання. Але як вона могла зрозуміти те, що було між Емілем і дівчиною з оґерських дач, яка навіть мала від нього сина?! Невже він любив і ту? Невже його любов така нецира і гнучка? А вона досі думала, що він прийшов до неї стомлений жаждою кохання і що вони обоє утворять щастя своє?.. Як-же бути?! Ні!.. Вона більш не може йому йняти віри, а через те над усім поставить крону. Одчинила скриню і доставши звідти листок паперу, вона пішла в хату.

В хаті вже всі спали і вона тихенько сіла коло стола і при світлі місяця написала: „Далекий Еміль! Ні, ти краще забудь за Ірму, бо вона не може бути з тобою. Те, що мало стати ся, — як ти пишеш, — вже стало ся. Я безсила зробити так, як ти просиш. Між нами стоїть щось таке, що розлучило нас на завжди і наші дороги не зійдуть ся ніколи. Бувай здоров і шукай собі иньшої, з якою будеш щасливий, *Ірма*“.

Ніхто не міг бачити її лица, по якому покотили ся болючі сльози розбитого серця, бо всі тихо і безтурботно спали. Вечеря була досить смашна і спало ся добре. Вона-ж одна блукала, як сновія, самотна і сумна, не знала де знайти поради в своїм горі. Що вона могла сказати своїй тітці, або комусь иньшому? Всі вони мають иньші справи, всі вони заклопотані господарством і з неї будуть тільки сміяти ся.

Дуже всі здивували ся в хаті, коли помітили, що Ірма чогось посмутніла. Всі знали, що від Еміля був лист, але чого вона так засумувала, того ніхто не міг знати. Довго мовчала тіточка, але одного разу вирішила про все випитати.

— Що з тобою стало ся, Ірмочко мила? Я бачу, що ти зараз стала не та, що була ранійш.

— Нічого. Так собі. Чогось сумно.

— Чого сумно? Може Еміль покинув тебе? Скажи мені.

— Не він покинув мене, а я покидаю його.

— Як так? Через що так?

— А так! Він мав колись иньшу і вона жде на нього. Я більше не хочу знати й відати його.

Тітка Емма так і схопила ся. Шпурнула на бік онучою, якою в той час витерала стільці, і сердито сказала:

— Дурна ти, та й вже! Яке тобі діло до того, що було колись, мало не 15 літ тому назад! За сей час він вже забув за неї, а вона за нього... Ти, будь ласка, не видумуй чорт зна чого. Невже ти думаєш, що я взяла тебе на виховання за для того, щоб ти видумувала те, чого тобі схочеть ся? Як ти думаєш, що над тобою немає ніякого права хтось иньший? Хто тебе знає, може ти думаєш сидіти в нас до сивого волосу? О, глядись, дівко, що ти робиш!..

Ірма спокійно встала і тихим голосом промовила:

— Те, що я кажу, так є правда і так воно мусить бути. Я не знала, що я для вас можу бути чужою, а через те дозвольте мені піти від вас.

— Піти?!.. Куди, чого, до кого?..

— Я піду в Ригу і буду десь служити конторщицею, або щось. Хіба ви не знаєте того, що я можу робити щось иньшого, як доіти коров і збирати сметану?..

— О, не кажи мені цього! Що ти видумала, бій ся Бога?!.. Тоді всі сусіди скажуть, що в мене для тебе куска хліба не знайшло ся, як ти його цілком заслужила. Вибачай мені старій і дурній! Я-ж не ворог для тебе, а як для рідної доньки, хотіла б небо прихилити...

— Ну, так знайте-ж, що над собою я сама маю право! — сказала Ірма.

Емма ніяково замовкла, хоч її дуже хотіло ся ще щось сказати, але вона в свій час пригадала свою молодість і подумала, що Ірма ще молода дівчина і всяково ще може бути.

В саму косовицю на мизах пішли чутки, що Ірму хоче сватати син багатого господаря, кривий на ліву ногу і вже підстаркуватий Бруно Зупшман. Бруно був в свого батька одинаком і все господарство після смерти старого, мало належати йому. Як говорили на мизах, то се тітці Еммі дуже подобало ся, бо вона бачила в сьому свою власну долю і знала, що з Ірми згодом буде така-ж господиня, як і вона сама. Що заставило Ірму згоди-

тись вийти заміж за кривонного Бруно, так зараз ніхто не міг сказати, хоч і говорили, що вона стала до всього байдужна.

Ірма справді була вже не тією, що була колись. Завши замислена і сумна, або сердита і мовчазна спокійно порала ся коло господарства і вже не читала свого улюбленого Порука і навіть ніколи не цікавилась заглянути в „Dsimteneš Wéstnesis“, якого читають всі латиші на всіх мизах, а так якось жила день за днем, нічого не чекаючи і ні на що не надіючись.

Коли через тиждень після розмови з тіткою про Еміля, прийшов батько Бруно і сказав, що він хоче оженити на Ірмі свого сина, то вона тільки вийшла з хати. А як тітка Емма заговорила, що їй треба вийти заміж і що такому багатому нареченому не варто відмовляти, то вона тільки мовчала. Емма старатливо розмальовувала картину майбутнього щастя і запевняла, що то зовсім дурниця буде, коли звертати увагу на те, що він кривий, або слухати того, що про нього кажуть люде, що він наче-б то любить випити, що він скупий дуже, бе тяжко свої коні і часто сварить ся з своїм батьком. На думку Емми, се були такі дрібниці, про які навіть не варто було й згадувати. Коли господарський синок і пе, так чому йому й не пити, як гроші є. А гроші в нього завши є, а через те й називають його скупим... Який-би він не був, але коли він багатий, так грішно відмовляти йому.

Ірма весь час мовчала і инколи тільки де-що заперечувала, що такого красеня вона ніколи не зможе назвати своїм чоловіком, але Емма хитро заговорювала про щось иньше і тим припиняла розмову. Щось з тиждень провадилась така розмова, а нарешті закінчила ся тим, що Ірма знесилена балачками тітки, сказала: „Робіть що знаєте. Воля ваша. Тільки я до весни не вийду заміж і нехай він до мене не приходить“...

Хоч як чудовали ся люде, що Ірма йде заміж за Бруно, але весілле мало відбутись під час косовиці, коли буває весело, а через те всі тільки й думали про те, як то вони гарно погуляють...

Та й пишне ж весілле справила Емма своїй вихованці! Такого весілля ще й не знав тут ніхто. Були гості прошені і непрошені, в хаті і за порогом, але всі їли і пили стільки, скільки їм „душа дозволяла“. А молода була гарна, як королівна яка. Білий вельон і маленький віночок куплений в найкращій рижській крамниці

робив її лице таким ніжним, славним і добрим, що просто жаль було ставити її поруч зікратого і кривого Бруно. Одно лиш, що трохи псувало її лице, се червоні від сліз очі, але, як казали старі баби, се мусить бути особливою ознакою кожної нареченої, яка йде під вінець. А що Ірма була гарною нареченою, так сього ніхто вже не міг заперечити. Висока і струнка сама, як молода ялина в лісі, мала такі пишні високі груди, була така кругла в клубах і тонка в талії, що просто любо було подивити ся тільки. Бруно стояв поруч неї та тільки притупував своєю кривою ногою, щоб пак не пишати ся, коли в нього буде така гарна жінка. Він повертав своєю зікратою головою то сюди, то туди, чогось всміхав ся до своїх родичів, а комусь із своїх товаришів щось таке шепнув, від чого той зареготав ся аж на кутні зуби.

Коли сонце підняло ся як на обідню пору, від мизи Агустманів повільно вирушив весільний поїзд. Коли молода і молодий ввійшли в кірху, то старий орган жажібно заграє урочистій привіт і так вони підійшли аж до самого вітара. Ірма була цілком спокійна і тримала ся так, неначе нічого особливого тут і не стало ся. Тільки тоді, як пастор запитав її чи не обіщала ся иньшому, задріжала і ледве чутним голосом вимовила „ні“. Пастор чогось почервонів і вінчав їх далі. Коли вже були звінчані, то їх для чогось поздоровляли, а молоді дівчата плакали і лізли цілувати ся.

Весь день до самого вечора гості пили і їли, танцювали і веселили ся, а вечером вирішили здійснити з молодої віночка і поділити його по між собою на спомин, а Бруно мав забрати її до своєї хати. Він трохи випив, ходив і заточував ся, щось співав і раз-у-раз ліз до Ірми цілувати ся і слинив її лице. Вона була мовчазна як мур і нінащо не звертала уваги. Такою мовчазною вона сіла на віз свого нелюбого чоловіка і виїхала з того двору, де зросла і своєї долі діждала. Вже за ворітьми її серце не витримало болі і вона голосно заридала...

Всі знали що Ірма замужем, але як її жиєть ся, того ніхто не міг знати. Всі думали, що їй дуже добре, бо не дарма ж вона нікому не розповідала нічого про своє житте. Казали, що попала в багатство, тай записала ся. А Ірма була однакова і замужем: мовчазна, сумна й невесела. Бруно непокоїв ся, відчуваючи, що його жінка має „щось“ своє на душі і коли те „щось“ прокинець ся в ній, то він буде її більш непотрібний.

Ще з першого дня свого замужнього життя, вона відчула, що зробила фатально-страшну помилку, яку ніколи і нічим вона вже не поправить. Се було вранці, коли вона сама лишилася на ліжку, а Бруно десь вже вийшов. Вона сиділа пригнічена і з білю в серці відчувала, як страшно чогось палає її лице. З невимовним жалем дивилася на своє зневажене тіло і їй хотілося піти кудись, щоб навіть сховати ся самій від себе. Вона чесна жінка кривоногого Бруно, але як тяжко разить її душу якась червона пляма на білім простирадлі!..

Вона схопила ся з ліжка і поспішаючись стала одягати ся, а думки зривали ся і зникали, як вітри перехідні. Коли застібала блюзку, то побачила на своїх грудях якусь темно-синю пляму. Пригадала, як божевільно схопив її зубами чоловік, коли вона мала стати його жінкою.. Щось обірвало ся в її душі і вона відчула, що навколо неї пустеля німа, де згинуть марне всі її скарги молодости.

Коли вона вийшла на подвір'я, то там вже порались біля корів наймички і, як їй показало ся, вони чогось вороже дивили ся на неї. Вийшла через сад на поле, звідки було видно кірху і кришу хати, де жие тітка Емма. Вона байдужим поглядом оглянула всю місцевість і їй стало на душі якось так пусто, так нудно, що з її уст самі собою злетіли слова: „Все-одно, гинути — так гинути, а бороти ся, — так бороти ся“..

Після обіду до Бруно стали сходити ся вчорашні весільні гості і гульня знов розпочала ся. Ірма почувала себе цілком зайвою в хаті, а через те весь день пробула на дворі, ознайомлюючись з господарством свого чоловіка. Дивно, що вона пригадала Еміля і весь час думала тільки про нього. Вона, що раніш сама відмовилась від нього і не хотіла знати й відати його, зараз тільки тим і жила, що думала про нього. Одного разу їй показалося, що він лежить поруч неї на ліжку і вона тяжко розридала ся, коли побачила, що лежить тут иньший, якого ніколи вона не кохала.

Еміль був для неї недосяжною далекою мрією. Вона жила споминами і кохала те все, що тільки нагадувало його.. Всі думки свої, всі мрії, всі надії вона сполучала з його іменням, а разом з тим боялась зустрінутись з ним.. Що вона скаже йому?.. Зрадила безцільно і зробила нещасною себе і його.. Хіба-ж се може бути якоюсь помстою йому, за ті маленькі, юнацькі його гріхи.. Він-же сам покутує їх..

Раз до неї прийшла тітка Емма. Розговорившись про всяку всячину, вона спитала ся:

— А як ти почуваєш себе, Ірмочко? Я думаю, що тобі самій тепер цікаво бути замужем?

Ірма була цілком спокійна до того, але таке запитання було для неї надто несподіваним, а через те вона і відповіла теж запитанням.

— А як ви, тіточко, думаете? Певне ви тоді почували себе чудово, коли за сорок корів зрадили?.. Як що вам цікаво знати, то я скажу, що я зараз дуже нещасна...

— Ірмо, ти правду кажеш? Через що-ж ти нещасна?

Ірма замість відповіді закрила лице долонями, і тяжко, безрозважно заридала... Емма злякала ся, що так стурбовала її і стала заспокоювати:

— Заспокій ся, моя дитино, мій друже! Повір мені, що так воно завши буває. Я теж страждала... Нічого все... От поживеш тай при звичайш ся, а тільки треба забути за те, що вже минуло на завши.

Крізь сльози, ледве вимовляючи слова, відповідала:

— Ні, моя тіточко, моя голубочко! Я лише зараз все зрозуміла... Яка я була божевільна, коли зріклась Еміля... Він-же мені не зробив нічого прикрого, а я так йому віддячила. Се біль моєї душі і мені ніколи його не позбути ся... Я знаю зараз одно, що я люблю Еміля і страшно ненавиджу Бруно. Я мушу дбати про його господарство, яке мені непотрібне, мушу їсти його хліб, який гіркий для мене, я мушу... мушу спати на його ліжку, яке страшне і противне для мене... О, як би ви мене не відпустили від себе... я була б тоді вільна і не знала б сього горя!..

Емма щось ще говорила, виправдувалась, дорікала, а нарешті сказала, що „все дурниця“, а нехай краще коли небудь зайде до неї, та візьме собі свій посаг, якого ще не забрала і до сього часу. Ірма сказала щось таке помірковане, від чого цілком заспокоїлась і спокійна пішла до дому.

Несподівано стало ся щось надзвичайне. Ірма одного дня почула, що на свою мизу приїхав Еміль і що він вже цілий тиждень був в Лібаві. Дізнавшись, що вона вже вийшла заміж, він не хотів і з'являти ся сюди, але якісь важні справи заставили його приїхати сюди. На другий день всі мизи злякано заговорили про війну, яка має розпочати ся, як сказав Еміль. Він

казав, що треба боронити волю Латвії і не допустити до панування над собою німецьких баронів. Люде слухали і захоплювалися ідеєю боротьби за свою вільність, бо, як думали тоді матимуть соймову автономію в частині російської держави. Тоді була неділя, як стало відомо, що війна неминуча і що вже оголошено мобілізацію. Коло кірхи зібралась велика сила народу, де пастор мав поблагословити покликаних до мобілізації. Всі вони стали вмісті в один ряд і серед них стояв Еміль, який йшов по своїй охоті.

Після служби, пастор вийшов з кірхи і став казати казанне. Він казав щось про гріхи, за які Бог посилає кару і що кару Божу треба приймати в християнській покорі і молити ся, щоб Бог упокоїв в раю, або повернув щасливо до дому. Коли він скінчив своє казанне і став кропити свяченою водою низько схилені голови майбутніх вояків, хтось голосно скрикнув і заривав. То серед жінок заривала Емілева мати. Ірма теж стояла в гурті жінок і ледве стримувала сльози. Коли тут вийшов з рядів Еміль, здійняв капелюха і став говорити :

„Сини Латвії! Єсть вільні країни, де живуть вільні люде. Але всі ми знаємо, як тяжко жити латишам під насильством баронів. Ми ніколи не вважали ся за вільних, а через те нас зроблено наймитами на своїй землі. Зараз одвічний ворог наш рішучо встав і йде на нас, щоб остаточно поневолити тіло і душу нашого народу. Чи допустимо до того, щоб наша кохана Латвія була під німецькою пятою?.. Чи допустимо до того, щоб наші жінки були для них наймичками, а наші діти льокаями? Сини Латвії і брати мої! Я недавно повернув ся з далекого краю, де весь час боров ся з життям і шукав свого щастя. Вам відомо, що я дечого добив ся і маю стареньку маму, яку так хотіло ся порадувати на старині літ. Але зараз настали такі часи, коли кожний латиш, який тільки любить свою Латвію, мусить забути за все і йти туди, куди кличуть нас честь і обовязок перед рідним краєм. Я вірю, що ми досягнемо своєї мети і переможемо ворога. Сміливо йдем на криваві поля, щоб там своєю кровю купити щасте країни“.

Коли він сказав останні слова, то його схопив десяток дужих рук і гордо підніс в гору. Чоловіки кричали і махали шапками а жінки десь нарвали квіток і засипали його квітками. Коли всі трохи заспокоїли ся і знов стало тихо, то Еміль сказав: „Я вірю, що всі ви любите Латвію і підете боронити її“. В відповідь звідусіль залунало: „Підем!.. Всі підем!“.

В той час, як мобілізовані посідали на вози і стали махати шапками, Ірма не утримала ся і вийшла наперед, щоб хоч ще раз побачити свого Еміля. Він побачив її і його лице страшно зблідло. З хвилину він стояв проти неї нерухомо, а далі сміливо підійшов до неї, взяв її за руку і сказав:

— Що ти зробила?

Вона ледве чутно промовила:

— Невинна я... прости...

— Але ти любиш мене?

— Люблю, Боже як!..

— Тоді йди за мною. Де буду я, спитай ся моєї мами.

Валка возів рушила на оґерську дорогу і до них поспішив ся і Еміль. Ірма стояла і плакала. Між иньшим поїхав і Бруно Зупшман, бо його рік теж призивав ся, а коли Ірма голосно стала плакати, то він сидячи на останньому возі голосно гукнув до неї: „Не плач, не плач так гірко, бо я-ж скоро верну ся!“..

Справді, через днів три Бруно вернув ся, бо він був „негодящий“. Він радісно розповідав, як йому сказали, що таких не потребують і що він може вертати ся до дому, а Ірма не могла з ним навіть і говорити, такий він став противний для неї. Час минав ся, думки зростали і в її серці збільшив ся біль вона ясно відчула, що так далі жити не зможе і що вона мусить кудись піти... Вона тільки не знала, як саме зробити се. Порадити ся-ж вона не мала з ким, а через те вирішила зробити се самостійно. Одного вечора вона крадькома пішла аж на Емілеву мизу і від його матері дізнала ся, що Еміль зараз в Тукумі в першому латиському стрілецькому баталіоні. Вона вирішила покинути Бруно і йти слідами Еміля туди, куди кличе честь і обовязок перед рідною країною. Ні, зімувати тут вона вже не буде, ні за що в світі..

Одного дня, ще в досвіта, як тільки подавали коровам їсти, вона сказала до Бруно:

— Знаєш що, Бруно, в мене немає теплих черевик на зиму. Я думаю сьогодні поїхати в Ригу і купити їх

Бруно чогось почухав потилицю і, певне шкодуючи грошей, став казати:

— Ще досить тепло і ти можеш ходити в літніх. А окрім сього, я сьогодні дуже не маю часу їхати.

— Ні, Бруно, для мене холодно... Слава Богу вже жовтень кінчається, а я-ж не хочу тоді їхати, як буде мороз і заверуха. До того-ж, в мене свої гроші ще є і я хотіла тільки просити тебе, щоб ти мене одвіз на Огер, або на Іскеюль, а там я сама вже поїду.

Коли Бруно почув, що йому грошей не прийдець ся давати, то він охоче згодив ся одвести її на станцію Огер, з такою умовою, що вона завтра повернець ся з вечірнім потягом.

Був ясний соняшний осінній день. Їдучи до Огера по знайомій дорозі, вона весь час щось думала і мовчала... Якісь страшні думки дикими вихорами налітали на її голову і від них темніло в очах... Вона жахала ся такої страшної помилки, як вона могла вийти заміж за сього зіркатого чоловіка, що зараз так упевнено сидів поруч неї і погоняв коні? Але зверхній її вигляд був цілком спокійний, наче вона й не хвилювала ся. Вона знала, що се є рішучий момент: треба бути спокійною... Ось вони проїхали коло мурованого млина і вона наче прокинулася. Кожне дерево, кущик, билинка найменша були дорогі і милі їй. Вона стала уважно придивляти ся до оточуючих картин рідної місцевости, щоб навіки запам'ятати їх. Вона бачила над дорогою довгий ряд пожовклих верб, сумні стерні і рідний зелений сосновий ліс. Все се промовляло до неї словами минулого щастя і будило якусь завзятість йти вперед, на зустріч своїй долі, аби тільки не корити ся сьому чоловікові.

Скоро показали ся червоні дахи огерських дач і вони стали наближати ся до станції.

Потяг на Ригу мав йти через півгодини, а через те вона стала розмовляти з Бруно, які саме хоче купити черевики. Казала, що купити лякировані з гудзичками і йому самому буде приємно йти з нею до кірхи в неділю, або пройтись в народній дім в Роненбурґ, де місцеві аматори улаштовують виставу на користь латишських баталіонів. Бруно слухав і всміхав ся і йому справді було приємно слухати її.

Коли вона вже сиділа в вагоні, то дивила ся, як Бруно здійняв капелюха і махаючи ним перед своїми грудьми, ще щось кричав до неї, але вона не могла чути...

Вечером вона вже була в Ризі і розпитувала ся, де тут „Червоний Хрест“ щоб вступити туди на його курси милосердних сестер. Коли їй хтось відповів де саме він знаходиться і як туди їхати, то вона взяла візника і спокійно поїхала по рівній брукованій вулиці великого міста.

Чорне небо вгорі всміхало ся зорями, а електричні вогні навколо, здавалося, вабили і закликали її бути рішучою до кінця...

Вона й сама знала, що повороту немає і що з Бруно розпрощала ся назавши, бо впереді її чекає Еміль і його шляхом, вона йде до нього.

М. ТЕРЕЩЕНКО.

* * *

По безкрайому полю ходити,
І шукати стару хоругов —
Кілько в сьому жалоби трембіти,
Кілько ран окрепляли любов...

І не мати спромоги упасти,
Аби тихий спочинок найти,
І шукати у полі квітчастім,
І шукати й не бачить мети!

По безкрайому полю ходити,
І шукати стару хоругов,
Що покинуло військо розбите —
Не найти в полі, вбранім у кров...

ХОМА БРУТ.

Пляшка.

Де ви бачили за наших підлих часів де-небудь хоч-би одного оптиміста?

Їх немає. Мов корова язиком зливала. Весь світ зараз перемінив ся в песимістів, які скрізь — на вулицях, площах, у вагонах залізниць, базарах, театрах і кавярнях стогнуть, ригають ганьби і опльовують жовчю всесвіт.. А оптимістів, милих, веселих, життю радісних, галосно базікаючих і завжди готових реготати, дивлючись на палець, — немає і немає!. Чи повішено, а чи розстріляно їх, чи просто дали дуба з голоду — се питання нас цікавить мало. Ми тільки з крайнім жалем констатуємо факт поголовного зникання оптимістів...

Тим часом одного однісінького оптиміста ми усе-ж таки бачили. Мало сказати бачили — розмовляли з ним. Більш од сього — мадали руками, що-б переконати ся, що се дійсно жива людина, а не якесь опудало, хитро зроблене агентами уряду...

Се був маленький, жвавий, товстенький собі чоловічок. Замість шиї у нього було два чи три товсті вола. Про-те і голова і все що у нього було на голові: живі, блискучі очі, до міри товстий, трохи червоний ніс, повні червоні губи та румяні губки, — усе се разом з двома короткими і пухкими руками що хвилини рушало ся, стрибало, усмікало ся, реготало!

Можливо, що і ви де небудь його побачите. Ви пізнаєте його по обшитій сірим салдатським сукном пляшці на боці, з якою він ніколи не розлучаєть ся. З нею він мандрує по залізницях, ходить до театру, навіть до лазні.. За одної маніфестації ми бачили, як він ішов на чолі радісно оживленої товпи. Голова — гордовито піднята, очі сяють, сам захватно співає гімна, відсвіжаючи горло своєю пляшкою. Другого разу бачили ми, як він виходив з церкви з лицем, переповненим шанування і віри. Правою рукою він крестив ся, лівою — підтримував пляшку. Ми

запевнені, що, як доведеться нам, крий Боже побачити його похорон, то він у труні лежатиме з пляшкою при боці. Так з пляшкою він і стає перед Судом Найвищого...

Яко-сь спитали ми його:

— Що се у вас за пляшка? Чому з нею ніколи не розлучаетесь?

— Чому? — здивувався він, схопившись за живіт від реготу — а ось чому...

І оповідав нам ось що:

„Сю пляшку купив я за три карбованці, коли охотився 1910 року по горах і ріках Закавказзя.

Зверху, як бачите, нічогісенько особливого ся пляшка не виявляє. Звичайна пляшка, як тисячі інших пляшок.

Про-те у сієї пляшки — прірва несподіваних якостей.

Я се відкрив першої-ж охоти.

Був тоді вохкий холодний вітряний ранок березня. Ні вершку Арарата, коло підніжжя якого я вештав ся, ані його середини не було видно через густий, як молоко, туман. Тільки найблизчі гряди чорних вулканічних скель сумно темніли, наче кістяк знівченого пожежою величезного будинку. А низче хвилювало ся сіре, оливоане озеро. Звідсіля і десь з гори було чути безупинний гогіт тисячі гусячих зграй, що летіли до півночі. І у цьому гоготі міцний, величний гімн натурі, що прокидала ся від зимового сну, і величному інстинкту любови... Вохкість та холод мене простромлював наскрізь і я тряс ся, мов Катн, до сього-ж не застрелив жадного гусака. Злий, як гримляча гадюка, сказав собі:

— Годі! Треба кинути оцю дурницю і йти до-дому. Трезор! Досить робить ка-зна-що!

Трезор та я зійшли з нашого вартового пункту до найблизчої печери, що збудовала ся з химерно скомбінованих скель. Тут не було холодного вітру, нудного дрібного дощу і приємно пахло димом. Ми знайшли долі послідки огнища, оберемок сухого палива і кучу овечого кіз'яку — сліди пачкарів, або таких-же охотників на гусей, як і я. Я розіклав огнище, витяг з торбинки їжу і відіткнув свою новеньку пляшку. Навіть Трезорові все се так прийшло до душі, що він зійшов з свого місця, підійшов і сказав розумними жовтими очима:

— До доброї речі ми з тобою додумали ся! Ти, як я бачу, хлопець з мозками.

Огнище тріскотіло і палало, пляшка по-волі булькотіла, Трезор раював, плямкаючи послідки сніданку. Се тягнуло ся з якусь годину.

Потім я закурив цигарку і як ми вийшли наповерх, я не міг зясувати собі, що стинило ся в природі: в яскраво-синьому небі раділо сонце, покритий срібним снігом усміхав ся до весни Арарат, а десь долі широко розстилало ся блакитне чудове озеро. По дзвінкому прозорому повітрі носили ся без кінця зграї гусей...

Незабаром поклав я пару добрих гусаків у сітку і, задоволений вдачею і чудовим днем, пішов до свого містечка, весело висвистуючи охотницьку пісню.

Свідок сього — Трезор. Ся добре вихована, розумна і сумлінна собака ніколи не вчинить собі ганьби безсоромною брехнею.

Другий випадок був уже на Херсонщині. Нас охотників, було пятеро. Ще у дорозі, довгій та нудній ми посварили ся один з другим, правда, з-за ка-зна-чого. Один другому ненароком зімняв цигарники з цигарками, той сьому відтиснув ногу, а сей тому обірвав реміня коло ладівниці. Приїхали ми до економії злі та труйні. І, як увійшли з темряви в освітлену кімнату, зараз роайшлись по кутках, сопучи і сумно зітхаючи...

Про-те, як-би сторонній глядач увійшов-би в нашу кімнату після того, як ми посиділи не більш години коло столу, який оздоблювала моя пляшка — він побачив-би зовсім иньше видовище. Шум і сміх, і вибухи життя радіючого реготу вдерли ся до нас у кімнату з моєї маненької скромної пляшки!

Трете трапило ся в залізничному вагоні. Було тісно, накурено, темно. Я увійшов, коли уже всі місця було зайнято і мусів їхати, навстоячки. По злих, похнюпих лицах пасажирів я добре бачив, що ніякі прохання мої уступити хоч крайок лави — не зробили-б нічого.

Од-те прийшов час вечеряти. Я достав їжу, відіткнув пляшку і чемно запропанував її. Я не помітив, щоб хто довго відмовляв ся від пропозиції. Але одразу побачив наглу відміну. Мовчазливий сопіт похнюпого вагону поволі перетворив ся у добротливий гомін. Стало чути зичливі вибачки:

— Чи не перешкоджую я вам?

— Здаеть ся, я сів на вашу шапку? Вибачайте.

— Може мені трохи посунуться?

А коли у когось знайшла ся свічка (каз-на-звідки), вона весело осяяла ряд втомлених, але добрих обличів, які привітно

усміхали ся. Не помятаю, яким робом, але для мене швидко знайшло ся гарненьке місечко і ми продовжували подорож, як старі, добрі товариші..

Четверте, нарешті, було на русько-австрійському фронті. Я поспішав з відпуску до фронту. У Кам'янці я побачив ладовного самоката, який мов рупити до Чернівців. Він був навантажений до верху пакунками, стягами заліза, милосердними сестрами та салдатами самокатної роти.

Кажу до шофера :

— Улаштуйте мене до Чернівців.

— Нема де сісти... Бачите?

— Та я як-небудь: я — не панночка.

— Все їдно — не можна. Самоката обраховано на 80 пудів вантажу, а тут уже є 90 пудів, без милосердних сестер та салдат. Я за се відповідатиму..

Сумно зітхнув я і сів на ступицю самоката. Та щоб зогрітись, ковтнув яку-сь чарку з моєї пляшки.

Шофер зацікавив ся :

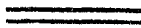
— Се вода?

Щоб довести шоферу, що в пляшці не вода, я пропонував йому покоштувати. Після двох, або трьох чарчин він критично оглядів свою машину, розсудив усі pro і contra і прийшов до висновку, що, як мене посадити на бочку зі смаровилом, а на мене покласти праву половину унтер-офіцера і ліву милосердної сестри, то до Чернівців можна доїхати гарно. Так воно й вийшло.

Звичайна походна глиняна пляшка, ціною в три карбованці, має, таким робом, ось які вартости: розгоне туман, зупиняє дощ, затишає вітер, відчиняє серця, впроваджує взаємне прихилле, відшукує місце в вагоні, погоджує ворогів і допомагає витривалости самокатів!

Хіба сього мало?

Як-що хочете побачити за наших часів оптиміста, пам'ятайте, що при ньому повинна бути пляшка: без пляшки оптимістів ми не бачили.

МИКОЛА КОВАЛЕВСЬКИЙ.

Од романтики до реалізму.

(З історії однієї партії).

Світлій пам'яті свого духовного брата й ідейного товариша К. Н. К., який передчасно загинув весною 1915 року, з глибоким сумом присвячує
Автор.

II.

Установчий з'їзд партій. Лівобережці. Еволюція світогляду. Різними шляхами.

Установчий з'їзд української с. р. партії відбув ся в початку квітня (4—5) революційного 1917 року. З'їзд сей, скликаний в атмосфері ще непережитої весняної радості перших днів волі, не визначав ся своєю підготовленістю як з теоретичного, так і з організаційного боку.

На з'їзд приїхали делегати старих нелегальних партійних організацій, а також зіхалась окремі партійні робітники. На з'їзді були відчитані доклади про федерацію, про земельну справу, про відношення до тимчасового уряду й інші.

Більшість докладів не викликала великих суперечок та дискусій і лише доклад в земельній справі виісе де-яке оживлення дебатів. Як і треба було сподіватись, на установчому з'їзді партії домінуючу роль відіграли діячі колишньої київської групи, які гуртувались коло „Боротьба“ і які в своєму програмному проєкті виставили не соціалізацію, а націоналізацію землі. Отже і на з'їзді ся течія позначилась дуже виразно, викликавши де-яку опозицію з боку меншости.

Докладчик по аграрному питанню звернув увагу на те, що розвій сільського господарства на Україні ішов иньшим шляхом, ніж у Великоросії; через те і аграрна програма укр. соц.-рев. не може бути безкритичною копією аграрної програми рос. с.-р. На Україні немає майже зовсім общинного землеводіння і через се психіка українського селянина далеко більш індивідуалістична, ніж великоруського хлібороба. Признаючи принципово кінечним ідеалом партії соціалізацію землі, укр. соц.-рев. партія не вважає можливим серед сучасних умовин

проводити на Україні цілковиту соціалізацію і мусить обмежитись соціалізацією частинною. Ця частинна соціалізація заключається в тому, що всі царські, кабінетні, монастирські, церковні і поміщицькі землі мусять в найближшій будучині перейти до рук українського національного фонду, яким орудуватиме сейм автономної України.

Так, в коротких словах, виясняв докладчик аграрну справу на Україні, і, йдучи за докладчиком, зїзд ухвалив такі тези в аграрній справі :

а) визнаючи конечним ідеалом повну соціалізацію землі, партія буде обстоювати при теперішніх умогах негайну передачу земель царських, кабінетських, церковних та монастирських, а також маєтків великих землевласників до українського земельного фонду, користування яким має бути переведене на основі трудового принципу, через трудові громади ;

б) видатки по проведенню наміченої вище аграрної реформи повинні бути оплачені з скарбу автономної України ;

в) Укр. партія соц.-рев. буде обстоювати той спосіб переведення аграрної реформи, який при найменшій затраті народніх коштів дасть найбільш користи трудовому народові ;

г) ті землі, які після проведення аграрної реформи залишать ся в руках дрібних землевласників, не можуть бути продані в приватні руки і можуть перейти тільки в український земельний фонд ;

д) аграрна реформа на Україні має бути проведена на Українському сеймі ;

е) партія буде вимагати негайного видання закону про заборону продажу земель в приватні руки до проведення аграрної реформи, а також закона про заборону заставляти землю та ліси, віддавати в аренду на довгий строк та продавати і орендувати багатства, що заховані в глибинах землі ;

ж) партія буде вимагати від Тимчасового Уряду, аби він пильно стежив за виконанням закону про охорону лісів.

З вищенаведених постанов бачимо, що установчий зїзд партії стояв цілком на ґрунті київського програму і лише розвинув та деталізував занадто схематичну програму київської групи в земельній справі. Розуміючи соціалізацію землі, як повне скасування *приватної* власности на землю, зїзд представляв собі розвиток дальших земельних відносин, як повільну і плянову організацію *національної* власности на землю. Ця організація національної власности або націоналізація землі мала одбуватись шляхом послідовної конфіскації земель, причім в першу чергу мали націоналізуватись землі царські, кабінетські і т. д., *а також маєтки великих землевласників*. Про землі середніх та

дрібних землевласників в резолюціях зїзду нічого не говорять ся. Очевидно, сї землі мали складати другу категорію земель, які мали націоналізуватись в другу чергу, коли процес вивласнення великих маєтків та латифундій закінчить ся.

Питання про те, чи з викупом чи без викупу будуть націоналізовані землі, зїзд остаточно не вирішив, або, як каже репортёр „Боротьби“, „більшість зїзду, признаючи принципово бажаною конфіскацію без викупу, вважала поки що неможливим дати в сій справі категоричну відповідь“¹⁾.

Але разом з тим, резолюція зїзду зазначає, що партія буде обстоювати найдешевший спосіб проведення аграрної реформи, який при „найменшій затраті народніх коштів дасть найбільше користи трудовому народові“. Отже, зїзд не виключав можливости тих чи иньших затрат які потрібні будуть при реформі.

Таким чином, треба признати, що установчий зїзд партії дуже реалістично розумів аграрну реформу на Україні і рішучо порвав з російською інтерпретацією соціалізації землі.

Тут до речі буде згадати, що установчий зїзд одбував ся в початку квітня, коли громадянство було захоплено першим революційним ентузіазмом, коли все здавалось можливим і легким до здійснення. Не дивлячись на таку атмосферу, зїзд весь час стояв на цілком реальному ґрунті і в сїм можна було вбачати здорові елементи дальшого розвитку молодой партії.

Обібраний зїздом центральний комітет мав провадити дальшу організаційну роботу і працювати над закріпленням і розвитком партійної справи.

Кінчаючи характеристику установчого зїзду, мусимо зазначити, що і в справах національно-політичних зїзд ухвалив ту-ж саму позицію, яку займала київська група. Резолюція зїзду вимагає скликання Української Установчої Ради, яка-б виробила і провела в життя основи національно-територіальної автономії. Таким чином, можна з певністю сказати, що перший партійний зїзд виявив яскраво свою ідейну залежність од попередньої київської групи і лише розвинув та конкретизував їх лозунги та постулати...

Після установчого зїзду партії починаєть ся широкий організаційний рух в селянстві, який створює майже в кожному повіті численні партійні організації. В партію входять нові елементи, нові на-

¹⁾ „Боротьба“ № 1.

строї. Ідейна платформа установчого з'їзду, особливо резолюції його в аграрній справі, викликають опозицію з боку де-яких партійних груп. Сей опозиційний настрій в решті решт набирає організованого характеру і в кінці травня тоб-то через два місяці після установчого з'їзду в Полтаві відбувається конференція лівобережних організацій. Ми не маємо відомостей про те, скільки організацій взяло участь в сій конференції. Але постанови сєї конференції остільки характеристичні, що їх можна з певністю вважати показчиком нової течії, яка зродилась під впливом різних обставин та чинників в процесі масового розвитку партії.

Ся „лівобережна“ конференція була лише початком цілого ряду виступів представників нової течії на дальших загально-партійних з'їздах. На чолі сєї нової течії була полтавська організація, до якої приєдналися де-які інші лівобережні організації, через що нова група й прибрала назвисько лівобережців.

Отже, щоб зрозуміти під чім впливом найбільше зродилась „лівобережна“ течія, треба навести де-які резолюції полтавської конференції в справі відношення до інших партій. Лівобережці вважали, що „партія соц.-рев. (росіян) є найближчою до укр. партії соц.-рев.“, а через те „ми будемо координувати свою діяльність з організаціями сєї партії на місцях в формі взаємного представництва в комітетах, б'юроків в різних виступах, спільних підприємств і т. п.“

І далі: „близькі по своїй ідеології та програмам національні партії, як С. Е. Р. П., або вірменська партія Дашнакцютюн мусять провадити свою діяльність в повній згоді, прямуючи до утворення федеративної Загально-Російської С. Р. зложеної з автономних національних партій“. Таким чином, „лівобережців“ дуже непокоїла дальша судьба російських с.-р. і не тільки на Україні, але і в Вірменії, черес що вони й вимагали злиття в загально-російську партію, хоч і на автономних основах, котрі, певна річ не зменьшили-б російського впливу на українське життя.

І коли переглядаємо дальші резолюції лівобережців, то бачимо ще виразніше велику залежність нової течії од росіян. В земельній справі лівобережці точно і старанно копіюють своїх російських товаришів і вимагають соціалізації землі в тій постановці, яка була цілком заснована на даних російської економічної дійсности¹⁾.

Виконуючи свої постанови, лівобережці не тільки вступили в контакт з росіянами „в формі взаємного представництва в комітетах“, але сотворили цілий ряд дуже оригінальних організацій, які з цілко-

¹⁾ Див. резолюції лівобережної конференції 30/V—1917 р.

вним правом можна назвати дітьми „двуликого Януса“. Сі лівобережні організації склались з двох частин — української і російської. На чолі їх стояв загальний комітет, який керував справами. Вся оригінальність цих організацій полягала в тому, що вони ніяк не могли визначити свого, так би мовити, підданства. Якій вищій інстанції вони підлягають? Якого Ц. К. мають вони директиви виконувати — російського чи українського? Неясність цієї юридичної сторони отсих подвійних організацій приводила до того, що комітети їх виконували приписи і того і другого Ц. К. в залежності од того, хто в той мент стояв на чолі комітету і чиї постанови більше були до вподоби керівникам організації.

Розуміть ся, сі ідейні гермафродити довго не могли сидіти на двох стільцях, бо народ вимагав ясної і виразної національної політики.

Але існування „двуликх організацій, як і постанови лівобережців на полтавській конференції, доволі виразно зазначили „відкіля сей дим іде“.

Трагічні події грудня-січня на Україні цілком виявили як ідейне, так і національне обличчя лівобережців¹⁾, їх-же поведження і характер виступів на партійних з'їздах здобули їм назвисько „російських соц.-рев., які говорять по українському“...

Перша зустріч лівобережців з спадкоємцями київської групи одбулась на загально-партійній конференції в Києві 3—6/VI. Вся конференція поділилась на дві майже однакові частини, які весь час уперто змагались між собою. В першому деклараційному виступі устами свого лідера лівобережці заявили категорично, що „домогання українського національного фонду та українізації армії і фльоти ідуть яскраво в супереч ідеології партії. Через се зовсім не дивно, що російська демократія ставить ся до нас вороже, бо йдемо разом з українською буржуазією. Інтереси трудових народів ніколи не суперечать з собою, для того ми повинні строго додержувати солідарности з російською демократією і відмежуватись від укр. буржуазії. Далі промовець констатує, що „партія відносно національного питання поділилась на дві течії. Меншість (лівобережці) вважає своїм максимальним домаганням національно-територіяльну автономію, більшість-же партії піддалась гіпозові ідеї державности і настроєна, як самостійники. Промовець остерігає партію перед самостійництвом²⁾.

1) Про се далі.

2) „Боротьба“ № 5, стр. 5 промова Л. Ковальова.

Таким чином два питання різко відокремили лівобережців од партійної більшості — земельна справа і проблема національно-державного будівництва.

Оскільки характерна була декларативна промова лідера лівобережців, остільки-ж відповідь лідера партійної більшості характеризувала ідейні настрої останньої. Гостро критикуючи „общеросизм“ лівобережців, — лідер більшості заявив, між иньшим, що „ні український земельний фонд, ні українізацію війська не можна вважати справами укр. буржуазії“. Інтереси навіть трудових народів часто суперечать собі. Вони не будуть суперечити в соціалістичному ладі, але в буржуазному устрою ми є свідками економічної боротьби націй.

Всім повинно бути ясно, що в економічній залежності України від Росії заінтересована не тільки російська буржуазія, але й демократія. На се є найкращим доказом всеросійський селянський зїзд, де селяне — великороси виступали проти автономії України тому, що на Україні є вугіль, залізо, цукор і чорнозем, а українські селяне як-раз через те хотїли автономії. Ми федералісти і для того мусимо боротись за повне економічне визволення укр. народу з-під економічного гніту чужинців. Борючись за се, ми йдемо разом з укр. буржуазією. Одначе се не значить, що ми йдемо за нею. В нас буржуазія ще дуже квола і вона йде за демократією, а не навпаки¹⁾..

Лівобережці висловлювались різко проти „національної єдності“, раз тільки до цієї єдності має будь-ли яке відношення буржуазія. Партійна більшість не подїляла цього пролетарського пуританізму і в сфері національно-політичної боротьби стояла за коаліцію з буржуазними елементами, уважаючи, що за сучасних умовин „общеросійській“ ідеї, коло якої зєднались ріжнородні російські елементи, треба протівоставити українське національне єднання.

Але найбільш жорстока битва завязалась коло земельної справи. Тут виявилась величезна різниця між поглядами лівобережців та більшості. Докладчик більшості, як і на установчому зїзді, виходив з того, що „на Україні неможливо перевести таку соціалізацію, яку виставляють російські с.-р.“... „і через те ми привнаємо необхідність утворення українського національного земельного фонду“... Національний фонд, тоб-то національна власність на землю, впливала не тільки з соціально-економічних причин, але також і з причин національно-політичних. „Земельна справа тісно вяжеть ся з усім національним і політичним життям, і через те ми, як федералісти, мусимо міцно стояти на тому становищі, що земельна реформа мусить бути переве-

¹⁾ „Боротьба“ № 5 стр. 6 промова М. Ковалевського.

дена на українському установчому сеймі і що мусить бути утворений український земельний фонд“.

Докладчик заявивсь також против революційних методів проведення земельної реформи, бо „занадто революційні методи можуть багато пошкодити“, а тим часом „треба так провести реформу, щоб не викликати великої руїни“. Докладчик зазначив також трудність безвипусної конфіскації земель і пропонував не вирішати цього питання категорично, а zostатись на ґрунті постанов установчого зїзду.

Розуміть ся, лівобережці виступили з гострою критикою докладу, доводили „буржуазність“ його тезисів і натомість виставляли свої поштуляти в аграрній справі, ухвалені лівобережною конференцією і цілком скопировані з програми рос. соц.-рев. Відповідаючи лівобережцям, докладчик заявив, між иньшим, що „під таким (лівобережним) програмом У. П. С. Р. підписати ся ні в якому разі не може“.

Різким контрастом лівобережним настроям була влучно сказана промова одного з членів зїзду в справі викупу: „...ми повинні до справи конфіскації ставитись дуже обережно. Безвипусна конфіскація не може обійтись без великих заколотів і без крові, і тому ми мусимо собі ясно зясувати, що краще — чи викуп *крізавий*, чи *грошовий*“... Змагання двох течій закінчили ся компромісом, на основі якого були ухвалені резолюції, але який залишив незадоволеними обидві течії.

Вони мали зустріти ся на загально-партійному зїзді, уже цілком підготованими до нової генеральної битви, яка повинна була означити дальший розвиток і еволюцію партійного світогляду.

А тим часом події розвивались і вимагали ідейної та організаційної єдности. Конференція виявила нові ідейні формації в партії; „лівобережці“ виступили на конференції, як представники ідеології міжнародного соціалізму, і оскільки їх виступи відповідали справді сій ідеології, остільки ми мусимо їх вітати — казав в останньому слові представник ц. к. Але з другого боку ми мусимо бути дуже обережні тоді, коли під покривкою інтернаціоналізму ховаєть ся специфічний російський соціалізм, і з „общеруськими“ тенденціями в нашій партії ми будемо рішуче бороти ся. Наша партія молода і перед нею лежить велика, важна, але рівночасно і гарна дорога творення власної ідеології. Ми мусимо не тільки руйнувати в собі старі звички, внесені в нашу психіку „обрусенієм“, але й творити український соціалізм, який безпосередньо входив би в тісну звязь з європейським соціалізмом, без посередньої інстанції російського. За нашою партією піде незабаром майже вся українська селянська маса і через те наше становище дуже відповідальне“...

Так малював в останньому слові задачі, що станули перед партією, представник Ц. К. Конференція лише підчеркнула їх; дати їм належну постановку та вирішити їх повинен був авторитетний загальнопартійний з'їзд...

Другий загальнопартійний з'їзд, який зібрався в липні, всю свою увагу зосереджував на загальній справі і на проекті програму, що був предложений Ц. К-том з'їздові на затвердження.

Сим разом докладчиком в аграрній справі виступив представник лівобережців. Його аргументація виходила з старонародницького афоризму, що „земля нічия, земля божа“. Отже „головне домагання партії в програмі мінімум се скасування всякої власності на землю і безвипусна передача всіх земель в користування всього трудового народу на основі урівнюючого принципу. Партія повинна поборювати не тільки приватну власність, але всяку власність на землю взагалі, отже і власність державну, громадську і т. ин.“... „Найбільшу компетенцію в розпоряджуванні землею повинна мати *сільська громада*, як найбільше демократична одиниця по своєму складу. Чим вищий орган самоврядування, тим *менше* право має він розпоряджатися землею“.

Такі думки лежали в основі лівобережного докладчика. Як і треба було сподіватись, прихильники попередньої позиції партії в земельній справі виступили з різкою критикою доповіді, повторюючи уже відомі аргументи преси російського проекту соціалізації і висловлюючись за *національну* власність на землю.

Доклад лівобережців був яскравою ілюстрацією до їхнього, висловлюючись вульгарно, „незаконного сожителства“ з російськими соціал-революціонерами. Оце скасування *всякої* власності взагалі (земля божа), рівно ж і передача всієї земельної справи в компетенцію сільських громад, які являють ся по замислу докладчика найвищими органами аграрної реформи, зужування компетенції державних центральних установ — все се надзвичайно характерно виявило якусь фатальну залежність лівобережних теоретиків од „найближчої“ до них партії російських соціал-революціонерів. Провіденціалізм „общини“ (сільської громади) і взагалі вся концепція аграрного питання, повторяємо, викликали різку опозицію. Палкі суперечки під час голосування резолюцій перейшли в одкриту ворожнечу, і лівобережці кілька раз демонстративно виходили з залі засідань. Знов з'їзд мусів шукати якогось компромісу, щоб погодити обидві течії. Прихильники українського земельного фонду зробили де-які уступки лівобережцям. В результаті з'їзд ухвалив резолюції, які не задовольнили ні лівобережців, ні правобережців.

Напруженість атмосфери одбилась і на прийнятті програму партії. Програму партії був ухвалений, але з приміткою, що він віддаєть ся на референдум всіх партійних організацій.

Сей програм, видання й поширення якого чекали всі партійні працівники, одбив на собі істнованне в партії двох течій. Автори його, очевидно, хотіли задовольнити обидві течії, і через те ми бачимо багато пунктів, які мають відношення до того чи другого напрямку партійної думки.

В національній справі програм висуває суверенність нації, як вихідну точку національних змагань. Суверенна нація має по своїй волі рішити чи бути їй незалежною державою, чи приступити до федеративної чи якої иньшої злуки з иньшими державами. Таке безумовно точне і ясне трактуванне національної справи дуже вигідно одрізняло ухвалений програм од численних проєктів, в яких плутались поняття федерації, автономії, конфедерації і т. д.

Пункти програму в аграрній справі відбивали на собі впливи лівобережців і схилились до соціалізації землі, хоч і про земельний фонд було згадано, правда в скобках.

Иньші пункти програму не представляли нічого особливо цікавого і доповнювали основні національні та соціальні вимоги партії.

Зїзд закінчив ся під гнітючим вражіннем ідейного розбрату. Дві майже однакові частини зїзду (більшість була 2—3 голосів) різійшлись після битви не перекопавши одна другу. Кожна лишилась з своїми думками, з своїми ідейними настроями.

Зїзд не дав потрібного обсиднання. Навпаки — він виявив цілковиту незгоду, яка запанувала в рядах партії.

А значінне партії зростало з кожним днем. Разом з тим зростала її відповідальність. Час дискусій минав. Наступали історичні дати українського життя. Віддавати й надалі свою енергію виключно кристалізації ідеології стало не можливо.

Обставини вимагали од партії великої дієвої енергії і реальної праці на державнім полі

Щоб покінчити остаточно з ідейними настоями партії в тій порі, треба згадати ще за, так званих, конфедералістів. Як показує сама назва сієї течії, найбільшу увагу вони звертали на питання державного будівництва України. Не дуже численна група конфедералістів видавала свою газету „Конфедераліст“, в якій знаходимо цікавий матеріал для характеристики „конфедералістичних“ ідей. „Конфедераліст“ друкував статті російською і українською мовою, іменуючи себе

„органом українських соціалістів-революціонерів незалежних“. В першому числі цієї газети знаходимо і „маніфест“ нової групи.

„Как в области политической, так и в области социальной, мы государственники, и потому всё предстоящая нам преобразования в хозяйственно-экономической области мы рассматриваем прежде всего с точки зрения государственных украинских интересов, а затем уже с точки зрения интересов отдельных лиц или групп граждан“¹⁾.

Конфедералісти, як бачимо, вище над усе ставили інтереси держави, як такої, а тоді уже дозволяли собі трохи зайняти ся інтересами тої чи другої класи, або по термінології „Конфедераліста“ інтересами „отдельных лиц или групп граждан“. І не диво через те, що в ідейних настроях конфедералістів переважно значіне має стремління до сотворення суверенної української держави, яка-б заключила конфедерацію з иншими державними організаціями.

Інтереси-ж трудівничих клас — робітників та селян — мало обходили конфедералістів. Українська державність — се, так би мовити, *suprema lex* новоявлених „государственников“, і в цьому виявлялась їх справжня „незалежність“ од партії, яка стояла весь час на класовому розумінні державного будівництва.

„Державницькі“ настрої конфедералістичної групи не могли не викликати суворого осуду з боку Центр. Комітету партії, і 15 листопада П. К. постановив лідера конфедералістів виключити з партії за те, що редакційна заява „Конфедераліста“ „рішуче суперечить тій програмній позиції, на котрій стоїть Укр. Партія Соц.-Рев., як партія класова“²⁾...

Сим і закінчив ся „конфедералістичний“ епізод в партії, даючи яскраву і характерну ілюстрацію того ідейного „шумування“, в якому розвивалась партійна справа...

Після другого партійного з'їзду партійна справа на Україні розвивалась дуже швидким темпом. Скрізь засновувались численні партійні організації, які приймали велику участь в політичному та громадському житті народу і керували революційним рухом народніх мас.

Розвиток політичного життя і, взагалі, надзвичайний прудкий хід подій вимагав од партії держати твердо свою руку на пульсі народнього і, передовсім, селянського руху. Ідеологія партії, її програм, найбільш вабили до неї селянські маси, і через те ми бачимо, що партія найбільшим довірем та піддержкою користується ся в селянстві.

¹⁾ „Конфедераліст“ ч. 1 „Вмісто програми“.

²⁾ „Боротьба“ ч. 14.

Однаково обороняючи інтереси робітництва та селянства, партія одначе ближче була в своїх ідейних змаганнях до малоземельної та безземельної верстви селянства. Сим поясняєть ся і велика участь партії в організації та дальшому розвитку Селянської Спілки, що як відомо, відогравала величезну ролю в українському політичному житті.

Всеукраїнські селянські з'їзди проходили під домінуючим впливом укр. с.-р. і центральні органи Спілки — центр. комітет та рада селянських депутатів — працювали в тісному контакті з партійними установами.

Безпартійна, але професійно-класова по своїй природі, селянська спілка, одначе, гуртувала широкі Селянські маси на ґрунті есерівської програми і се давало могутню піддержку партії в її активних виступах на політичному полі. Вибори в російські та українські установчі збори дала рішучу перемогу партії тільки дякуючи піддержці Селянської Спілки.

Вся сила Селянської Спілки полягала іменно в її безпартійному, але разом з тим класовому характері її органів, як представницьких (ради селянських депутатів), так і виконавчих (комітети Спілки). Такий характер Спілки давав змогу об'єднувати народні маси і направляти широкий стихійний рух відповідно директивам Ц. К. партії.

Як-раз цієї сторони Спілки не розуміли лівобережці, які весь час настоювали на тому, щоб „селянські спілки старати ся всіма силами перетворити на партійні організації, а коли де-які в них не захотять цього зробити в силу свого несоціалістичного складу, тоді поборовати їх і агітувати за їх розв'язання“¹⁾.

Таке трактування задач партії що до селянських спілок не викликало співчуття в Ц. К. партії, однак під впливом лівобережців ц. к. признав бажаним, щоб „всі товариші соц.-рев., там де існує селянська спілка, ужили всіх заходів, щоб селянські спілки перетворити в партійні організації“²⁾.

Нічого й казати, що ся постанова так і лишилась постановою, бо житте рішуче противилось її здійсненню і партійна література не дає нам жадного випадку, коли б селянська спілка з професійно-класової перетворилась в партійну...

При тій широкій популярности, яку здобула собі партія в масах, перед партійними організаціями стояли великі, трудні й відповідальні задачі керування живим бурхливим народнім рухом. Щоб бути на ви-

¹⁾ „Боротьба“ ч. 10.

²⁾ Там-же.

соті сих задач і задовольняти численні потреби народні в політичній житті, партії треба було виступати добре озброєною, як з ідейного, так і з технічного боку.

До селянської аудиторії незабаром долучила ся аудиторія військова, і партійні організації в війську вимагали точних директивів та наказів.

А тим часом, ся сторона партійного життя малювалась в дуже несприятливих тонах. Справоздання місцевих делегатів на другому партійному зїзді „виявили одну основну рису, характерну для нашої партії: велику популярність і вплив з одного боку, і великий брак ідейних, інтелектуальних робітників і партійних провідників з другого“¹⁾. Губернський партійний зїзд Харківщини „констатує, що робота Укр. П. С. Р. йшла не дуже жваво за браком української партійної літератури, браком свідомих людей і молодістю наших організацій“²⁾.

Нарешті численні донесення з місць констатують те-ж саме: „головна біда наша в тім, що немає керівників, бо не можна багато вимагати від тих 2—3 товаришів, котрі тут мають ся, на таку силу матерів, солдат та робітників“³⁾...

Таке надзвичайно трудне становище партії розуміється дуже шкодливо одбивалось на партійній праці. Той факт, що на III зїзді партії члени зїзду поставили Ц. К.-ту запитання — чому й досі нема брошури про земельні справи?⁴⁾ — яскраво свідчить, що переобтяжені установи партії не вміли задовольняти найсуцтійші потреби партійних організацій. А се значно ослабляло партійну працю.

Дуже шкодливо вплинув на партійну справу також і ідейний розбрат, який запанував в рядах партії з де-якого часу. Партійна дисципліна, не в силі була уже здержувати ворогування окремих течій, що з'явилися в партії. Особливо се виявилось під час виборів до Установчих Зборів, коли на Полтавщині з'явилося два партійні списки — один суто-лівобережний в спілці з росіянами, другий разом з Селянською Спілкою. Щось подібне було і на Чернигівщині: партійний зїзд постановляє брати участь в виборах до Установчих Зборів, Центр. Ком. проводить се в житті, а група „конфедералістів“ закликає населення до бойкоту виборів і активно бореть ся з виборчою кампанією!.. Таких прикладів порушення партійної дисципліни та єдності можна було б навести силу, але і сих доволі, щоб зрозуміти трудне становище, в якому партія перебувала дякуючи ідейному розбратові.

1) „Боротьба“ ч. 6—7.

2) „Боротьба“ ч. 10.

3) „Боротьба“ ч. 12—13.

4) „Боротьба“ ч. 14. III зїзд одбув ся в листопаді.

Тут до речі буде зазначити, що сей ідейний розбрат, з якого випливали численні порушення дисципліни, розвивав ся головним чином по лінії максималізму і поміркованости партійних вимог.

Лівобережці штовхали партію на шлях соціального максималізму, значно обмежуючи програму національних вимог. Друга частина партії, яку часто називали правобережцями, хоч се не зовсім відповідало дійсному станові річей, — обороняла позицію мінімальних вимог в соціальних справах, відповідно до реальних умовин життя, але рішучо проводила програму національного максималізму в напрямі створіння української державности.

Все се розбивало партійну єдність та солідарність, доводило часто до прикрих конфліктів і, розумієть ся, шкідливо одбивалось на політичному та державному будівництві українського народу...

(Далі буде).

О. ГРУШЕВСЬКИЙ.

Нове видання творів О. Олесь.

О. Олесь. Твори. I. „З журбою радість обнялась“ вид. друге. К. 1918. альб. м. 8^о с. 144. ц. 2 карб. 40 коп. „Час“. II. Поезії вид. друге К. 1918. м. 8^о с. 130. ц. 5 карб. „Криниця“. III. Твори вид. друге К. XI 1918 м. 8^о с. 144. ц. 15 ф. „Криниця“. V. Поезії К. 1917. м. 8^о с. 159. ц.... „Криниця“.

Вичерпані збірники творів О. Олесь виходять новим виданням і можна за се дякувати київським видавництвам, але, на жаль, вони виходять без тої мінімальної уважності, яку ми призвичаїлись бачити в повторних виданнях і нема ніяких вказівок про хронологію видань, мало дат під поезіями. Між тим наша публіка не лише читає — перечитує улюблених поетів, але й цікавиться розвитком творчости: на сі запитання уважного читача зазначені повторні видання майже нічого не дають.

В нашій часопису уважно стежили за збірниками О. Олесь і давали на них своєчасні замітки та статті. Через те нема потреби докладно говорити про ті томи, які виходять новим виданням. Я лише коротко нагадаю про загальний розвій творчости поета лишаючи докладну характеристику до иншого разу.

О. Олесь дебютовав перед ширшою аудиторією збірником поезій „З журбою радість обнялась“ в р. 1907. По змісту збірник сей розділявся на такі групи поезій.

Найдавніший цікль з датами 1903 — 1905 р.р., якому сам поет поставив на чолі граціозну поезію — радісну прелюдію —

в дитинстві ще... давно, давно колись
я вибіг з хати в день майовий...
Весь Божий світ сміявся, радів...
Раділо сонце, ниви, луки,
і я не виніс щастя-муки,
і задзвеніли в серці згуки,
і розітнувся мій перший спів...

Се можна, дійсно, поставити як вступ до першого ціклю поезій О. Олесь.

Природа се перший мотив поезії О. Олесь.

В пісні про природу вилітаєть ся новий мотив — кохання

Затремтіли струни у душі моїй...
Ніжна, ніжна пісня задзвеніла в ній...

Що ж до них торкнулось? Чи проміння дня,
чи журба і радість і любов моя?!
Задзвеніли струни ще ніжніш-ніжніш..
Мабуть ти до мене думкою лежиш,
мабуть ти се вєшь ся у душі моїй
і крилом черкаєш срібні струни в нїй.. (I. 117).

Кохання — молодість — природа зплітають ся разом в одну чарівну трійцю.

Природа малюєть ся тепер в рисах закоханої уяви, в Гайнівських тонах. Як ми знаємо, тут два моменти.

Закоханій людині здаєть ся, що ціла природа перейнята коханням. Все, все живе і кохає. З ранніх поезій зазначити як цікавий, хоч трохи одноманітний в виконанню, образ — „Хвиля“

Гасне день, злітає вечір,
вечір озеро цілує..
Срібний місяць випливає,
місяць озеро цілує..
Стогне ясень: „срібна хвиле!“
Стогне ясень: „люба хвиле!“..
Гнуть ся лози, шепчуть: „хвиле!“
Гнуть ся лози, шепчуть: „люба!“..
Гнуть ся квіти, шепчуть: „хвиле!“
Гнуть ся квіти, шепчуть: „люба!“..
Вєть ся вітер, шепче: „хвиле!“
Вєть ся вітер, шепче: „люба!“ 1904, I. 46.

Всі, як бачимо, закохані в хвилю і говорять їй про свою любов... Пізнійше сей мотив детальнійше оброблено в поемі „Що року“.

Другий звичайний мотив дуалізму — природа й кохання — се поширення свого кохання на всю природу, кохання єсть центром всієї природи, як стало центром життя людини —

о, не дивуйсь, що ніч така блакитна..
Що вийдеш ти, то знала ніч оця —
і через те вона така привітна,
ясна і ніжна без кінця..
І тільки ти в кімнату підеш з ганку,
погасне тихо й журно свято скрізь,
а хмарна ніч проплаче аж до ранку
дощем рясним невітшних сліз (1904. I. 32).

Революція 1905 — 1906 р.р. з її захопленням і боротьбою, визволенням та розстрілами глибоко вплинула на поета

як згряя радісна пташок,
лехкі і сніжно-білі
пісні мої під небом десь
літали і дзвеніли.
І з неба кликали вони

до братства, до любови..
Та час, проносячись, бризнув
на їхні крила крови. (1906. I, 60).

Так влітаєть ся в поезію О. Олеся мотив революції.

Перший могутній порив, визволення пригнічених, які животіли не
чекаючи нічого доброго.

аж ось відкільсь взяла ся міць шалена,
як буря все живе схопила, пройняла, —
і ось, дивись, в руках замаяли знамена
і гимн боротьби співа невільна сторона (II. 7).

Але поруч з сією радістю визволення йшов сум руїни, розстрілів,
жарательних експедицій, страт.

ах, минали б бенкети криваві..
брязкіт зброї скоріш-би утїх..
Досить бою і крови і слави,
і довчасних могил дорогих (I, 137).

Радість визволення гасне від вражінь сієї важкої руїни, хоч на-
дії ще не зрадили і лишаєть ся серед важких вражінь руїни надія,
що не все ще загло.

Як тяжко, як журно без вас дорогі,
як пусто і сіро усюди..
Тремтїть же, тікайте, кати — вороги,
бо смуток в нас помсту розбудить.
Клянем ся ми всі, що за їх помстимо,
всі ваші злочинства згадаем,
яке надївали на край ви ярмо,
як тяжко знущались над краєм... (I. с. 66).

Ось „Ін меморіал“ вбитому під час боротьби влади з револю-
ційним рухом

хай його по звірськи вбито,
хай його в пісок зарито, —
він не вмер..
Кличе він і зве до бою
битись з царською ордою
і тепер. (I. с. 71).

Загальне вражіннє руїни — гнітючий сум

ха-ха! ха-ха! краса яка!
усюди трупи... ха-ха-ха!
і хтось дурний розсипав скрізь
рубіни крови, перли сліз... (I. 139).

Але руїна затягаєть ся, гасне революційний вогонь і темнішає
навкруги, надії щезають. Втома боротьби змінєть ся втомою безна-
дійности

ах, минали-б бенкети криваві!

Сеї крик розпачу втоми зміняєть ся страшним finale

вона в труні лежить, прекрасна Україна,
лежить, немов жива, ще тепла на столі
з стражданнем на устах і кровю на чолі (II. 61).

Пісня переймаєть ся сумом, пісня стає стогоном

сизу один.. журюсь самітно на руїні,
співаю щось помалу і без слів...
Сумні мої пісні, як сумно на Україні
серед могил і зламаних хрестів (II. с. 78).

Разом з тим письменник бачить, що збуджений хвилию боротьби, запад швидко щезає і люде знову вертають ся до буденщини, до темного животіння без надій та захоплення.

У кого розцвіла пишним, здавалось, цвітом квітка української самосвідомости, ті дуже швидко, як спала хвиля, вернулись до своєї байдужости та інертности.

Сум розбитих надій зполучаєть ся з обуренням против зрадливих і байдужих.

Знев поезії набувають сумний тон

наш край в неволі і в нарузі,
великі святощі в смітті.. (1909. V. с. 18).

Роки 1908 — 1912 се сумна доба втоми після пережитого, розчарування, розбитих надій, нових утисків і безсилового обурення против своїх та земляків —

і між ними усе свої люде,
все сусіди, свати, земляки..,
Все Степани, Івани, Іуди,
Єнки, Овські, Уки.. Павуки (1909. V. с. 70).

Увага поета двоїть ся... Велика трагедія народу і разом з тим теми трагедії серця.

Переходне місце займає песа „По дорозі в казку“ (етюд на 3 картини К. 1910), де поставлено вічно нову тезу про керманіча та про юрбу, одиницю на чолі широких народніх мас. Герой песи О. Олеся не мав відповідних прикмет і через те не вдержав влади в своїх руках. Се відгомін ослаблення суспільного руху, втоми, безсилля.

Трагедія кохання вплетено в поему природи „Що року“. Цікаво розробленне цієї поеми. Вона складаєть ся з двох частей, перша має дату — 1904 р., друга 1910 (V. 3 — 18, 18 — 45). Навіть без дат при уважнім читанню легко помітити, що ся тема витримана не в однім дусі, а дві части теми задумано по ріжному плану.

Далі йдуть настрої етюда „Трагедія серця“. Се старе, але важке питання любови між трьома людьми, неможливість для чулої людини будовати своє щасте на руїні щастя близької людини. Невелика

обсягом песка захоплює читача незвичайною щирістю настрою і важким сумом перед долею —

будь проклято житте!
Геть, геть! Проклятте!
Іди, біжи відсіль! (III. с. 99).

Закінченне нагадує мені по своєму настрою фінальні аккорди давне-грецьких трагедій.

Лірика тих років також має сю прикмету суспільної втоми та розчарування. Цікль італійський (1913. т. V.) та цікль гуцульський „На зелених горах“ (т. V) се витвір сумних років перед війною, повних суму та розчарувань важкої переходною доби.

Ось самообвинувачення щирих переходною доби

а ми давно свої згубили крила,
та чи й були вони у нас?!
Нудьга нам байку утворила,
непевні фарби кинув час
і ми повірили правдиво
в диво..
Родились ми холодними мерцями
і уявили з себе щось... (V. с. 49).

Се, вже, занадто... Ті, що жили активно і працювали в революційну добу, ті не можуть назвати себе холодними мерцями з уродження. Можливо, вогонь притух в їх душі під сірим попілом (здаєм Винниченка „Дим“).

а де нема любови і страждання
там не живе, не беть ся і житте (V. с. 50).

Сі два рядки можна б було поставити як motto над сумними поезіями важкої переходною доби.

Останній з виданих томиків О. Олеся закінчуєть ся невеликою низкою поезій з весни 1917 р. (дата 7/VI 1917 р. остання). Отже ми чуємо привітання поета новим революційним хвилям, новій революційній бурі.

На дзвіницю! вже світанок!
Люде! Воля на землі! (V. с. 133).
Час горіння... Час світання.
О, який прекрасний час!
Криком щастя і страждання
Україна кличе нас. (V, с. 135):

Деять років відділяє сей заклик від загально відомого „Яка краса: відродженне країни“.

Скільки між ними пережитих розчарувань і „непроспіваних пісень“, муки поета!

К. Г.

Воєнні теми в нашій літературі.

О. Кобець. Під небом чужим. Поезії. Із щоденника полоненого 1916 — 7 фр. Київ, 1919.

Кожна глибша інформація про настрої наших людей в полоні являється цікавим історичним документом про явище, що відіграло оригінальну і значну роль в свідомості українського громадянства. Вона може бути і цінним розясненням серед тої плутанини звісток, поголосок навіть інсинуацій, що обслунали українських полонених.

Німецький полон, а властиво оповідання і чутки про нього відіграли в свідомості наших широких громадських мас дивну, приблизішену роль, яку звичайно відіграють легенди. Підчас сумних років війни довкола слова „полон“ збирались принадні, фантастичні чутки, що будили ентузіастичні надії у одних, обережні, але не зовсім ширі сумніви у других. Такі були оповідання про українські школи в таборах воєнно-полонених, про лекції з предметів українознавства, про систематичне національне освідомлення наших вояків. Оповідалось про агітацію серед них проти російського царського уряду і поширення ідеї увільнення України, — „цїла фабрика удушливих газів“, як висловлялись тоді вороги українства. А далі стали з'являтися чутки про відновлення козацької традиції, про організацію справжнього українського війська в „козацьких жупанах“. Громадянство захоплювалось сими звістками, і в хвилях зневіри звістки про полонених піддержували його, подавали надію в безнадійности.

З свого боку правительтво само роздувало їх, робило з них пробний камінь української лояльности, на всякі спроби оправдування завзято товкло по них українським пасом і викликаючи обурення такою несправедливістю, підтримувало у українців сподівання, що в тих чутках мусить бути якась правда.

Але положення змінилось, коли після революції сї докори прийшло ся вислуховати не від ворожого уряду, а від демократичних неукраїнських кол, тодішніх приятелів і співробітників в роботі революційного будівництва. Тоді разом з надією на кадри національно освідомленої інтелігенції утвореної в таборах воєнно-полонених на свідому організовану патріотичну піддержку, що мала прийти українським провідним кругам з таборів, стали пробиватись сумніви й побоювання що до можливої політичної закраски полонених, що до їх можливого германофільства і недемократичности. Сей настрій ріс, підтримуваний

нападами, навіть наклепами неукраїнського громадянства і підготов-
ляв досить клопітливу зустріч України з героями воєнної казки.

Час зустрічі був мало сиріятливий. Немов яке глумливе потверд-
ження всіх тих ворожих наклепів і тривожних сподівань, став ся при-
хід полонених за спинами „приятних“ німецьких військ, майже як ні-
мецької частини. Чутки про відродження козачини, якими тішили ся
в сумні часи патріоти, на котрі покладались великі надії в часи боль-
шовицької війни, набрали специфічної закраски. „Сині жупани“ козаць-
кі зразу стали в очах публіки німецькими дарунками, за котрі поло-
нені мало-що не продали душу німцям. Синьожупанників стали пред-
ставляти зрадниками, заговорщиками проти існуючого українського
ладу. Непорозумінне загострювалось, а сумні, пізнійші події надали
йому ще більше ворожий характер.

Для вияснення сих відносин, сеї трагедії на тепер і для будуч-
чини публіка мусіла б познайомитись з справжніми настроями полоне-
них. Книжка О. Кобця перший крок в тім напрямі, тим більше цін-
ний, що його поетична форма книжки надає її більше неутральности.

Пам'ятаємо як почалась війна для українців вояків — під зне-
навидженими прапорами, для ворожої українському народові мети. По
тім боці фронту стояли свої ж брати, українці, захоплені боротьбою
для визволення України, до котрої заохочувало їх різними натяками
і обіцянками австрійське правительство. Стояли иньші нації, для кот-
рих українці не почували навіть стихійної, сліпої ненависти, що могла
заступити свідому, розумну мету сеї війни. У наших вояків не було
ціли війни, не було ворога. Полон в таких обставинах являв ся захис-
том від примусового злочинства — нічим більше. Для де-яких, навіть,
базою для організації власної української акції. Ні ворожости, не
ні страху перед ним не мусіло бути, ідучи без злоби до ворогів, вони
не сподівались там ненависти і ворожечі.

Бо людей тільки в світі впізнав
І не вірив що є вороги,
Тому й зброю завчасно поклав
І зкував собі сам ланцюги..

Ясно і широко виливається сеї настрої у „Листі до дому„ сеї збірки

Як трапить ся часом, до вас забреде
У сірім убранню людина,
Що зветь ся салдатом — він з далека йде —
Його привітайте як сина.

. . . . .
Хай буде то ворог — не треба зважать
Він ворогом став по неволі —
Для вас він — людина, для вас він — салдат.
Він — пасинок щастя і долі.

Але мабуть війна має свої окремі закони і не лишає місця на людяні відносини. Невільні вороги всеж зістають ся ворогами і в полоні чекає наших воляків презирство і недовіре :

Ось мати в жалобі з маленьким дитям
На хвилях туману майнула
І, кинувши погляд ненависнам
Дитину міцнійше пригорнула.
І мов прошептала : „Ото вороги,
Що з татком тебе розлучили“...

Ще яскравіше се виражаєть ся в иньшій місці.

Тяжкий удар по гуманности і незлобивости полоненого українця!

Серед тих кого він не хотів уважати своїми ворогами для нього утворюєть ся повна ізоляція, атмосфера вязниці :

Тісно... Душно... Сірі стіни...
Город мертвих, чи пустиня ?
Сірий натовп... Душі сірі —
Ні бажань, ні думок буйних...
Як же, як втриматись вірі
В тих обставинах отруйних ?

Мій конвойний коло мене
Похиливши ся, сидить, —
Про життя своє нужденне
Так довірно шепотить.
Я вслухаюсь пильно-пильно,
Спочуваючи, зітхну ;
Він замовкне, — я повільно
Про своє життя почну.

Але потяг спляняєть ся і відносини між людьми зміняють ся :

Оглядаюсь : мій конвойний !
Очі сиплять искри злі,
Погляд хижий не спокійний...
Зникали враз мої жалі.
Мить !.. І знов він став салдатом,
Я-ж — невольником лишивсь.

Автор з любовю, з великим чуттем малює життя нещасних товаришів по неволі в сих отруйних обставинах. Всі вірші сього роду зливають ся в одну елегію полону і туги за рідним краєм і страждання від тяжкої убийчої атмосфери неволі : „В таборівім шпиталі“, „Сирота полонений, коло темниці“, „У місці“ і т. ин.

Правда, не маємо ніяких згадок про ту позитивну роботу в полоні, про котру ми так багато чули, але з настрою останнього віршу, а сей настрої, в ріжних відтінках, домінує над книгою, бачимо що ніякого психологічного наслідку ся робота не могла мати у полонених,

на німецький ідейний вплив, на Германську „орієнтацію“ тут не могло бути місця.

Потвердження цього знаходимо в сильних, рішучих виразах у вірші „Сон полоненого“ :

Ще момент — то тут, то там
 Підняті в гору руки..
 Срамота! „Ні я більш не дам :
 Себе в неволю, в муки!“
 Неначе досвід довгих днів
 Наруги і печалі
 Мій дух одчаєм запалив,
 Я бюсь завзято далі.
 Страшні кайдани! Ліпше враз
 Загинуть з честю в полі“..

Або в иньшій вірші :

„Він на зустріч пішов ворогам“, що закінчується голосним, металічним акордом помсти.

На жаль не багато у О. Кобца таких сильних і прозорих віршів, більшість поезій має чисто суб'єктивний характер. Се вірші любові, настроєво-ліричні, вони мають тільки художній інтерес і на них спіняти ся не буду.

Поезії ж про полон і війну, переважно написано в прозорій простій формі дуже відповідній для народного читання, для молоді. Їх щиро патріотичний, не фальшивий тон повинен гарно, виховуючо впливати на молоді душі. В тих особливо корисно виявляється ся поетичний хист автора.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Данило Мордовець. Оповідання, з передмовою П. Коваліва, XIV + 41, ціна 90 коп.,

Марко-Вовчок. Оповідання, з передмовою П. Коваліва, XVI + 166, ціна 2 карб. 75 к. — Полтава 1918 р. „Просвітянська книгозбірня“ №№ 7, 8.

Потреба в таких виданнях почувається ся уже давно, бо твори багатьох наших видатних письменників уже счезли з крамниць, і їх ні за які гроші не можна здобути. Але треба, щоб такі видання, призначені за для широкої публіки, відповідали своїм завданням, чого не можна сказати про ті книжки, заголовки яких ми виписали вище. Як що в книжочці про Кониського в передмові, написаній д. Чередничен-

ком дано хоч яку небудь можливість читачеві познайомитись з життям О. Я. Кониського, то сього зовсім не можна сказати про другі два видання, особливо про книжку, в якій ми знаходимо твори Марка Вовчка, і в якій передмова написана д. П. Ковальовим: із цієї передмови читач майже зовсім нічого не дізнається про нашу звісну письменницю, а досить багато прочитає про тягар давнього кріпацтва, про те, чому в кінці кінців цар Олександр II скасував його, і т. и. Звісно, такі оповідання мають свою ціну, але в другому місці, не там, де треба познайомити читача з письменником, його життям, його літературною діяльністю. Такий же характер має і передмова д. Коваліва до оповідань Д. Мордовця: в ній більше говорить ся про те, як українська інтелігенція на протязі всієї нашої історії блукала по чужим нивам, ніж про самого письменника, якому вона присвячена.

Із творів зазначених в сих виданнях надруковано: 1) Дзвонарь і Старці — Мордовця і 2) Іститутка, Козачка, і Девять братів і десята сестриця Галя — Марка Вовчка. З зовнішнього боку видання зроблені порядно, без поганих друкарських помилок. *М. Марковський.*

Василь Пачовський. Малий Ярослав Хоробрий. Дитяча гра — казка в 4 діях. Вецляр 1918 8^о с. 80 ц. ? вид. автора, друк. Шарфа працею полонених складачів українців.

Свідома участь українців в Великій Європейській війні відживила спомини минулого і звернула увагу письменників на славі сторінки минувшини українського народу. Пачовський взяв для діточої песи тему: посвяченне Святослава на лицаря світлими богами: провідна ідея песи в словах Ольги

Славу добудеш!

Тебе обстрижем край ватри Слави

і будем кликати: Святославе!

Від Слави буде твоє ім'я! (с. 17)

Автор докладно розробив український поганський пантеон і доповнив ад hoc загально відоме власними доповненнями. В песі багато античних мітольоґічних споминів (кованне щита Ахілеса — з Іліади), а в структурі песи помітні впливи античної драми (строфа, антистрофа).

Ол. Г—ий.

Гр. Гетьманець Хто такий Тарас Шевченко. Київ 1918. 16^о. ст. 32 ц. 50 коп. вид. „Українська школа“.

С. Єфремов. Тарас Шевченко, життя його та діла. вид. 3-тє. Київ 1917. м. 8^о ст. 56. ц. 75 к. вид. „Просвіта“ Серія життеписів.

Популярна література про Шевченка зростає, але дуже поволі. Наприклад, зараз нема більшої біографії Т. Шевченка, бо біографія написана Кониським давно вичерпана і у букиністів важко її знайти. Дві зазначені вище книжечки задовольняють сю потребу на ступені першого ознайомлення з біографією Шевченка.

Докладніша — С. Єфремова, в вузьких ряцях вона дає багато змісту, чим відрізняєть ся від манери Гетьманця. Потреба сільської бібліотеки задовольнена, але потребу інтелігента задовольнити нема чим. Мимоволі згадаеш про чепурну книжку Альфр. Єнсена на німецькій мові, дуже бажано б мати подібну біографію Шевченка.

О. Г—ий.

Проф. Д. І. Багалій. Історія Слободської України з 71 малюнками і 2 картами. Харків. 1918. 8^о. с. 308. Ціна 6 карб. Культурно-історична Бібліотека під ред. проф. Д. І. Багалія. Видавництво „Союз“ Харківського Кредитового Союзу Кооперативів.

Книжка проф. Д. Багалія являєть ся цінним вкладом в нашу науково-популярну літературу по місцевій історії. До сього часу аналітичних праць ми майже не мали. Місцева історія була предметом інтересу не-широких кругів, а істориків-спеціалістів і невеличкого кола любителів місцевої старовини, що ґрупували ся ґуберніяльних „Архівних Комісіях“ то що. Наш час висунув потребу в популяризації тих відомостей по історії певних країв відродженої України, і можно тільки вітати, що на зустріч задоволення тої потреби пішов наш заслужений учений — історик Слобожанщини.

Автор „Очерків по історії колонізації степної окраини Московскаго государства“ не обмежив ся в сій спробі подати систематичний огляд історичної долі Слободської України і її економічної та соціальної структури в минулому—самою компіляцією, він дає багато нового. В перших розділах викладає на підставі названої тільки що своєї великої розвідки про заселенне Слободської України, а далі користуєть ся новим історичним матеріалом. Такий характер наукової праці носять розділи від 3 до кінця, з яких кожен уявляє ориґінальний екскурс в те чи иньше питанне минулого Слобожанщини.

Автор уважно ставить ся не тільки до зовнішньої, фактичної історії краю. В науково-популярних працях з таким завданням, як дана книжка, дуже часто вся увага спиняєть ся на моментах чисто, так-би сказати, антикварного інтересу. Задоволення безпосереднього історичного інтересу місцевого мешканця становить часто головну задачу оповідача про долю краю і цілком вичерпує її; тому в працях подібного гатунку ми зустрічаємо часто довжелезні розяснення топоґрафічної номенклятури краю, скучні біоґрафічні дані визначних і мало визначних діячів даної місцевости.

Але розвідка проф. Багалія вигідно відрізняєть ся від зазначеного роду популярно-історичної літератури. Не то, щоби автор ігнорував зовсім історичне розясненне геоґрафічної номенклятури і знайомство з діячами історії Слобожанщини. Першому і другому питанню в книзі одводиться ся чимало місця. Тільки екскурси в сю область стоять поруч з історико-аналітичними екскурсами в область соціальної і економічної історії Слобожанщини. Маємо огляд юридичних і економічних форм слободського землеволодіння і їхньої історичної еволюції (розділ 8-й), огляд соціально-супільного поділу населення і станових взаємовідносин (розділ 5-й); цікавий так само розділ, що трактує про

форми автономного устрою Слобожанщини, про населення Слобожанщини і його бажання під хвилю відомих виборів до Комісії Катерини II по укладанню „уложенія“ і т. д. Таким чином, читач ознайомить ся з історією Слобожанщини ґрунтовно, буде введений в глибину наукового студювання історії Слободської тай почасті всієї України; всієї — через те, що трактування таких питаннів, як „заїмочне землеводіння“ або домагання дворянського та військового населення уже позбавляють ся тільки вузько-місцевого значіння, розширюючись на все Лівобережжя.

Побутова і культурна сторона історії не проходить також поза сферою цікавості автора книжки. Маємо розділ 9-й, весь присвячений питанням історії побуту на Слобожанщині. Сей розділ досить добре ілюстровано знімками і картинами, що дає наочне уявлення слобідського побуту.

Історії духовного життя Слобожанщини присвячується кілька окремих нарисів, які знайомлять читача з тими вкладами в скарбницю української національної культури, яку зробили уроженці і діячі Харківщини. Всім їм уділено досить місця, в тексті уміщені їхні портрети, а великому Гр. Сковороді, слобідському філософу-мандрівнику, присвячено цілий самостійний розділ.

Маючи такий зміст, праця проф. Багалія по-за своєю популярною цінністю, може з повним успіхом служити вступом до наукового студювання історії Слобожанщини, і автор, очевидно, маючи се на увазі, додав до своєї книжки цінний і вичерпуючий бібліографічний показчик, який може стати в пригоді не тільки простому любителю місцевої старовини, але і для наукової потреби.

Кінчається „Історія Слободської України“ дуже інтересним розділом: „Харків, як українське місто“. Автор робить спробу на підставі всього поданого ним на протязі 274 сторінок зробити висновок, що Слобожанщина і Харків, як духовний і адміністративний центр її є суто-українським краєм і містом. А з сього робить ся цілком логічний висновок практичного культурно-національного життя — міське зросійщене населення Харкова мусить знати і шанувати своїх предків, і воно ж не має ні морального, ні історичного права і ґрунту відривати ся від національної культури оточуючих його селянських українських мас, і засвоєю чужою культурою годувати сі останні.

Висновок сей важний для нас не тільки тим, що він логічний єдино вірний і зроблений в душі того славнозвісного синтезу народолюбства, практичною реалізацією його, яку ми маємо у В. Антоновича, — він важний ще й тим, що зроблений проф. Д. І. Багалієм, імя якого годі було шукати в наших національних наукових і громадських виданнях останньої доби.

Щира патріотична фраза, яку ми зустрічаємо на останній сторінці „Історії“: „Не може тепер Харків одмежитися од селянського українського життя Слобожанщини і інших частин нашої неньки України“, і національний патос, вкладений в сю фразу, свідчить, очевидно, про певний перелом настроїв в національно-поміrkованих колах нашої інтелігенції старшої генерації, до якої належить автор даної книжки.

На прикінці маємо зазначити, що книжка багато б виграла, як би

більше уважно була б проведена робота по коректуванню тексту взагалі, а правопису особливо. Неоднаковий правопис, сила друкарських помилок все се робить неприємне вражіння і являєть ся серйозною хибю для такої цінної книги. Через недогляд друга карта має російські написи.

О. Гермайзе.

Д. Дорошенко. Коротенька історія Чернігівщини. Видавниче Товариство „Сіверянська Думка“. Чернігів 1918 р. м. 8^о ст. 38. Ціна 1 карб. 10 коп.

Невеличка брошюра Д. Дорошенка є огляд зверхньої історії Чернігівщини, починаючи від давних часів і до початку XX в. Майже половину її автор присвятив козацькій добі (ст. 18 — 35). А про часи від кінця XVIII в. й початку XX в. він оповідає лише на 4 сторінках (ст. 35 — 38). Таким чином він сливе не торкаєть ся тих часів, коли московське ярмо відчувало ся найгірше на Україні, а теж саме й на Чернігівщині. А історик Чернігівщини міг би оповісти багато цікавого про сю добу. Передісторична доба також мало зупиняє увагу автора та себе. Взагалі в брошюрі дуже мало відомостей про явища з обсягу побутової історії.

На мою думку авторові треба було краще скомпонувати програм своєї брошюри. Він склав її на простійший взірець, ніби писав літопис. Автор добре знає історію Чернігівщини, а тому він міг добре розкласти в наведеній брошюрі дані по окремих артикулах. Таким чином він би полегшив читанне її.

Не розумію, нащо автор вживає такі непевні хронологічні дати, як 884 — 885 р.р., 907 р., 992 р. Не можу цілком приєднати ся до його думки, ніби на південь „Сіверянські селища доходили аж до берегів Псла, Ворскли й Донця“ (ст. 4). Сі слова він пояснив на ст. 8, де він пише, що „південна частина Сіверщина... склала з себе окреме князівство Переяславське“. Обидві гадки безумовно хибні. Сіверянські селища досягали Псла, Ворскли й Донця лише на південно-схід від Сіверщини. Та й взагалі Донець був на південно-схід від неї, а не на південь. Крім того архельогічні досліді свідчать про те, що в Переяславському князівстві жили не сіверяне, а якесь инше плем'я. Воно значно відрижняло ся від сіверянів і було дуже подібне до поляків Акад. А. А. Шахматов визнає мешканців Переяславського князівства за окреме плем'я. Але цілком можлива річ, що вони були полянські кольоністи, які потроху переходили на лівий бік Дніпра й залюдняли його. З політичного боку Переяславське князівство більше було в звязку з Київщиною, як Сіверщиною, але те нічого не визначає, бо політичний поділ не відповідав етнографічному поділові. Мушу пораяти авторові ще одну річ. На ст. 4 та 6 треба як-небудь полагодити його суперечні гадки про християнство у сіверянів. На мою думку ближче до правди буде та гадка, що він висловив на ст. 4. Архельогічні досліді, що було зроблено на Болдиних горах за часів XIV Архельогічного зїзду у Чернігові, свідчать про те, що в початку XI в. сіверяне ще додержували ся поганських похоронних звичаїв. А далі на схід такі звичаї може були й пізнійш. Наприклад де-які городища

й могили на Харківщині й на Курщині можна віднести до досить пізніших часів, не раніш від кінця XI в.

Брошуру видано добре, навіть чепурно. Друкарських помилок на київський штиб нема. Коли б автор переробив програм сієї брошури, я б міг пораяти її як підручник місцевої історії для чернігівських шкіл. А поки-що можу пораяти її тільки для шкільних бібліотек. Добре було б розповсюдити її по селах. Такі книжки дуже допомагають поширенню національної самосвідомости серед громадянства.

Проф. В. Данилевич.

Микола Залізняк. Державний устрій Німеччини Київ, 1918 м. 8^о с. 51. ц. 70 к. „Серп і Молот“ № 8.

Перший розділ книжочки дає огляд розвою політичного життя в Германії і взаємних відносин держав імперії: сі вступні вказівки поясняють, як Прусія стала домінуючим членом Німецької імперії і через свою величину, і число людности і деякі особливости політичного ладу імперії. Підкреслює автор також і те, що область впливу Прусії на житте імперії має тенденцію далі найбільшуватись (с. 5). Детальний огляд поділу справ між імперською владою і владами держав вияснює реальний стан держав Германської імперії. Прусія займає домінуюче становище і против неї не може бути ніякої езекуції, коли б вона йшла против бажань федерації. В другім розділі вияснює автор політичний устрій Прусії, підкреслює значінне міністрів, їх відношення до влади короля Прусії, їх залежність від неї та вплив на парламентарію. Третій розділ присвячено спільній раді і імпер. канцлерові, четвертий парламентарію, і його ролі в політичнім життю імперії. Загальний висновок сієї книжочки — організація імперії має своєрідний характер і надає надзвичайно багато ваги Прусії.

Книжочка написана зрозуміло і вповні осягає свою мету.

О. Лиз.

Григорев-Наш. Історія України в народніх думках та піснях. Київ 1918 р. 6. 8^о ст. 174 ц. 6 кар. „Криниця“.

Ся книжечка являєть ся цінним придбаннем нашої популярної літератури. Учням вона дасть доповнення до лекції з історії України і познайомить з коштовними витворами народньої творчости, а вчителям дасть багато тем для розмов з учнями на теми рідного минулого Зібраний матеріал поділяеть ся на вісім розділів, не однаково повних; найбогатші: козаччина, хмельниччина, руїна, скасування січи, се історисні теми; побутові — панщина, рекрутчина чумаччина. До книжечки додана передмова методологічного змісту про використання сього матеріалу в класі: для починаючих вчителів се дасть цінні вказівки. Шкода лише, що в передмові не підкреслено питання про наукову цінність пісень та дум, що дають науці сі пісні та думи, як критика користуєть ся вказівками пісень. Для самостійного читання учнів або при повторенню рідної історії в старших класах такі вказівки будуть дуже цінні.

Ол. Ол.

Видання надіслані до редакції:

Віборн Обстфельдер. Лів. Пер. В. Вільшанська. Вид. „Унів. Бібл.“ № 10. 16° стор. 31. Ц. 80 шаг.

Гуго фон-Гофмансталь. Жак. Пер. В. Вільшанська. *Л. Григоренко.* Критичний етюд. Вид. „Унів. Бібл.“ № 11, 16° стор. 32. Ц. 80 шаг.

Вільє де-Ліль Адан. Віра. Пер. С. Трирог. Вид. „Унів. Бібл.“ № 12, 16° стор. 30. Ц. 80 шаг.

Альфонс Доде. Листи з мого млина. Пер. К. Рашевської і Дегтяренка. *І. Дегтяренко.* Критичний нарис. Вид. „Унів. Бібл.“ № 13, 16° стор. 95. Ц. 4 гр. 40 шагів.

Народні хинські оповідання. Пер. Я. Стародубець. Вид. „Унів. Бібл.“ № 14. 16° стор. 46. Ц. 1 гр. 20 шагів.

Гі-де-Мопасан. Приятелі. Пер. Ю. Русов. Вид. „Унів. Бібл.“ № 19. 16° стор. 32. Ц. 1 гр.

І. Феценко-Чопівський. Природні багатства України. Ч. І. Мінеральні багатства та велика промисловість України. Вид. Всеукр. Видавн. Коопер. Союз. Київ 1918 р. 8°, стор. 173. Ц. 14 гр.

Ф. Крижановський. Кооперативний земельний банк. Вид. Всеукр. Вид. Кооп. Союз. Київ 1918, 16°, стор. 20. Ц. 1 гр. 50 шаг.

Проф. М. Туган-Барановський. Кооперативний ідеал. Вид. Всеукр. Вид. Кооп. Союз. Київ 1918 р., 8°, стор. 8. Ц. 1 гр. 30 шаг.

Е. Чикаленко. Розмова про сільське господарство. Кн. І. Чорний пар та плодозмін. Київ 1918 р., 8°, стор. 31. Ц. 2 грив. 50 шаг.

С. Русова. Початкова географія. Вид. „Друкарь“. Київ 1918 р. 16° стор. 117. Ц. 8 гр.

В. Товстонос. Мисерія. (Все як було). Песа на 1 дію. Вид. II, Вид-во „Театральна бібліотека“. Київ 1918 р. 16°, стор. 16. Ц. 1 гр. 50 шаг.

Його-ж. Культурна місія (Наговорна вода). Комедія жарт. Вид. II, Вид-во „Театр. Б.“. Київ 1918 р. 16°, стор. 24. Ц. 1 гр. 70 шаг.

Його-ж. День правди. Комедія на 1 дію. Вид. III, Вид-во „Т. Б.“. Київ 1918 р. 16°, стор. 16. Ц. 1 гр. 50 шаг.

Його-ж. Жінка з голосом (Музична хвороба). Жарт на 1 дію. Вид. II, Вид-во „Т. Б.“. Київ 1918 р., 16°, стор. 160. Ц. 1 гр. 50 шаг.

Леонід Глібов. Байки. Вид-во „Друкарь“. Київ 1918 р. 16°, стор. 160. Ц. 3 гр. 50 шаг.

Т. Шевченко. Твори. Т. І. „Про життя і твори Т. Шевченка“, „Кобзарь“ (до першого заслання). Укр. Надкладня. Київ—Ляйпціг. 1918 р., 8°, стор. 544.

Його-ж. Іван Підкова, Гамалія. Тарасова ніч. Вид-во „Укр. школа“. Київ. 1918 р., 16°. Ц. 1 гривня.

Гр. Гетьманець. Батько української повісти. (Життєпис Григорія Квітки-Основ'яненко). В-во „Укр. Школа“. 16°, стор. 32. Ц. 2 гривні.

Проф. М. Туган-Барановський. Продукційні підприємства кооперативів з точки погляду кооперативної теорії. В-во „Всеукр. Видавн. Коопер. Союз“. Київ. 1918 р. 8°, стор. 13. Ц. 1 гривня 20 шагів.

Наша рідна мова. Читанка друга. Склала М. Грінченко. Вид-во „Сіяч“. Київ—Черкаси. 1918., 8°, стор. 130. Ц. 11 гривень.

НБ ПНУС

282396

Приймаєть ся передплата
на науковий журнал українознавства

„УКРАЇНА“

орган українського Наукового Товариства у Києві, що виходитиме щотири місяці книжками в 8—10 аркушів, при участі визначніших українських учених, під проводом проф. М. ГРУШЕВСЬКОГО.

Передплата за рік 1918 — 10 карб.

Редакція й контора: Київ, Вел. Підвальна № 36, кв. 8, Бюро Укр. Наук. Товар.

Приймаєть ся передплата на місячник

„ІІІ Д Я Х“.

Орган незалежної думки.

ПЕРЕДПЛАТА: річно 38 карб.; 1/2 р. — 20 карб.; окрема книжка — 5 карб.

Адреса: Київ, Мар. Благовіщенська, 123, п. 20.

Приймаєть ся передплата на 1919 рік на журнал

„КООПЕРАТИВНА ЗОРЯ“

Видання Дніпровського Союзу Споживчих Союзів України.

Журнал буде виходити 24 раз на рік.

Передплата на рік 30 карб.—Адреса редакції та контори: Київ, Володимирська, 46.

Приймаєть ся передплата на 1918—1919 шкільний рік
на загально-педагогічний журнал

ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА.

Рік видання другий.

З огляду на ненормальні обставини видавничої справи передплата твердо не установлена: **ПОКИ-ЩО** треба присилати 15 карб.

Зважаючи на теперішню дорожнечу й недостачу паперу, журнал друкуєть ся в обмеженій кількості, тому просимо ш. п.п. передплатників і особливо Народні Управи (земства) заздалегідь внести передплату.

Журнал видає Всеукраїнська Учительська Спілка. Редагує Комітет.

Відповідальний редактор О. ДОРОШКЕВИЧ.

Адреса: Київ, Басейна № 11, 2-й поверх.

Приймаєть ся передплата на

Кооперативний кредит

(„КОМАШНЯ“)

на 1919 рік.

Єдиний щотижневий по кредитовій кооперації.

Передплата на рік — 25 карб., 1/2 р. — 13 карб., 1/4 р. — 7 карб.

Адреса редакції й контори: Київ, Інститутська 3, Київський „Союзбанк“ — Кооперативний Кредит.

Приймаєть ся передплата
на рік 1919-й

на український місячник літератури, науки й громадського
життя :

Літературно-Науковий
Вістник.

Журнал буде містити белетристику оригінальну і перекладну, а то: поезії, повісти, оповідання, драми та мемуари; статті з укр. історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки і суспільно-політичного життя; в кінці критику та бібліографію.

В журналї в 1918 р. брали участь: В. Алешко, Хр. Алчевська, Гр. Борисович, Хома Брут, В. Винниченко, М. Вороний, Г. Грняченко, Г. Григоренко, М. Грушевський, Ол. Грушевський, М. Доленко, Д. Донцов, Д. Загул, М. Зеров, М. Жук, О. Журлива, М. Жученко, М. Івченко, О. Катренко, М. Козоріс, І. Красковський, Б. Лазаревський, В. Лашенко, Ор. Левицький, Я. Мамонтів, В. Міяковський, П. Мирний, М. Могилянський, О. Олень, Е. Перфецький, Д. Пісочинець, К. Поліщук, А. Постоловський, М. Рильський, Н. Романович-Ткаченко, М. Рудницький, С. Русова, Я. Савченко, Ю. Самброс, Іл. Свенціцький, О. Слісаренко, П. Стебницький, Ів. Стешенко, М. Сумцов, П. Теняно, М. Терещенко, П. Тичина, М. Тишкевич, Ю. Тищенко, Гр. Чупринка, Г. Шумливий та ин.

В перших книжках Л.-Н. Вістника за 1919 р. буде надруковано роман П. Мирного: «Повія» (третя частина) і листи Коцюбинського.

Крім згаданих обіцяли співробітничати в журналї: М. Вороний, М. Грушевський, О. Грушевський, В. Дорошенко, М. Зеров, М. Жук, Я. Мамонтів, Д. Маркович, О. Олень, К. Поліщук, М. Рильський, В. Самійленко, П. Стебницький, Н. Романович-Ткаченко, М. Рудницький та другі.

Редакція й контора: *Київ, В. Відважна, № 36, пом. 8. Тел. 60 — 27.*

Редакція відчинена від 10 — 12 год., Контора від 9 — 3 год. дня.

З огляду на дорожнечу паперу «Літ.-Наук. Вістник» друкуєть ся в обмеженій кількості примірників; тому просимо спішити ся з передплатою.

Комплети місячника за роки 1907—1914, продають ся по 16 грив.; за 1917 — по 20 грив., а за 1918 — по 56 грив.

ЦІНА СЕЇ КНИЖКИ 12 гривень.

Умови передплати на 1919 р.: поки що треба надсилати
60 грив., докладна ціна буде установлена пізнійше.

Перші книжки висилатимуть ся тільки тим, хто надішле не менше 30 грив.

Видавець: **О. Жуковський.**

Редактор: **О. Олень.**

НБ ІНУС

282396